

Piotr POKORA
Poznań

Pieczenie kapituły katedralnej gnieźnieńskiej*

W ciągu ostatnich lat ukazało się kilka artykułów, które w całości, bądź w części, poświęcone były problematyce pieczęci kapituły gnieźnieńskiej. Jako pierwszy opublikowany został w 2006 r., w tomie materiałów z toruńskiej konferencji, artykuł Jana Pakulskiego, w którym autor dał przegląd, choć niepełny, stanu badań nad średniowiecznymi pieczęciami polskich kapituł katedralnych, w tym kapituły gnieźnieńskiej¹. Jeszcze tego samego roku wydany został kolejny artykuł — autorstwa Barbary Trelińskiej, poświęcony pieczęci kapituły gnieźnieńskiej, rzekomo z czasów arcybiskupa Fryderyka Jagiellończyka². Wreszcie na początku 2007 r. ukazał się tekst Pawła Stróżyka, gdzie autor poddał krytyce rozważania zawarte w artykule B. Trelińskiej, a równocześnie postawił sobie za cel poszerzenie zasobu informacji na temat pieczęci kapituły gnieźnieńskiej z wyobrażeniem św. Wojciecha oraz „wstępne uporządkowanie wiadomości na ich temat” — niestety, jak sam pisze, tylko na podstawie pobieżnej kwerendy i to w jednym tylko archiwum³.

Jak słusznie zauważa P. Stróżyk, „artykuł B. Trelińskiej, [ale dodajmy także — J. Pakulskiego] uświadamiają nam, jak niewiele wciąż wiemy o pieczęciach kapituły gnieźnieńskiej — nawet tych najstarszych”⁴. Podobnie ma się rzecz w przypadku pieczęci innych kapituł katedralnych w Polsce. Tylko nieliczne z nich doczekały się, choćby pobieżnego opracowania lub też mniej, czy bardziej krytycznego wydania swoich pieczęci, tak średniowiecznych jak i nowożytnych z okresu XVI–XVIII w., nie wspominając już o tych z XIX czy XX w.⁵ Dla porównania warto odnotować, że w dorobku

* Zasadnicza część prezentowanego tekstu powstała w czasie stażu w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, odbytego jesienią 2007 roku w ramach stypendium Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, programu Współpraca Krajowa. Serdeczne podziękowania za wszelką okazaną mi w tym czasie pomoc i bezcenne rady kierując na ręce Pana Profesora Zenona Piecha. Równocześnie za informacje dotyczące dokumentów kapituły gnieźnieńskiej przechowywanych w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy składam podziękowania Panu Doktorowi Marcinowi Hlebionkowi. Natomiast Pani Profesor Marii Koczerskiej dziękuję za zaproszenie do Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie miałem możliwość wygłoszenia publikowanego tu tekstu.

¹ J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapituł katedralnych w metropolii gnieźnieńskiej w świetle dotychczasowych badań*, w: *Pieczenie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 169–196, (pieczęcie kapituły gnieźnieńskiej, s. 174–176) — artykuł wymaga uzupełnień i sprostowań.

² B. Trelińska, *Pieczenie kapituły metropolitalnej gnieźnieńskiej z czasów arcybiskupa Fryderyka Jagiellończyka*, w: *Ecclesia Cultura Potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa, Księga ofiarowana Siostrze Profesor Urszuli Borkowskiej OSU*, red. P. Kras, A. Januszek, A. Nalewajek, W. Polak, Kraków 2006, s. 513–517.

³ P. Stróżyk, *O pieczęciach kapituły gnieźnieńskiej z wizerunkiem św. Wojciecha*, *Rocz. Hist.*, 73, 2007, s. 165–185.

⁴ Tenże, *O pieczęciach*, s. 177.

⁵ J. Obłąk, *Pieczenie kancelarii biskupiej i kapitulnej na Warmii*, „Rocznik Olsztyński”, 2, 1959, s. 119–134, zwłaszcza s. 128–130; J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapituł*, s. 169–196; tenże, *Pieczenie instytucji kościelnych i duchowieństwa*, w: *Dzieje diecezji włocławskiej*, t. 1, *Średniowiecze*, red. A. Radziwiński, Włocławek 2008, s. 137–162, zwłaszcza s. 147–149; A. Tomczak, *Kancelaria biskupów włocławskich w okresie ksiąg wpisów (XV–XVIII w.)*, *Rocz. TNT*, 69, 1964, z. 3, s. 105 n.; K. v. Dülfer, *Die Siegel der märkischen Bistümer*, w: *Brandenburgische Siegel und Wappen. Festschrift des*

sfragistyki europejskiej również niewiele jest prac poświęconych pieczęciom kapituł katedralnych. Z tych na szczególną uwagę zasługują przede wszystkim prace takich autorów jak: August v. Jaksch⁶, Ante Gulin⁷, Gottlieb M. K. Masch⁸, Eduard G. v. Pettene⁹, Walter de Gray Birch¹⁰, Christia-

Vereins für Geschichte der Mark Brandenburg zur Feier des hundertjährigen Bestehens 1837–1937, hrsg. E. Kittel, Berlin 1937, s. 75–115, zwłaszcza s. 92–94 (w katalogu: diecezja brandenburska — s. 102, dwie pieczęcie kościoła katedralnego i jedna pieczęć kapituły, diecezja havelberska — s. 107, dwie pieczęcie kościoła katedralnego i jedna pieczęć kapituły z pocz. XVI w., diecezja lubuska — s. 115, trzy pieczęcie kapituły). Warto tu nadmienić, że J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapituł*, s. 172, przyp. 22, błędnie informuje, jakoby K. v. Dülfer w swoim artykule przedstawił pieczęcie kapituły lubuskiej na s. 98–99 (!); O.Grotefend, *Die Siegel der Bischöfe von Kammin und ihres Domkapitels*, „Baltische Studien”, 26, 1924, s. 231–234. Informacje o tłokach pieczęci kapituły wrocławskiej przynosi zestawienie J. Mandziuka, *Zbiór tłoków pieczętnych instytucji kościelnych i osób duchownych w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu*, ABMK, 37, 1978, s. 221–232, zwłaszcza A. I. s. 221–223. Pieczęcie wrocławskiej kapituły katedralnej publikowane są też w katalogu *Gloria Deo. Rzemiosło sakralne*, t. 2, Wrocław 2010, cz. 7 [B. Marcisz–Czapka], nr 331 (s. 200), nr 333 (s. 201–202), nr 334 (s. 202). Poza wymienionym tu pracami, o mniej lub bardziej zbiorczym charakterze, warto też odnotować kilka nowszych, i jak się wydaje ważniejszych, choć rozproszonych publikacji o pieczęciach polskich kapituł katedralnych. Pieczęcie kapituły krakowskiej zob.: *Wawel 1000–2000. Wystawa Jubileuszowa. Kultura artystyczna dworu królewskiego i katedry. Katedra krakowska — biskupia, królewska, narodowa*, Katalog, t. 1, Kraków 2000, s. 213 n., nr I/187 [Z. Piech], il. tamże, t. 3, nr 250–251; *Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII w.*, Katalog wystawy, Kraków 2006, s. 475 n., VII/72 [Z. Piech], VII/73 [Z. Piech], VII/74 [Z. Piech], VII/75 [Z. Piech]; *Źródła kultury duchowej Krakowa*, Kraków 2007, s. 116 n., II/18 [I. Rusnaczyk]; s. 157–159, III/14 [M. Nowak]; s. 198 n., IV/12 [I. Rusnaczyk]. *Gloria Deo*, t. 2, cz. 8 [A. Hryniewicz], nr 98 (s. 285–286). Warto wymienić również niepublikowaną pracę magisterską Przemysława Gryca, *Herb krakowskiej kapituły katedralnej*, która w 1996 r. powstała pod opieką naukową prof. Z. Perzanowskiego, na seminarium w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki UJ. Za jej udostępnienie serdeczne podziękowania zachce przyjąć Pan prof. Zenon Piech. Należy też nadmienić, że pieczęcie kapituły krakowskiej odnotowuje Inwentarz odlewów pieczęci przekazanych przez Franciszka Piekosińskiego 1872 r., rkps w Archiwum Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Dział IV, Księgi, nr 71 (proweniencja: Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukraina. Oddział Rękopisów. Zespół (fond) 56) edycja internetowa — Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa (data udostępnienia — 13.03.2009), nr: 23, 55, 255, 357, 488. Ponadto innych kapituł: poznańskiej, nr 284, 652; lwowskiej, nr 527; płockiej, nr 532, 572; wrocławskiej (kujawskiej), nr 608. Pieczęcie kapituły chełmińskiej zob.: F. Benninghoven, *Unter Kreuz und Adler. Der Deutsche Orden im Mittelalter*, Berlin 1990, s. 77, D6–b z 1338 r.; H–G. Boehm, *Siegel des Deutschen Ordens, Fratres domus hospitalis Sanctae Mariae Theutoniarum Jerosolymitani*, wyd. 2, 1993 (bez numeracji stron), egzemplarz pieczęci z 1340. Pieczęcie kapituły płockiej zob.: *Kraków w chrześcijańskiej Europie*, s. 476 n., VII/76 [Z. Piech]. Pieczęcie kapituły pomezjańskiej zob.: H–G. Boehm, *Siegel*, egzemplarz pieczęci z 1340 r. Pieczęcie kapituły warmińskiej zob.: tamże, egzemplarz z 1351 r. i z 1512 r. Pieczęcie kapituły wrocławskiej zob.: tamże, egzemplarz pieczęci z 1340; J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie biskupów i kapituły wrocławskiej oraz ich symbolika*, w: *Religijność na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej w czasach staropolskich*, red. A. Mietz, Wrocław 2003, s. 45–77, zwłaszcza s. 72 n.; tenże, *Pieczęcie instytucji*, zwłaszcza s. 147–149. Kilka pieczęci kapituł tzw. pruskich z okresu średniowiecza (m.in. warmińskiej, pomezjańskiej, chełmińskiej) opublikowanych zostało w: *Siegel des Deutschen Ordens von Akkon bis Mergentheim*, w: *Schriftenreihe Wissenschaftliche Vereinigung für den Deutschen Orden e. V. Historische Deutschorden–Compagnie zu Mergentheim 1700 e.V.*, Heft [dalej: Hf.] 21/22, 2002, s. 16. Pieczęcie kapituły fromborskiej: *Gloria Deo*, t. 2, cz. 8, nr 131 (s. 316), nr 132 (s. 317)

⁶ *Ältesten Siegel der Bischöfe und des Capitels von Gurk*, „Mittheilungen der dritten (Archiv-) Section der k. k. Central — Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale”, 2, 1894, Hf. 2, s. 127–140, pieczęcie kapituły omówione zostały na s. 136–138, Taf. IX–X, nr 17–20.

⁷ A. Gulin, *Srednjovjekovni pečati Zagrebačkog kaptola*, „Starine Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti”, 58, 1980, s. 25–65; tenże, *Srednjovjekovni Senjski kaptol i njegovi pečatnjaci*, *Pečat senjskog biskupa Martina*, „Senjski zbornik”, 15, 1988, s. 91–107; tenże, *Pečat prvog krbavskog biskupa Mateja i olovni pečat, vjerojatno Splitskog kaptola*, w: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Rijeka–Zagreb 1988, s. 235–245; tenże, *Srednjovjekovni Kninski kaptol i njegovi pečati*, *Kninski zbornik*, „Matica Hrvatska”, Zagreb, 1993, s. 214–240; tenże, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, Zagreb 1998, zwłaszcza s. 79–98, 206–217, 238–243, 256–258, 263 n., 268–277, 299–302, 304–311, 326–328, 338–343.

⁸ G.M.K. Masch, *Die Siegel des Domkapitels zu Ratzenburg*, Schönberg 1866.

⁹ E.G. v. Pettene⁹, *Die Siegel des Domcapitels zu Wien*, „Monatsblätter Heraldisch–genealogische Zeitschrift”, 4, 1896–1900, s. 1–2, nr 1, Abbildung [dalej: Abb.] 1. Typariusz kapituły z 1365 r. zob.: *Typar der Siegels für das Wiener Domkapitel*, w: *Dom- und Diözesan Museum Wien*, Wien 1987, Katalogtexte: Waltraut Kuba–Hauk, Arthur Saliger, s. 1–2, nr 1, Abb. 1. (tu zamieszczona jest też wcześniejsza literatura donosząca się do tej pieczęci).

¹⁰ W. de Gray Birch, *History of Scottish Seals*, vol. 2, *Ecclesiastical and monastic seals of Scotland*, Stirlind 1907, s. 28 n., 35–38, 52 n., 59, Plates [dalej: Pl.] nr 66, 68, 71–75. Pieczęcie szkockich kapituł katedralnych zebrane są też w: *Descriptive catalogue of impressions from ancient Scottish seals, royal, baronial, ecclesiastical, and municipal*, wyd. H. Laing, Edinburgh 1850, nr 972–974 (s. 171–172), nr 985 (s. 174), nr 1016–1018 (s. 181–182), nr 1023–1029 (s. 183–184), nr 1083–1084 (s. 195), nr 1092 (s. 196), nr 1102–1106 (s. 198–199).

mus Caminada¹¹, Tomáš Krejčík¹² oraz publikacje o charakterze katalogowym lub inwentarzowym, jak m.in.: Brora E. Hildebranda¹³, Henrego Petersena¹⁴, Wilhelma Ewalda¹⁵, Alwina Schultza¹⁶, Paula Pfötenhauera¹⁷, Pietro Sellia¹⁸, Josepha Romana¹⁹, Imre Takács²⁰, Štěpána Kohouta i Stanislava Lapčička²¹, czy też opracowania takie jak: *Catalogue of Seals in the British Museum*²², *Sceaux Gascons*²³ lub *Brandenburgisches Klosterbuch*²⁴, wydawnictwo pieczęci z Museo Nazionale del Bargello²⁵ oraz opublikowany ostatnio katalogu *Gloria Deo*²⁶.

W badaniach nad pieczęciami gnieźnieńskiej kapituły katedralnej warunkiem koniecznym było przede wszystkim pogłębienie kwerendy archiwalnej, ponieważ w tym przypadku stan polskich wydawnictw źródłowych jest wysoce niewystarczający. W celu dotarcia do możliwie reprezentatywnej podstawy źródłowej, tak w zakresie oryginalnych odcisków, jak również typariuszy, odlewów oraz

¹¹ Ch. Caminada, *Siegel und Wappen des Domkapitels der Kathedrale zu Chur*, „Schweizer Archiv für Heraldik”, 52, 1937, s. 97–106.

¹² J. Krejčíková, T. Krejčík, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989, s. 65 n.

¹³ *Svenska Sigiller från Medeltiden*, utgift B.E. Hildebrand, Band [dalej: Bd] 1, Stockholm 1862–1867, serien 2, B) nr 45–57, Pl. 5; tamże, Hf. 2, B) nr 191–198, Pl. 14.

¹⁴ *Danske Geistlige Sigiller fra Middelalderen*, ved H. Petersen, Kjøbenhavn 1883–1886, s. 5, nr 38–39, tabl. IV; s. 18, nr 192–193, tabl. XIII; s. 51, nr 626–627, tabl. XXXV; s. 57, nr 687–689, tabl. XXXIX; s. 63, nr 745, tabl. XLIII; s. 72, nr 835–837, tabl. XLIX; s. 81, nr 981–982, tabl. LVIII; s. 88, nr 192–193; s. 90.

¹⁵ *Siegel der Stifte, Klöster und geistlichen Dignitäre, Rheinische Siegel IV*, zusammengestellt von [dalej: zsg.] W. Ewald, w: *Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde*, t. 27, Bonn 1906; Halbband [dalej: HIB] 1, von W. Ewald†, Textband dalej: bearb. und erweitert [dalej: erw.] von Edith Meyer–Wurmbach, Bonn 1972; HIB. 2, von W. Ewald†, Textband bearb. von Edith Meyer–Wurmbach, Bonn 1975, Tafel [dalej: Taf.] 1, nr 7–10, Taf. 9, nr 1–3, 10, Taf. 16, nr 1–7; HIB. 1, s. 3–5, 26–28, 31, 51 n.; HIB. 2, Taf. 118, nr 1b–1c, 3a–3b.

¹⁶ A. Schultz, *Die Schlesischen Siegel bis 1250*, Breslau 1871, s. 11.

¹⁷ P. Pfötenhauer, *Die Schlesischen Siegel von 1250 bis 1300, beziehentlich 1327*, Breslau 1879, s. 16 n., tabl. IX, nr 57.

¹⁸ *I sigilli dell'Archivio Vaticano*, w: *Inventari dell' Archivio Secreto Vaticano*, t. 1 + tabl., ed. P. Sella [współpr. M.–H. Laurent], Città del Vaticano 1937, nr: 665, 674, 675, 710, 771, 777, 785, 865; t. 2 + tabl., ed. P. Sella, Città del Vaticano 1946, nr: 1767, 1771, 1774, 1780, 1795, 1825, 1837, 1839, 1844, 1854, 1855, 1865, 1876, 1879, 1888, 1897, 1914, 1926, 1929, 1930, 1931, 1937, 1951, 1952, 1953, 1967, 1968, 1975, 1976, 1978; t. 3 + tabl., ed. P. Sella, Città del Vaticano 1964, nr: 3043, 3046, 3058, 3092, 3117, 3119, 3129, 3156, 3161, 3165, 3167, 3188, 3190, 3197, 3248, 3255, 3257, 3261, 3267, 3270, 3283, 3299, 3307, 3310, 3339, 3344, 3354, 3365, 3371, 3376, 3411, 3424.

¹⁹ J. Roman, *Sigillographie du diocèse de Gap*, Paris–Grenoble 1870, s. 90 n., nr 49; tegoż, *Sigillographie du diocèse de Embrun*, Paris–Grenoble 1873, s. 73–80, nr 25–26;

²⁰ *Megpecsételt Történelem, Köyökori pecséték Esztergomról*, Esztergom 2000, s. 152–157, nr: 119, 120, 121.

²¹ Š. Kohout, S. Lapčič, *Lenni dvůr Kroměříž II, Pergamenové listiny 1249–1836, Katalog*, Olomouc 1999, s. 245, tabl. — InSTITUTE, Obrázek 1–4.

²² *Catalogue of Seals in the Department of Manuscripts in the British Museum* [dalej: *Catalogue of Seals BM*], ed. W. de Gray Birch, t. 4, Oxford–Londyn 1895, s. 62 n., nr 14,966–14,969; s. 70 n., nr 14,993; s. 77 n., nr 15,018; s. 78 n., nr 15,022–15,023; s. 83, nr 15,038; s. 87 n., nr 15,053–15,054; s. 89 n., nr 15,060–15,061; s. 94 n., nr 15,075–15,077; s. 98, nr 15,087; s. 101 n., nr 15,100–15,101; s. 114–116, nr 15,152–15,161; s. 124, nr 15,191–15,194; s. 708 n., nr 17,369–17,370; s. 711 n., nr 17,377; t. 5, Oxford–Londyn 1898, s. 156, nr 18,176–18,177; s. 157, nr 18,180–18,181; s. 161, nr 18,191; s. 167, nr 18,213; s. 174, nr 18,241; s. 176, nr 18,247; s. 179, nr 18,260; s. 183, nr 18,277; s. 186, nr 18,287; s. 193, nr 18,309; s. 193 n., nr 18,311–18,312; s. 201 n., nr 18,341–18,343; s. 205, nr 18,355; s. 208, nr 18,364–18,365; s. 214, nr 18,384; s. 216 n., nr 18,391–18,392; s. 219, nr 18,399–18,400; s. 226, nr 18,425; s. 229, nr 18,434; t. 6, Oxford–Londyn 1900, s. 467 n., nr 22,532–22,534; s. 594, nr 22,979.

²³ *Sceaux Gascons du Moyen Age, publiés par La Société Historique du Gascons, par la Commission des Archives Historiques*, part 1, Paris–Auch 1888, s. 37–46, nr 45, 47–48, 51, 53–57; Supplément, Paris–Auch 1892, s. 610–612, nr 746–748.

²⁴ *Brandenburgisches Klosterbuch. Handbuch der Klöster, Stifte und Kommenden bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, hrs. H. D. Heimann, K. Neitmann, W. Schich, mit M. Bauch, E. Franke, Ch. Gahlbeck, Ch. Popp, P. Riedel, Berlin–Brandenburg 2007, Bd. 1, s. 259 n., il. s. 272 (pieczęcie kapituły brandenburskiej — oprac. W. Schöbller, Ch. Gahlbeck), s. 583, il. s. 592 (pieczęcie kapituły havelberskiej — oprac. C. Bergstedt, Ch. Popp), Bd. 2, s. 757 n., il. s. 763 (pieczęcie kapituły lubuskiej — oprac. P. Neumeister).

²⁵ *Sigilli nel Museo Nazionale del Bargello*, A. Muzzi, B. Tomasello, A. Tori, t. I, *Sigilli ecclesiastici*, Firenze 1988, s. 162–163, nr 410–412, 414, Tav. LXXVII–LXXVIII; s. 166–167, nr 421, 424, 427–428, Tav. LXXIX–LXXX.

²⁶ *Gloria Deo*, t. 2, cz. 7, nr 39 (s. 249), nr 46 (s. 254), nr 63 (s. 264–265), nr 70 (s. 270), nr 75 (s. 272–273), nr 96 (s. 283–284), nr 103 (s. 290–291), nr 105 (s. 292), nr 106, (s. 293), nr 107 (s. 294–295), nr 108 (s. 295), nr 113 (s. 298), nr 123 (s. 307–308), nr 127 (s. 313).

innych informacji na ich temat, najważniejsza była kwerenda w zasobie Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, w zbiorze dyplomów, kolekcji tłoków, aktach kapituły i innych²⁷. Jednak dałaby ona obraz dość niepełny, gdyby nie została uzupełniona poszukiwaniami w innych zbiorach archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych. Kwerendami objęto więc zbiory Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, w tym m.in. zespoły dokumentów cystersów z Koronowa, benedyktynów z Mogiły, dominikanów ze Żnina, akta miasta Żnina oraz wybrane Akta rejencji bydgoskiej, deputacji kamery wojennej i domen²⁸. Wykorzystano też zbiory Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej na Wawelu²⁹, Archiwum Klasztoru SS. Klarysek w Krakowie³⁰, Archiwum Państwowego w Krakowie³¹, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego³², Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu³³, Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie³⁴, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie³⁵. Pośród bibliotek, muzeów i innych zbiorów wykorzystano m.in.: zasób Biblioteki XX. Czartoryskich w Krakowie³⁶, Biblioteki PAN w Kórniku³⁷, Muzeum Narodowego w Krakowie³⁸, Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie³⁹, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu⁴⁰, Zakładu Nauk Pomocniczych Historii UJ w Krakowie⁴¹ oraz Zakładu Źródłoznawstwa i Nauk Pomocniczych Historii Instytutu Historii UAM w Poznaniu⁴². W wyniku kwerendy udało się odnaleźć 4 tłoki, ponad 160 oryginalnych odcisków wykonanych w wosku i laku, 27 kopii w formie odlewów galwanicznych i gipsowych, 8 rysunków oraz kilka ważnych informacji odno-

²⁷ AA Gniezno, Dyplomy Gnieźnieńskie [dalej: Dypł. Gn]: 57, 91, 117, 137, 139, 178, 179, 185, 201, 222, 226, 236, 244, 286, 288, 297, 301, 303, 308, 310, 311, 348, 396, 403, 404, 412, 441, 444, 456, 473, 474, 477, 488, 544, 546, 607, 635, 638, 654, 665, 675, 678, 682, 683, 691, 705, 706, 708, 736, 779, 780, 804, 826, 827, 829, 836, 838, 845, 849, 858, 859, 860, 862, 863, 864, 870, 873, 875, 877, 879, 880, 889, 926, 1033, 1044, 1046, 1054, 1065, 1067, 1073, 1076, 1079, 1080, 1084, 1094, 1095, 1108, 1109, 1114, 1130, 1132, 1134, 1136, 1137, 1141, 1143, 1167, 1199, 1217, 1224; Zbiór tłoków pieczęci [dalej: Pieczęcie]: sygn.: S. 223, S. 241, S. 330, S. 331; Zbiór gipsowych odlewów pieczęci [dalej: Zbiór odlewów], bez sygnatur; Akta Kapituły [dalej: A. Cap.]: sygn.: A. Cap., B 24; A. Cap., B 25; A. Cap., G 5; Zbiory biblioteki, pracownia archiwum [dalej: Czyt.], sygn.: Czyt. 77, Czyt. 92.

²⁸ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej: IIa/862, IIa/868, IIa/869, IIa/871, IIa/874, IIa/875, IIa/876, IIa/878, IIa/880, IIa/884, IIa/893, IIa/895, IIa/900, IIa/906, IIa/907, IIa/911, IIa/915, IIa/923, IIa/926, IIa/928, IIa/929, IIa/931, IIa/932, IIa/935, IIa/963, IIa/965; Bydgoszcz akta deputacji kamery wojennej i domen, sygn. 189; Klasztor cystersów w Koronowie, sygn. 16, 29, 89, 157; Klasztor benedyktynów w Mogilnie, sygn. 60; Klasztor dominikanów w Żninie, sygn. 3; Oddział Inowrocław, Akta miasta Żnina, sygn. 3.

²⁹ Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej [dalej: AKKK], Dokumenty pergaminowe [dalej: dok. perg.], nr 248, 568, 577; Zbiór pieczęci luźnych.

³⁰ Archiwum SS. Klarysek w Krakowie [dalej: AKlar Kraków], Dokumenty pergaminowe [dalej: dok. perg.], nr 109

³¹ AP Kraków, Dokumenty pergaminowe m. Krakowa [dalej: Dok. m. Krak.], nr 111; Zbiór Rusieckich, dok. pergaminowe [dalej: Zb. Rusieckich], nr 93.

³² Archiwum UJ, Dyplomy pergaminowe [dalej: Dypł. perg.], nr 26, 65.

³³ AA Poznań, Dokumenty pergaminowe zbioru ogólnego [dalej: D perg.], sygn.: 37; Dokumenty pergaminowe kapituły katedralnej [dalej: DK perg.] sygn. 165; *Liber revisionum et granicierum* [dalej: CP], nr 378.

³⁴ AGAD Warszawa, Oddział I, Zbiór dokumentów papierowych [dalej: dok. pap.], sygn.: 579, 586, 2460, 3131; Oddział I, Zbiór dokumentów pergaminowych [dalej: dok. perg.], sygn.: 1054, 1942, 1942, 2088, 3016, 3549, 3623, 4256, 4308, 6075; Oddział I, Zbiór pieczęci luźnych [dalej: pieczęcie luźnie], pudło nr 9; Oddział I, Zbiór sfragistyczny M. Gumowskiego, sygn. 2444.

³⁵ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie [dalej: GStA PK], XX. HA, Pergamenturkunden [dalej: PU], Schiebl. 64, nr 7; Schiebl. 75, nr 25, 28, 32; Schiebl. 76, nr 5, 12.

³⁶ BCzart., Dokumenty pergaminowe [dalej: dok. perg.], sygn.: 896, 1233; tamże, rkps 13069 — zbiór luźnych pieczęci nr 161.

³⁷ BKórn., Teki Kielisińskiego, sygn.: Ao IV 294, Ao IV 348.

³⁸ Muzeum Narodowe [dalej: MN] Kraków, Rękopisy, sygn.: 1482; 1483 (spuścizna po Marianie Gumowskim); Dział rękopisów, zbiór odlewów pieczęci [dalej: odl.], nr 34, 445, 1105, 1533, 1576, 4325, 4326, 4452, 4667, 4701; Dział rękopisów, rkps 545 — zbiór luźnych pieczęci, nr 21.

³⁹ Muzeum Początków Państwa Polskiego [dalej: MPPP] Gniezno, Zbiór odlewów, sygn.: 140–142, 144–150.

⁴⁰ Zakład Narodowy im. Ossolińskich [dalej: Ossol. Wrocław, Gabinet Numizmatyczno-Sfragistyczny [dalej: Gab. Numiz.–Sfrag.], Zbiór odlewów metalowych pieczęci [dalej: Z. o. metal.]: sygn. inwentarza 104, sygn. inw. 125

⁴¹ Zakład Nauk Pomocniczych Historii UJ [dalej: ZNPH UJ], Kolekcja odlewów, sygn.: D. 361, D. 708.

⁴² Zakład Źródłoznawstwa i Nauk Pomocniczych Historii IH UAM [dalej: ZZiNPH UAM, Kolekcja odlewów (depozyt z klasztoru w Lubiniu), sygn.: Lubień 5207, Lubień 5233.

szących się np. do momentu uszkodzenia typariuszy, zamówienia nowych tłoków przez kapitułę, czy wreszcie związanych z miejscem ich wykonania. Wszystkie zebrane w czasie kwerend informacje stanowią podstawę poniższych analiz, które w założeniu mają, choć w części, wypełnić lukę w badaniach nad pieczęciami kapituły katedralnej w Gnieźnie. Początkową granicę prezentowanych rozważań wyznacza początek XIII w., kiedy pieczęcie kapituły gnieźnieńskiej stają się uchwytnie źródłowo. Zamyka je natomiast wiek XIX, z którego pochodzą najpóźniejsze zebrane w czasie kwerend informacje o oryginalnych odciskach, choć zaznaczyć trzeba również, że jeden z istniejących współcześnie tłoków nie został potwierdzony w użyciu. Takie ujęcie pozwoliło na przedstawienie problematyki pieczęci kapituły gnieźnieńskiej w możliwie długim czasie trwania i na podstawie możliwie reprezentatywnej podstawy źródłowej (choć nie wyczerpującej możliwości odnalezienia dalszych oryginalnych odcisków zwłaszcza dla stulecia XIX, gdzie kwerenda w ogromnej liczbie zachowanych akt miała z konieczności charakter tylko częściowy). Pieczęcie zostały zestawione według rodzaju w zależności od przeznaczenia kancelaryjnego (pieczęć większa, mniejsza, *contrasigillum*) oraz typu przedstawienia np.: hagiograficzna, maryjna, pontyfikalna, herbowa, a także sposobu przedstawienia — tronowa, piesza itd. W obrębie typów oraz w obrębie rodzajów, zachowano też porządek chronologiczny, a więc stosownie do terminu wystąpienia najwcześniejszej informacji źródłowej na temat każdej z nich. W związku z zastosowanym podziałem pieczęcie oznaczone są cyframi rzymskimi (np. pieczęć większa I, hagiograficzna tronowa). Podane daty skrajne użycia pieczęci przez kapitułę gnieźnieńską zostały wyznaczone na podstawie chronologii zachowanych oryginalnych odcisków, czasami uzupełnionej innego typu informacjami źródłowymi, np. zapiskami z akt kapitulnych itd.

Publikowany tu wykaz pieczęci ma poniekąd charakter inwentarza, a opis każdego typu pieczęci rozpoczyna się nagłówkiem z kolejnym numerem. Poniżej umieszczona jest też fotografia (rysunku, odlewu bądź oryginału), w przypadku złego stanu zachowania lub dla celów porównawczych, dodano więcej niż jedną fotografię (np. oryginału i odlewu, albo negatywowej matrycy tłoka i jej odcisku). Dalszy opis składa się z następujących pozycji: 1) rodzaj pieczęci według funkcji kancelaryjnej i typu, potwierdzony lub domniemany okres jej użycia, 2) informacje o zachowanym tłoku pieczęci, 3) wykaz uwzględnionych oryginalnych odcisków, 4) wykaz uwzględnionych odlewów, 5) wykaz uwzględnionych rysunków, grafik, przerysów i ewentualnie fotografii zgromadzonych w kolekcjach naukowych, 6) legenda pieczęci⁴³, 7) opis wyobrażenia napieczętnego, 8) kształt i wymiary w milimetrach, 9) sposoby wykonania odcisków pieczęci i łączenia ich z dokumentem, 10) formuła sigillacyjna⁴⁴, 11) literatura (w tym także ważniejsze wzmianki), publikowane reprodukcje, 12) uwagi na temat autentyczności pieczęci, jej chronologii oraz zastosowania w praktyce kancelaryjnej. Wzorem dla powyższego schematu był przede wszystkim inwentarz pieczęci książąt mazowieckich sporządzony przez Stefana Krzysztofa Kuczyńskiego, jednak z pewnymi modyfikacjami, które wynikają ze specyfiki prezentowanych zabytków (np. istnienie oryginalnych tłoków pieczętnych)⁴⁵. Zawarte w ostatnim punkcie opisu uwagi nie ograniczają się jedynie do datacji, wskazania funkcji kancelaryjnych i prostego odniesienia do literatury, podobnie jak w przypadku inwentarza pieczęci książąt mazowieckich autorstwa S.K. Kuczyńskiego „mają one charakter komentarza wydawniczego, a za-

⁴³ Opracowana na podstawie wytycznych ogłoszonych w: *Projet de règles pour l'établissement de notices descriptives de sceaux*, w: *Folia Caesaraugustana. I, Diplomatica et Sigillographica, Travaux preliminaires de la Commission Internationale de Diplomatie et de la Commission Internationale de Sigillographie pour une normalisation internationale des éditions de documents et un Vocabulaire international de la Diplomatie et de la Sigillographie*, Zaragoza 1984, s. 95–109. Rozwiązanie skrótów podano kursywą w nawiasach okrągłych (), rekonstruowane fragmenty napisu ujęto w nawiasy kwadratowe []. Miejsca nie odczytane oznaczono kropkami. Człony napisu przedzielone elementami obrazu pieczęci oznaczono ukośnikiem /. Trudności techniczne spowodowały, że przerywniki między wyrazami zostały tylko zasygnalizowane znakami graficznymi, a tam, gdzie było to konieczne, opisane słownie.

⁴⁴ Uwzględniono tylko te formuły, które bezpośrednio odnoszą się do pieczęci gnieźnieńskiej kapituły katedralnej, pomijając te dotyczące współpieczętowania np. pieczęcią arcybiskupią lub inną, jako nie związane bezpośrednio z badanymi zabytkami.

⁴⁵ S.K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978, s. 249–253.

razem krótkiej monografii zabytków⁴⁶. Na końcu dodano też informacje identyfikujące rzekomą pieczęć kapituły katedralnej gnieźnieńskiej z 1253 r., która w polskiej literaturze sfragistycznej, od 1966 r. jest bezkrytycznie wzmiankowana jako najstarsza pieczęć mniejsza tej instytucji.

nr I

1. or.: AGAD Warszawa, pieczęć luźne, pudło nr 9, sygn. 1 (fot. AGAD Warszawa)

2. KDWlkp., t. 4, tabl. 2, nr LXVII (lit. wyd. I. Zakrzewski)

3. odlew: MN Kraków, Dział rękopisów, odl., nr 34 (fot. P. Pokora)

- 1) **Pieczęć większa I, hagiograficzna tronowa**, potwierdzona w użyciu w latach 1222–(?)
- 2) **Tłok**: nieznany.
- 3) **Or.**: AGAD Warszawa, pieczęć luźne, pudło nr 9, sygn. 1⁴⁷; Dawniej także w: AKKK, zbiór pieczęci luźnych⁴⁸; AA Gniezno — przy dokumencie „z drugiej połowy wieku XIII z czasów arcybiskupa Janusza albo Jana (... 1271 r.) przywieszona wspólnie z pieczęcią tegoż arcybiskupa”⁴⁹.
- 4) **Odlew**: ZNPH UJ, sygn. D. 361 (galwaniczny); MN Kraków, Dział rękopisów, odl., nr 34 (galwaniczny)⁵⁰, nr 4452 (gipsowy)⁵¹; Ossol. Wrocław, Gab. Numiz.–Sfrag., Z. o. metal, sygn. inw. 125⁵².
- 6) + ·S(igillum) CAPITVLI S(an)C(t)E GNE[ZDNEN(sis) ECC]LESIE
Napis majuskułą w otoku, w otoczce ciągłej⁵³.

⁴⁶ S.K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt*, s. 252.

⁴⁷ Dawniej przywieszona przy dokumencie: AGAD Warszawa, dok. perg., nr 6075. Dokument ten z zachowanymi przy nim pieczęciami stanowił dawniej własność hr. Edwarda Grabowskiego (informacja za: KDWlkp., t. 4, s. 348 n. — Uwagi do pieczęci..., nr LXVII: „Pieczęć LXVII na tabl. 1 [winno być 2 — P.P.], rysunek z natury, wisi u oryginału dypl. nr. 590, będącego własnością hr. Edw. Grabowskiego, przedstawia najstarszą znaną pieczęć Kapituły Gnieźnieńskiej...”; por. M. Bielińska, *Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku*, Wrocław 1967, s. 303, z opisu tu zamieszczonego: „dwie pieczęcie w kształcie mandorli na sznurach czerw-ziel.; obie uszkodzone” wnioskować można, że autorka widziała dokument, przy którym zachowana była omawiana tu pieczęć kapituły. Obecnie pieczęci przy dokumencie brak, pozostało po niej jedynie nacięcie po sznurach.

⁴⁸ O egzemplarzu tym informuje F. Piekosiński, [przy współudziale E. Diehla], *Pieczęcie polskie wieków średnich*, Cz. 1, *Doba piastowska*, Kraków 1899, nr 52; tenże, *Pieczęcie polskie wieków średnich, doby piastowskiej, Uzupełnienie I*, „Herold Polski”, Kraków 1906 [dalej: *Uzup. I*], nr 595, figura 370.

⁴⁹ J. Korytkowski, *Pralacy i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. 1, Gniezno 1883, s. 433 n.

⁵⁰ Na odwrocie grawerowana sygn. 361 (sygn. dawna 73).

⁵¹ Dawna sygn. inw. 200.

⁵² Na odwrocie grawerowana sygn. 47 (sygn. dawna 109).

⁵³ Braki w legendzie oryginalnego odcisku zrekonstruowane wg zachowany odlewów. Inną w kolejności ułożenia poszcze-

7) W polu pieczęci biskup w szatach pontyfikalnych zasiada na *faldistorium* o poręczach zakończonych ozdobnymi łbami zwierząt. Biskup ukazany został w infule, postać w prawej ręce trzyma liść palmy, w lewej pastorał o wyrazistym, dużym nodusie i krzywaśni zwróconej do wewnątrz pola pieczęci. Stopy biskupa oparte są o podnózek.

8) Ostroowalna, długość przekątnych ok. 66 x 46 mm

9) Odcisk w wosku naturalnym ciemnej barwy (luźna, dawniej przy dok. z 1222 r.), przywieszony na plecionych sznurach jedwabnych w kolorze czerwonym i zielonym, w miejscu „złamania” i przerwania sznura, powyżej górnego rogu pieczęci, wpleciona jest nić bladobłękitna⁵⁴.

10) Formuła sigillacyjna nieznana⁵⁵.

11) **Lit.:** J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, t. 1, s. 433 n.; F. Piekosiński, *Pieczęcie*, nr 52, *Uzup. I*, nr 595; B. Binder, *Das Domkapitel zu Gnesen, Seine Entwicklung bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, Greiswald 1912, s. 77; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960 [dalej: *Sfragistyka*], s. 214 (wzm.); M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966, s. 75; M. Bielińska, *Kancelarie*, s. 303, reg. AG 2 (wzm.); W. Fabijański, *Odlewy metalowe pieczęci w zbiorze sfragistycznym Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*, Katalog, Wrocław 1999, s. 56, nr 146; D. Stehlíková, *Středověké pečeti se sv. Vojtěchem ve střední Evropě, w: Svatý Vojtěch. Sborník k milenium*, Praha 1999, s. 131–139, zwłaszcza s. 133; J. Pakulski, *O najstarszych, przedherbowych pieczęciach arcybiskupów gnieźnieńskich*, w: *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań 1997, s. 435; tenże, *Średniowieczne pieczęcie kapituł*, s. 169–196, (pieczęcie kapituły gnieźnieńskiej, s. 174–176); P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 165–185, zwłaszcza s. 177 n.

Repr.: KDWlkp., t. 4, tabl. 2, nr LXVII; F. Piekosiński, *Pieczęcie*, *Uzup. I*, nr 595, fig. 370; W. Fabijański, *Odlewy*, tabl. 41, nr 146.

12) Jako pierwszy o najstarszej pieczęci większej kapituły gnieźnieńskiej pisał J. Korytkowski, który jednak błędnie nazywa ją pieczęcią mniejszą. Podał on również jej wymiary i odnotował, że „mieści na sobie wyobrażenie ś. Wojciecha siedzącego w ubiorze pontyfikalnym, trzymającego w lewej ręce pastorał w kierunku prostopadłym, a w prawej palmę męczeństwa. W obwódce nadbrzeżnej, czyli w otoku, ponad głową znak krzyża, a w około począwszy od strony prawej ku lewej napis: S(igillum) Capituli sancte Ecclesie Gneznen”⁵⁶. Niezwykle istotna jest także inna informacja tego wybitnego znawcy dziejów kościoła gnieźnieńskiego, a mianowicie, że pieczęć ta, „która się w archiwum utrzymała”⁵⁷, wykonana została w drugiej połowie XIII w. w czasach arcybiskupa Janusza, zmarłego w 1271 r., i co ważniejsze jeszcze pod koniec XIX w. była „przywieszona wspólnie z pieczęcią tegoż arcybiskupa na resztkę pergaminowego zniszczonego dokumentu”⁵⁸. Obecnie w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie nie ma żadnego dokumentu, który pasowałby do opisu danego przez

gólnych członów legendy napieczętniej podał J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, t. 1, s. 434, gdzie napis oddany minuskułą, przy zachowaniu pisowni wielkich liter zaczynających każdy wyraz: S(igillum) Capituli sancte Ecclesie Gneznen. Podobnie odmienna pisownię legendy, bez wątplenia mylną, podaje również W. Fabijański, *Odlewy*, s. 56, nr 146: + S. CAPITV LISC GNESNE.

⁵⁴ Sznury do mocowanie tej pieczęci były też określane jako: „półjedwabn. pomarańczow. i fioletowe” (cyt. za KDWlkp., t. 4, opis pieczęci LXVII, s. 348 n.) oraz jako: „sznurach czerw.–ziel.” (cyt. za M. Bielińska, *Kancelarie*, s. 303).

⁵⁵ Formuła sigillacyjna dokumentu z 1222 r., przy którym przywieszona była dawniej opisywana pieczęć, odnosi się zarówno do niej, jaki i do pieczęci arcybiskupiej, zob. KDWlkp., t. 1, nr 590. Informacje o współpieczętowaniu zarówno pieczęcią arcybiskupią jak i pieczęcią kapituły katedralnej znajdują się także w formułach sigillacyjnych innych dokumentów z I poł. XIII w., m.in.: (1213 r.) *...presentem cedulam tam nostro quam Capituli nostri sigillo duximus roborandam* — cyt. za: KDWlkp., t. 1, nr 80; (1233 r.) *In cuius rei testimonium presentes litteras conscribi et nostri Capituli Gneznenensis sigillorum munimine fecimus roborari* — cyt. za: KDWlkp., t. 1, nr 156; (1244 r.) *...presens scriptum nostri et Capituli sigillorum apensione ...* — cyt. za: KDWlkp., t. 1, nr 222; (czy też nawet z 1257 r.) *In cuius rei testimonium presentem paginam domini nostri archiepiscopi et Capituli nostri sigillis duximus roborandam* — cyt. za: KDWlkp., t. 1, nr 348.

⁵⁶ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, s. 434.

⁵⁷ Tamże, s. 433.

⁵⁸ Tamże, s. 434.

J. Korytkowskiego i miał dwie (zachowane choćby szczątkowo) pieczęcie — arcybiskupa Janusza i gnieźnieńskiej kapituły katedralnej. Datacja omawianej pieczęci zaproponowana przez J. Korytkowskiego (druga połowa XIII w.) musi być również zakwestionowana, gdyż omawiana pieczęć przywieszona była dawniej m.in. przy dokumencie z 20 VII 1222 r. J. Korytkowski nie znał jednak tego dokumentu. Innym pośrednim dowodem, że kapituła gnieźnieńska już wcześniej posiadała swoją pieczęć, przy pomocy której uwierzytelniano dokumenty arcybiskupie wymagające konsensu kapituły, jest zapis formuły sigillacyjnej dokumentu z 26 IV 1213 r. *...presentem cedula tam nostro quam Capituli nostri sigillo duximus roborandam*⁵⁹. Czy jednak była to ta sama pieczęć, którą przywieszono przy dokumencie z 1222 r.? Wydaje się wielce prawdopodobne, że tak właśnie mogło być, na co może pośrednio wskazywać fakt, że przez całe średniowiecze instytucje kościelne, nie tylko kapituły katedralne, ale też kapituły kolegiackie, jak też najlepiej chyba rozpoznane pod tym kątem, konwenty i kapituły klasztorne⁶⁰, przez wiele dziesięcioleci, a nawet stuleci, używały tego samego tłołka pieczętnego, chroniły go przed zniszczeniem i tylko z rzadka, gdy było to konieczne, wymieniały na nowy.

Jedyny znany z oryginalnego odcisku egzemplarz omawianej tu pieczęci większej, przywieszony dawniej przy dokumencie z 20 VII 1222 r.⁶¹, wzbudzał w literaturze różnorodne kontrowersje, co tylko pośrednio wynikało z faktu, że również autentyczność samego dokumentu była kwestionowana⁶². Znacznie istotniejszy jest bowiem fakt, że dokument z 1222 r. był transumowany w średniowieczu (w 1426 r.), a przy tej okazji dokonano opisu obu przywieszonych przy nim pieczęci, zatem i pieczęci kapituły gnieźnieńskiej: *In alio tamen secundi sigilli medio quedam ymago similiter infulata, pontificalibus vestibus induta, in sedili sedens, ad cuius sinistro quoddam bandarium parum et a dextro lateribus crux magna videbatur, in sinistra baculum pastoraalem, in dextra manibus palmam directam tenens apparebat. Girative vero hee dictiones, videlicet: „S. capituli sancte ecclesie Gneznensis”, legebantur*⁶³. Dodać należy, że podobizna pieczęci z dokumentu z 1222 r., w formie litografii, opublikowana została przez I. Zakrzewskiego w KDWlkp., t. 4, tabl. 2, nr LXVII (zob. fot. 2). Fakt istnienia pewnych różnic, tak w wyobrażeniu, jak i w legendzie, zachodzących między cytowanym opisem, a wyobrażeniem na zachowanym oryginalnym odcisku pieczęci oraz w publikacji F. Piekosińskiego⁶⁴ nie skłonił początkowo J. Pakulskiego do uznania tej pieczęci za falsyfikat, gdyż jak stwierdził: „najprawdopodobniej przy wspomnianym przywileju łekneńskim [czyli dokumencie z 1222 r. — P.P.] wiszą⁶⁵ oryginalne odciski przywieszzone z innego dokumentu”⁶⁶. Jednak nieco później J. Pakulski wycofał się z tego stanowiska i uznał, że: „mamy tu do czynienia z dwiema różnymi pieczęciami”⁶⁷. Pomimo tego, że nie rozstrzygnął on do końca kwestii fałszerstwa, to jednak jego wątpliwości budziły przede wszystkim chorągiew i krzyż umieszczone w opisie pieczęci w transumpcie z 1426 r., gdyż jak pisał „Chorągiew nie była atrybutem św. Wojciecha, autor opisu za-

⁵⁹ Cyt. za: KDWlkp., t. 1, nr 80.

⁶⁰ W tym przypadku zob. P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie–Wągrowcu (cz. I)*, w: *Studia i materiały do dziejów Pałuk*, red. A.M. Wyrwa, t. 4, Poznań 2003, s. 178–202, tu zebrana wcześniejsza literatura tematu.

⁶¹ Or. dok.: AGAD Warszawa, dok. perg., nr 6075.

⁶² M. Bielińska, *Kancelarie*, s. 303, reg. AG 2, uznała za Z. Budkową (Kwart. Hist., 43, 1929, s. 45–58, zwłaszcza s. 51), że dokument może być falsyfikatem z poł. XIII w.

⁶³ Cyt. za KDWlkp., t. 9, nr 1093; or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1199.

⁶⁴ *Nota bene*, na co zwrócił uwagę też P. Stróżyk (*O pieczęciach*, s. 178, przyp. 79), J. Pakulski (*Średniowieczne pieczęcie kapitul*, s. 174) błędnie informuje, że publikowany przez F. Piekosińskiego odlew wykonano z egzemplarza przywieszzonego przy dokumencie z 1222 r. będącego niegdyś własnością hr. E. Grabowskiego. Widać z tego, że J. Pakulski nie zadał sobie trudu, aby dotrzeć do uzupełnienia tej publikacji, gdzie F. Piekosiński (*Pieczęcie, Uzupeł. I*, nr 595, fig. 370) odnotował, że publikowana podobizna pochodzi z pieczęci, która „oderwana od dokumentu przechowywana jest luźno w Archiwum kapituły katedralnej krakowskiej”.

⁶⁵ Autor używa czasu terażniejszego — co sugeruje, że w trakcie powstawania artykułu obie pieczęcie wisiały przy dokumencie, i że autor musiał je przy nim widzieć!

⁶⁶ J. Pakulski, *O najstarszych*, s. 435.

⁶⁷ J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapitul*, s. 174.

pewne pomylił gałązkę palmową z chorągwią⁶⁸. Zauważyć należy, że w opisie wyobrażenia pieczęci z transumptu z 1426 r., oprócz chorągwi wspomniano także o palmie trzymanej w prawej ręce przez postać w szatach pontyfikalnych, zatem nie można przyjąć, iż autor opisu pomylił palmę z chorągwią. Ostatecznie, zupełnie bezpodstawnie, J. Pakulski uznał, że najstarsza pieczęć kapituły to ta, która przywieszona była niegdyś przy dokumencie z 1225 r.⁶⁹ Warto zwrócić uwagę, że zachowany w oryginale odcisk pieczęci przywieszony dawniej przy dokumencie z 1222 r.⁷⁰, jak i wykonana na jego podstawie litografia zamieszczona w *Kodeksie dyplomatycznym Wielkopolski*, wyobrażają niemalże identyczną pieczęć (niemal — bo to przecież wizja artystyczna autora, choć wiernie naśladuje oryginał nie posiada takiego waloru dokumentacyjnego jak fotografia), z tą, którą na podstawie odlewu wykonanego z innego — luźnego egzemplarza (znajdującego się na przełomie XIX i XX w. w zbiorach Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie), opublikował F. Piekosiński. Fakt, że mamy do czynienia z dwoma różnymi, powstałymi niezależnie i na podstawie dwóch różnych oryginałów (warszawskiego i krakowskiego), a jednak zbieżnymi przekazami, prezentującymi tę samą pieczęć kapituły gnieźnieńskiej, pozwala uznać, że odcisk zachowany w AGAD w Warszawie jest ponad wszelką wątpliwość autentyczny. Przy dokumencie z 1222 r. (jeśli nawet przyjąć za B. Trelińską, że sam dokument może być falsyfikatem) przywieszona była dawniej autentyczna pieczęć kapituły gnieźnieńskiej, którą przedstawiono na litografii w *Kodeksie dyplomatycznym Wielkopolski*. Przekonanie to potwierdza fakt, że pod koniec XIX w. jeszcze inny egzemplarz tej pieczęci znajdował się w archiwum katedralnym w Gnieźnie i znany był J. Korytkowskiemu, który go opisał i wydatował na połowę XIII w.

Pozostaje jednak jeszcze sprawa różnic między wyobrażeniem omawianej pieczęci znanej z warszawskiego oryginału, litografii, odlewów F. Piekosińskiego i opisu J. Korytkowskiego z jednej strony, a opisem zawartym w transumpcie z 1426 r. z drugiej. Jak już zauważył P. Stróżyk, „przyjąć [...] należy, że albo notariusz publiczny sporządził niedokładny opis pieczęci kapituły, albo pierwotnie przy dokumencie z 1222 r. wisiała rzeczywiście inna pieczęć kapituły, zastąpiona po 1426 r. pieczęcią znaną [...] z przerysu z *Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski*”⁷¹. Idąc dalej za sugestią P. Stróżyka, zgodzić się trzeba, co do tego, że gdyby doszło do ponownego pieczętowania tego dokumentu po 1426 r., to oczywiście należałoby wyjaśnić motyw i okoliczności takiego działania. Niestety nie mamy obecnie żadnych możliwości, aby jednoznacznie rozstrzygnąć, co rzeczywiście przedstawiała pieczęć kapituły przywieszona do dokumentu z 1222 r., której opis znalazł się w transumpcie z 1426 r. Dodać jednak należy, że opis tej pieczęci sporządzony przez notariusza Jakuba syn Macieja z Łęczycy⁷², mimo zachowania pewnej dokładności i obiektywności, ma wszakże charakter mocno zindywidualizowany. Pewien ogląd sprawy może dać tu porównanie z opisami pieczęci majestatowej króla Władysława Jagiełły, które badała Maria Koczerska⁷³. Analizując je doszła ona m.in. do wniosku, że były one czasem nawet bardzo drobiazgowo, ale jednocześnie miały „charakter zindywidualizowany”, notariusze dostrzegali na nich różne rzeczy i osoby, np. „ni mniej ni więcej tylko Adama i Ewę”⁷⁴ tam, gdzie inni, np. Jan Długosz widział tylko postacie „trzymaające tron”⁷⁵. Kończąc swoje rozważania poświęcone wiarygodności opisów pieczęci, których autorami w XV w. byli notariusze publiczni, M. Koczerska konkluduje: „oddanie faktycznego obrazu danego egzemplarza pieczęci było tym większe, im mniej inne egzemplarze tej pieczęci lub wyobrażenia napieczęte, herby itp. były

⁶⁸ Tamże, s. 174.

⁶⁹ Wyd.: KDWIkp., t. 1, nr 118.

⁷⁰ Or.: AGAD Warszawa, pieczęcie luźne, pudło nr 9, sygn. 1.

⁷¹ P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 178, przyp. 82.

⁷² A. Gąsiorowski, *Notariusze publiczni w Wielkopolsce schyłku wieków średnich*, Poznań 1993, nr 147, s. 26.

⁷³ M. Koczerska, *Opisy pieczęci Jagiełły i Jadwigi w widymacie Zbigniewa Oleśnickiego z 1427 roku*, w: *Heraldyka i okolice*, red. A. Rachuba i in., Warszawa 2002, s. 229–254.

⁷⁴ Tamże, s. 242.

⁷⁵ Tamże, s. 240.

pisarzowi znane⁷⁶. Notariusz, dając opis pieczęci w 1426 r., musiał chyba słabo znać starą pieczęć kapituły z XIII w., a zatem mógł zobaczyć na niej coś, co zinterpretował jako wielki krzyż i chorągiew i w ten właśnie sposób je opisał. Istnieje jednak pewna przesłanka, która wskazuje, że łączenie oryginalnej pieczęci kapituły z dokumentem z 1222 r., kryje jeszcze jakieś tajemnice. Otóż z opisu mocowania pieczęci zawartego w transumpcie z 1426 r. wynika, że były to nici jedwabne w kolorze zielonym i czerwonym⁷⁷. Takie nici znajdują się też przy zachowanym w AGAD oryginalnym odcisku omawianej pieczęci kapituły⁷⁸, jednak w miejscu „złamania” i przerwania sznurów, powyżej górnego rogu pieczęci, dodatkowo starannie wpleciono (na długości ok. 1,5–2,5 cm) nici bładobłękitne. Dodanie nici innej barwy, choć słabo dostrzegalnych wskazuje, że sznury w tym miejscu były łączone. W oczywisty sposób nasuwa to kolejne pytania. Po pierwsze o czas, w którym to nastąpiło, po drugie o motywy takich działań. Odpowiedzi na te pytania może być co najmniej kilka. Założyć można np., że oryginalną pieczęć kapituły z oryginalnymi sznurami dołączono do dokumentu datowanego na 1222 r. tuż po jego sporządzeniu (może to być kolejnym argumentem wspierającym, podnoszone w literaturze wątpliwości przeciw autentyczności tego dokumentu). Wówczas uznać należałoby, że wplecionych błękitnych nici nie zauważono przy sporządzaniu transumpty w 1426 r., albo też, że nici błękitne dodano dopiero po 1426 r. (z kolei byłby to argument wspierający pogląd o autentyczności dokumentu z 1222 r.). Możliwe też, że przed 1426 r. przy dokumencie z 1222 r. wisiała inna pieczęć (co zauważył P. Stróżyk⁷⁹), którą zastąpiono omawianym tu oryginalnym odciskiem pieczęci kapituły przechowywanym obecnie w AGAD w Warszawie. Możliwe jest też, że w czasach nowożytnych dodano błękitną nić jedynie po to, aby wzmocnić lub na nowo połączyć miejsce na sznurze, które na skutek tarcia o pergamin uległo już znacznemu uszkodzeniu. Wydaje się, że na tym etapie badań każda odpowiedź może być uznana za równie prawdopodobną. Nie ulega jednak wątpliwości, że nici błękitne nie są efektem spłwienia sznura i że do istniejącego wcześniej splotu sznurów dodano je dość starannie — co nie znaczy, że chciano je ukryć.

Trudno określić datę końcową okresu funkcjonowania w praktyce kancelaryjnej omawianej tu pieczęci kapituły. Przyjmując informacje J. Korytkowskiego, że jej egzemplarz był przy dokumencie arcybiskupa Janusza (zm. 1271 r.)⁸⁰ oraz wobec braku innych danych, można przyjąć, że jej wycofanie i zastąpienie nową pieczęcią nastąpiło między początkiem lat 70-tych XIII w. a 1290 r., kiedy w użyciu potwierdzona jest kolejna pieczęć większa kapituły gnieźnieńskiej.

nr II

- 1) **Pieczęć większa II, hagiograficzna tronowa**, potwierdzona w użyciu w latach 1290–1517 + 1602.
- 2) **Tłok**: nieznanymi.
- 3) **Or.**: AP Bydgoszcz, Klasztor cystersów w Koronowie, sygn.: 16, 29, 89; AA Gniezno, Dypl. Gn: 57, 91⁸¹, 117, 139, 179, 185, 201, 236⁸², 286, 301⁸³, 303, 308, 404⁸⁴, 441, 444, 456⁸⁵, 473⁸⁶, 474⁸⁷, 477⁸⁸,

⁷⁶ Tamże, s. 246.

⁷⁷ *...in filis sericeis viridi et rubei coloris...* (cyt. za KDWlkp., t. 9, nr 1093; or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1199).

⁷⁸ Or.: AGAD Warszawa, pieczęcie luźne, pudło nr 9, sygn. 1.

⁷⁹ P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 178, przyp. 82.

⁸⁰ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, s. 433 n.

⁸¹ Fot. dokumentu wraz z przywieszonymi doń pieczęciami zob.: *Stolica Prymasów, katalog wystawy zorganizowanej przy współudziale Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie*, Gniezno 2010, nr 19, s. 166.

⁸² Zachowały się tylko ułamki pieczęci.

⁸³ Pieczęć kapituły zachowana w stanie szczątkowym (przechowywana w plastikowej puszcze).

⁸⁴ Miska pieczęci kapituły nieznacznie uszkodzona.

⁸⁵ Pieczęć przechowywana w plastikowej puszcze.

⁸⁶ Pieczęć kapituły mocno uszkodzona (przechowywana w plastikowej puszcze).

⁸⁷ Pieczęć kapituły zaszyta w pergaminowy woreczek, mocno uszkodzona, odcisk odchodzi od miski.

⁸⁸ Obie pieczęcie, przywieszane przy tym dokumencie, zaszyte są w pergaminowe koszulki.

4. rys. K.W. Kielisińskiego, or.: BKóm.,
Teki Kielisińskiego, Ao IV 348 (fot. P. Pokora)

635⁸⁹, 638, 860⁹⁰, 1167⁹¹, 1217; GStA PK, XX. HA, PU Schiebl. 75, nr: 25, 28, 32; tamże, Schiebl. 76, nr: 5, 12⁹²; AP Kraków, Zb. Rusieckich, nr 93⁹³; BCzart., rkps 13069, zbiór luźnych pieczęci, nr 161⁹⁴; AA Poznań, D perg. 37⁹⁵; AGAD Warszawa, dok. perg., sygn.: 1942, 3549, 3623. Także inny nie znany autorowi z autopsji egzemplarz w: Muzeum Archidiecezji Łódzkiej, dok. perg. sygn. 7⁹⁶.

Dawniej także⁹⁷: AA Gniezno, Dypl. Gn: 222⁹⁸, 288⁹⁹, 297¹⁰⁰, 311¹⁰¹, 348¹⁰², 395¹⁰³, 396¹⁰⁴,

⁸⁹ Miska pieczęci częściowo uszkodzona.

⁹⁰ W publikacji *Stolica Prymasów*, nr 67, s. 208 znalazła się informacja, jakoby zamieszczona tam fot. wyobrażała dokument Stanisława Konarskiego fundacji seminarium duchownego w Gnieźnie z 26 XI 1602 r. — or. AA Gniezno, Dypl. Gn 860, gdy w rzeczywistości fot. ta przedstawia inny dokument tegoż arcybiskupa z 30 IV 1582 r. (or. AA Gniezno, Dypl. Gn 829).

⁹¹ Sygn. dawna 113a.

⁹² Pieczęć kapituły częściowo uszkodzona.

⁹³ Pieczęć kapituły mocno uszkodzona w dolnej części.

⁹⁴ Pieczęć zachowana szczątkowo, widoczna część postaci i napisu w jej polu.

⁹⁵ Pieczęć kapituły mocno uszkodzona, widoczne tylko resztki napisu otokowego.

⁹⁶ Cyt. za: M. Adamczewski, *Herby i pieczęcie w zbiorach Muzeum Archidiecezji Łódzkiej*, „Prace i Materiały Historyczne Archiwum Archidiecezjalnego w Łodzi i Muzeum Archidiecezji Łódzkiej”, 7, 2010, s. 127–166; publikacja także w Internecie: <www.nph.uni.lodz.pl/podstrony/adamczewski.html> (data udostępnienia 12 VII 2011 r.), tu s. 27–28.

⁹⁷ Zestawienie to nie wyczerpuje wszystkich możliwych informacji o dokumentach, przy których dawniej mogła być przywieszona opisywana pieczęć kapituły, zbiera ono jedynie te, co do których nie ma większych wątpliwości, że była to właśnie ta, a nie inna pieczęć kapituły — np. mniejsza.

⁹⁸ Z pieczęci kapituły zachowała się tylko miska pieczętna, o wewnętrznej średnicy 63 mm, bez odcisku (przechowywana w plastikowej puszcze).

⁹⁹ Po pieczęci kapituły, pozostał fragment miski z wosku naturalnego, zamknięty w plastikowej puszcze.

¹⁰⁰ Po pieczęci kapituły pozostała miska z wosku naturalnego z wylupanym okrągłym odciskiem, o wewnętrznej średnicy 63 mm.

¹⁰¹ Po pieczęci kapituły pozostała miska z wosku naturalnego z wylupanym okrągłym odciskiem, o wewnętrznej średnicy 63 mm (przechowywana w plastikowej puszcze).

¹⁰² Po pieczęci kapituły pozostała miska z wosku naturalnego z wylupanym okrągłym odciskiem, o wewnętrznej średnicy 63 mm, przywieszona na sznurze jedwabnym w kolorach zielonym i czarnym.

¹⁰³ Dokument ten opieczętowany był dawniej dwiema pieczęciami: „na pąsowych jedwabnych sznurkach uwieszonymi: z tych pierwsza wylupana, skorupa wosku tylko pozostała; drugą jest pieczęcią większą kapituły metropolitalnej gnieźnieńskiej ze św. Wojciechem, mocno zwietrzała” cyt. za: KDWlkp., t. 5, nr 502.

¹⁰⁴ Wyd.: KDWlkp., t. 5, nr 501, dokument ten opieczętowany był dawniej dwiema pieczęciami, po których pozostały sznurki jedwabne, po pierwszej sznurek w kolorach zielonym i różowym, po drugiej niebieskim i różowym. Opis przywieszono-

488¹⁰⁵, 544¹⁰⁶, 546¹⁰⁷, 607¹⁰⁸; AGAD Warszawa, dok. perg. sygn. 1054¹⁰⁹; AA Poznań, DK perg. 165¹¹⁰; a także przy dokumentach: z 27 IV 1327¹¹¹, 8 IX 1358¹¹², 29 IV 1399¹¹³, 6 VII 1444¹¹⁴.
4) **Odlew**: AA Gniezno, Zbiór odlewów, bez sygnatur¹¹⁵ (gipsowe); MPPP Gniezno, Zbiór odlewów, sygn.: 142 (gipsowy)¹¹⁶; MN Kraków, Dział rękopisów, odl., nr 1105¹¹⁷ (galwaniczny), nr 4325¹¹⁸ (gipsowy), nr 4326 (gipsowy), nr 4667¹¹⁹ (gipsowy), nr 4701¹²⁰ (gipsowy); Ossol. Wrocław, Gab. Numiz.–Sfrag., Z. o. metal, sygn. inw. 104¹²¹; ZZiNPH UAM, (depozyt) Lubią 5233¹²² (gipsowy).

nych przy nim pieczęci znany jest z transumptu Benedykta z Modły wikariusza generalnego gnieźnieńskiego z 11 III 1430 (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 403): *Cuiquidem privilegio duo sigilla, unum oblonge, videlicet domini archiepiscopi Gneznensis, et aliud rotunde figurarum capituli Gneznensis, in filis sericeis rubei coloris, in toto de comuni cera, subappendentia sigillato [...]. In secundo vero sigillo, videlicet capituli, rotunde figure quedam ymago infulata, pontificalibus induta, sedens in sede videbatur, circa cuius ymaginis genua ex utraque parte duo capita, de dicta sede extensa, ad modum duorum leonum videbantur, in manu dextra tenens palmam et in sinistra baculum pastorem, circumferencialiter vero hec dictiones in dicto sigillo cruce prius preposita legi videbantur: „S. capituli sancte Gneznensis ecclesie”. A sinistra vero manu dicte ymaginis in medio dicti sigilli alie dictiones legi cernebantur, videlicet iste: „sanctus Adal” et a dextra manu eiusdem ymaginis: „bertus”* cyt. za: KDWlkp., t. 9, nr 1225.

¹⁰⁵ Po pieczęci kapituły pozostała miska, nieznacznie uszkodzona (bez odcisku) o wewnętrznej średnicy 63 mm.

¹⁰⁶ Po pieczęci kapituły pozostał fragment miski i niewielki fragment odcisku.

¹⁰⁷ Po pieczęci kapituły pozostała miska (bez odcisku) o wewnętrznej średnicy 63 mm.

¹⁰⁸ Po pieczęci kapituły pozostała miska (bez odcisku), z widocznym szrafowaniem, wewnętrzna średnica miski ok. 63 mm.

¹⁰⁹ Po pieczęci kapituły pozostała tylko spodnia część miski pieczętniej.

¹¹⁰ Dokument arcybiskupa Wincentego Kota z 28 VII 1443 r., pieczęć kapituły nie zachowała się, jej przywieszenie potwierdza zapis formuły sigillacyjnej: *In cuius rei testimonium nostrum et dicti capituli nostri sigilla maiora presentibus sunt appensa.*

¹¹¹ Pieczęcie przywieszone dawniej przy dokumencie abpa Janisława (w tym pieczęć kapituły gnieźnieńskiej) znane są dzięki opisowi w transumpcie Władysława Oporowskiego wikariusza generalnego gnieźnieńskiego z 13 X 1423 r., pochodzącemu z transumptu arcybiskupa Jana Łaskiego z 1516 r., który zachował się w kopii z XVI w.: *Cuiquidem privilegio duo sigilla, unum prefati domini Janislai archiepiscopi [...], in alterius vero, videlicet capituli Gneznensis, similiter quedam ymago induta pontificalibus in sedeli sedebat, tenens in manu dextra ramum palme et sinistra manu baculum pastorem et habens scriptas hec dictiones ad latus sinistrum: „sanctus Adal” et ad latus dextrum: „bertus”, in circuitu autem inter duas lineas circa extremum sigilli ductas: „sigillum capituli Gneznensis ecclesie” cruce preposita legebantur,* cyt. za: KDWlkp., t. 8, nr 975.

¹¹² Or. dokumentu posiadał dwie pieczęcie, znane są one z opisu w kopii, cyt. za wyd.: KDWlkp., t. 11, nr 1736: [...] *in altero vero, scilicet capituli, similiter ymago induta pontificalibus in sedili sedebat, tenens in manu dextra ramum palme et in sinistra manu baculum pastorem et habens scriptas has dictiones, ad latus sinistrum: „Sanctus Adal” et ad latus dextrum: „bertus”, in circuitu autem inter duas lineas circa extremum sigilli ductas: „Sigillum capituli sancte Gneznensis ecclesie” cruce preposita legebantur.*

¹¹³ Dokument arcybiskupa Dobrogosta, zachował się w złym stanie w Archiwum Paulinów na Jasnej Górze (*Zbiór dokumentów zakonu oo. Paulinów w Polsce*, wyd. J. Fijałek, z. 1, dok. z lat 1328–1464, Kraków 1938 [dalej: ZDZP], z. 1, nr 43), obecnie brak przy nim obu pieczęci, jednak fakt ich istnienia potwierdza opis zawarty w transumpcie z 5 V 1418 r. wystawionym w Gnieźnie przez Benedykta Modły archidiacona łęczyckiego, kanonika i oficjała gnieźnieńskiego: *Cui quidem privilegio duo sigilla [...] et aliud capituli dicte ecclesie Gneznensis rotunde figurarum, utrumque de certa communi in filis sericeis, [...] capituli vero viridis colorum, subappendebant. [...] In altero vero scilicet capituli similiter quedam ymago induta pontificalibus sedere in sedili videbatur, tenens in manu dextra ramum palme et sinistra manu baculum pastorem, et has habens scriptas dictiones: Scus Adal. ad latus sinistrum et ad latus dextrum bertus; in circuitu autem inter duas lineas extrema sigilli ductas: • S • Capli sancte Gneznen. eccleie cruce preposita legebantur.* (cyt. za wyd.: ZDZP, z. 1, nr 75).

¹¹⁴ Or. dokumentu posiadał dwie pieczęcie *de alba cera*, znane są one jedynie z opisu z kopii, cyt. za wyd.: KDWlkp., t. 11, nr 2020: [...] *in alterius vero, videlicet capituli, medio ymago pontificalibus induta sedere, in dextra palmam et in sinistra baculum pastorem, a dextris: „bertus” et a sinistris: „Sanctus Adal”, in circumferenciis autem he littere et dictiones: „+ S capituli Sancte Gneznensis ecclesie” per caracteres videbantur.*

¹¹⁵ Dwa odlewy, stan zachowania b. dobry, na odwrocie napis: *Dok. nr. 113a.*, potwierdza on, że odlewy wykonano z egzemplarza pochodzącego z AA w Gnieźnie (dokument z 25 VII 1343 r., wyd.: KDWlkp., t. 2, nr 1227).

¹¹⁶ Zapiska wskazuje, że odlew wykonano z egzemplarza przywieszonego przy dokumencie z 1290 r.

¹¹⁷ Dawna sygn. inw. 1144. Dawna sygn. grawerowana 814.

¹¹⁸ Dawna sygn. inw. 203.

¹¹⁹ Dawna sygn. inw. 415.

¹²⁰ Dawna sygn. inw. 449, (mocno uszkodzony).

¹²¹ Na odwrocie grawerowana sygn. 343, sygn. dawna ołówkiem (650), 88.

¹²² Na odwrocie napis ołówkiem: *Kapituła gnieźnieńska (1290).*

5) **Rys.:** BKórń., Teki Kielisińskiego, Ao IV 348¹²³; MN Kraków, Dział rękopisów, Teki Gumowskiego, sygn. 1482, t. 7, k. 6v¹²⁴; tamże, sygn. 1483, k. 62¹²⁵.

inne: fot. w zasobie ZNPH UJ¹²⁶.

6) +: S(*igillum*): CAPITVLI : SANCTE : GNEZNEN(*sis*) : ECCL(*es*)IE : // S(*an*)C(*tv*)S ADAL / BERTVS

Napis majuskułą w otoku w podwójnej otoczce perełkowej oraz w polu pieczęci¹²⁷.

7) W polu pieczęci, oddzielonym od legendy dwiema liniami — podwójną z kropek i ciągłą, biskup w szatach pontyfikalnych (św. Wojciech), w infule na głowie otoczonej nimbem, zasiadający na *faldistorium*. W prawej wyciągniętej ręce, święty trzyma palmę, lewą wspiera na pastorał, zwróconym krzywąsnią na zewnątrz pola pieczęci. Narożniki siedziska zdobią lwie głowy, nogi zaś stylizowane łapy zwierząt. Wzdłuż krawędzi pola biegnie rozdzielony postacią świętego napis: S(*an*)C(*tv*)S ADAL / BERTVS.

8) Okrągła, ø ok. 62 mm

9) Odciski w wosku naturalnym (w odcieniu brązowym), w misce z wosku naturalnego (luźny), przywieszzone na skręcanych sznurach jedwabnych w kolorach: czerwonym i żółtym (1290 r., 1293 r.), zielonym i żółtym (1359 r.); odciski w wosku naturalnym (w odcieniu żółtym), w misce z wosku naturalnego, przywieszzone na skręcanych sznurach jedwabnych w kolorach: czerwonym i żółtym (1300 r.), zielonym (1326 r.), zielonym i czerwonym (1343 r., 1344 r., 1399 r., 1431 r.), czerwonym (1349 r., 2 x 1357 r., 1368 r., 1375 r., 1385 r., 1495 r., 1500 r.), zielonym (1517 r.), różowym i jasnozielonym (1404 r., 1407 r., 1408 r.), zielonym i niebieskim (1447 r.), brązowym i beżowym (1447 r.), zielonym i granatowym (1446 r.), czarnym i różowym — róż wypłowały (1454 r.), granatowym i bordowym (1459 r.), błękitnym i czerwonym (1461 r.), niebieskim i białym (1457 r.), purpurowym, białym i granatowym (1461 r.), zielonym, czerwonym i żółtym (1506 r.¹²⁸, 1509 r.), purpurowym i żółtym (2 x 1511 r.), na paskach pergaminowych (1405 r., 1436 r.); odcisk przywieszony na sznurach lnianych w kolorze niebieskim (1345 r.); odcisk w wosku zielonym, w misce z wosku naturalnego, przywieszony na pasku pergaminowym (1406 r.); odcisk w wosku czerwonym, chroniony drewnianą puszką z przykrywką, przywieszony na skręcanych sznurach jedwabnych w kolorze wiśniowym (1602 r.).

10) *In cuius rei testimonium, sigillum nostrum mayus presentibus est appensum* (1390 r.)¹²⁹.

¹²³ Poniżej rysunku pieczęci autor odnotował: „*Sigillum Capituli sancte Eccle Gneznen A. d. m.º cccc.º Lx.º v.º*, wosk zwyczajny, iedwab iasnoziel. róż. i fiolet., z Archiw. Kapituły Krak.”. W trakcie kwerendy w AKKK nie udało się odnaleźć dokumentu z 1465 r. z zachowaną przy nim pieczęcią kapituły gnieźnieńskiej. W archiwum tym znajduje się jednak m.in. dok. arcybiskupa Jana Gruszczyńskiego (dok. perg. nr 515), przy którym były pierwotnie dwie pieczęcie — arcybiskupa i kapituły, z tych pozostała obecnie tylko pierwsza, drugiej (czyli kapitulnej) brak, pozostał po niej skręcany sznur jedwabny w kolorze żółtym (spłowiały). Dokument ten nosi jednak inną datę niż ta, którą Kielisiński podaje na swoim rysunku — 26 IV 1468 r.

¹²⁴ Obok szkicu wykonanego ołówkiem zapiska: „*Gniezno* Kapituła katedr. 60 m/m, wewn: SCS ADALBERTVS, zewn: + S' CAPITVLI : SANCTE : GNEZNEN ECCLE :, w. XIII — 1290, arch. pozn. i oderw. u Pawlik.; Kod. dyp. Wkop. IV, tabl. 5, nr XXIV, Piekosińs. PP. nr 203, i dod. 650”.

¹²⁵ Zapiska ołówkiem: „*Gniezno*, p. okr. z św. Wojciechem 62 m/m i napis: + S' CAPITVLI : SANCTE : GNEZNEN ECCLE : w. XIII — p. oderwana w Bibl. Zamoj. Warsz”.

¹²⁶ Fot. dokumentów z pieczęciami z or.: AP Kraków, Zb. Rusieckich, nr 93; AA Gniezno, Dypl. Gn 303.

¹²⁷ W literaturze podawano zniekształcone formy legendy: ECCLE (J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapitul*, s. 174), GNESNEN (W. Fabijański, *Odlewy*, s. 56, nr 147; M. Gumowski, *Siegelkunde*, s. 147, nr 55).

¹²⁸ Za: M. Adamczewski, *Herby i pieczęcie*, s. 27–28.

¹²⁹ Cyt. za wyd.: KDWlkp., t. 3, nr 1897 (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 236, przy dokumencie zachowały się jedynie szczątki pieczęci). Formuły sigillacyjne ogromnej większości dokumentów, przy których zachowały się w oryginale odciski omawianej pieczęci kapituły gnieźnieńskiej, odnoszą się do sytuacji współpieczętowania dokumentu pieczęcią arcybiskupią i pieczęcią kapituły, zob. np.: 1290 r. — KDWlkp., t. 2, nr 655; 1293 r. — tamże, nr 697; 1326 r. — tamże, nr 1066; 1343 r. — tamże, nr 1230; 1344 r. — tamże, nr 1234; 1345 r. — tamże, nr 1239; 1349 r. — tamże, nr 1285; 1357 r. — KDWlkp., t. 3, nr 1356; 1357 r. — tamże, nr 1359; 1359 r. — tamże, nr 1406, 1368 r. — tamże, nr 1598; 1375 r. — tamże, nr 1716; 1399 r. — tamże, nr 2015; 1404 r. — KDWlkp., t. 5, nr 55; 1406 r. — tamże, nr 105; 1405 r. — or.: GStA PK, XX. HA, PU, nr 1538, Schiebl. 75, nr 32; 1407 r. — KDWlkp., t. 5, nr 109; 1408 r. — tamże, nr 126; 1431 r. — tamże, nr 519; 1436 r. — or.: GStA PK, XX. HA, PU, nr 2416, Schiebl. 76 nr 12; 1446 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 441; 1447 r. — or.: AA Poznań, D

11) **Lit.:** J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, t. 1, s. 433 n.; F. Piekosiński, *Pieczęcie*, nr 203, *Uzupełnienie I c.d.*, „Wiadomości Numizmatyczno–Archeologiczne”, 16, 1934, s. 71–86 [dalej: *Uzup. II*], nr 650; B. Binder, *Das Domkapitel zu Gnesen*, s. 77; *Sfragistyka*, s. 214 (wzm.); M. Gumowski, *Siegelkunde*, s. 75, 147; Fabijański, *Odlewy*, s. 56, nr 147; R. Knapiński, *Titulus ecclesiae. Ikonografia wezwań współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999, s. 490 n.; D. Stehlíková, *Středověké pečeti*, s. 131–139, zwłaszcza 133; *Gniezno mater ecclesiarum Poloniae, Gniezno, matka kościołów Polskich*, katalog wystawy 10 marca — 30 kwietnia 2000 r., MPPP Gniezno, Gniezno 2000, s. 68, kat. III 10, s. 214; J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapituł*, s. 169–196, (pieczęcie kapituły gnieźnieńskiej, s. 174–176); P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 165–185, zwłaszcza s. 174, 179; M. Adamczewski, *Zbiór odlewów gipsowych z pieczęci dawnego Archiwum Kapituły Gnieźnieńskiej. Kolekcja księdza kanonika Leona M. Formanowicza*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech i W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 259–286, tu s. 264 (wzm.); tenże, *Herby i pieczęcie*, s. 27–28.

Repr.: I. Polkowski, *Katedra gnieźnieńska*, Gniezno 1874 [reprint, Gniezno b.r.], rycina¹³⁰ na karcie poprzedzającej kartę tytułową; KDWLkp., t. 4, tabl. 4, nr XXIV; F. Piekosiński, *Pieczęcie, Uzup. II*, nr 650, fig. 423; M. Gumowski, *Siegelkunde*, s. 71, nr 55; W. Fabijański, *Odlewy*, tabl. 41, nr 147; A. Karłowska–Kamzowa, *Święty Wojciech — Patron Polski, Oblicze Świętego*, w: *Św. Wojciech. Patron Polski. Oblicze Świętego*, Katalog wystawy zorganizowanej w dniach od 18 kwietnia do 30 sierpnia 1997 w Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej, Gniezno 1997, s. 30, fot. III 2; R. Knapiński, *Titulus ecclesiae*, il. 651; D. Stehlíková, *Středověké pečeti*, s. 135; J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapituł*, s. 175, il. 1; *Gniezno mater ecclesiarum*, il. 60, s. 166; M. Adamczewski, *Zbiór odlewów*, il. 1, s. 265; tenże, *Herby i pieczęcie*, fot. 19.

12) Druga pieczęć większa kapituły katedralnej gnieźnieńskiej znana jest z najdawniejszego odcisku zachowanego przy dokumencie arcybiskupa Jakuba Świnki z 21 X 1290 r. dla klasztoru w Byszewie (Koronowie)¹³¹. W literaturze bardzo różnie datowano powstanie tej pieczęci. W opinii J. Korytkowskiego był to koniec XII w.¹³², F. Piekosiński uznał, że może ona „pochodzić już nawet z połowy XIII wieku”¹³³. M. Gumowski datował ją na rok 1288, ale nie podał żadnego konkretnego odniesienia do źródeł, bądź literatury¹³⁴. R. Knapiński nie wykazał się zupełnie znajomością literatury, wskazując, że pieczęcie ze św. Wojciechem pochodzą dopiero „z drugiej połowy XIV w. [...] na dokumentach wystawionych przez kapitułę gnieźnieńską (1385)”¹³⁵. D. Stehlíková, wskazała na ok. 1280 r., następnie na ok. 1250 r.¹³⁶ W świetle informacji J. Korytkowskiego, dotyczącej pieczęci większej I kapituły gnieźnieńskiej, której egzemplarz znany był mu z jakiegoś dokumentu arcybiskupa Janusza

perg. 37; 1447 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 444; 1454 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 456; 1457 r. — or.: AGAD Warszawa, dok. perg., sygn. 3549; 1459 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 473; 1461 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 477; 1461 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 474; 1465 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 488; 1495 r. — or.: AGAD Warszawa, dok. perg., sygn. 3623; 1509 r. — or.: AGAD Warszawa, dok. perg., sygn. 1942; 1511 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1217; 1511 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 635; 1517 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 638; 1602 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 860. W przypadku dokumentów, przy których brak jest obecnie pieczęci kapituły, a jej przywieszenie potwierdzają inne przesłanki, albo też zachowała się ona w stanie szczątkowym, formuły sigillacyjne również najczęściej odnoszą się do wspomnianej sytuacji współpieczętowania pieczęcią arcybiskupią i omawianą pieczęcią kapituły, zob. np.: 1399 r. — ZDZP, z. 1, nr 43; 1404 r. — KDWLkp., t. 5, nr 62; 1406 r. — tamże, nr 92; 1409 r. — tamże, nr 165; 1419 r. — tamże, nr 306; 1500 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 544; 1500 r. — or.: tamże, 546; 1512 r. — or.: tamże, 607.

¹³⁰ Jej autorem był Jan Strzaleski, powielono ją w technice fotodruku. Na s. [249] (jest to pierwsza ze stron bez numeracji) znajduje się spis tablic fotodrukowych i tu pod nagłówkiem „Karta tytułowa” zamieszczony został opis pieczęci kapituły i odczyt jej legendy.

¹³¹ Or.: AP Bydgoszcz, Klasztor cystersów w Koronowie, sygn. 16; wyd.: KDWLkp., t. 2, nr 655.

¹³² J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, s. 434.

¹³³ F. Piekosiński, *Pieczęcie*, nr 203, s. 135.

¹³⁴ M. Gumowski dał taką datację w rozdziale „Pieczęcie kapituł”, w zredagowanej przez niego trzeciej części podręcznika *Sfragistyka*, s. 214, następnie powtórzył ją w niemieckojęzycznym kompendium z 1966: *Siegelkunde*, s. 75.

¹³⁵ R. Knapiński, *Titulus ecclesiae*, s. 490.

¹³⁶ D. Stehlíková, *Středověké pečeti*, datacja na ok. 1280 r. — s. 133, natomiast na ok. 1250 r. — podpis pod reprodukcją, s. 135.

(zm. 1271 r.)¹³⁷, wolno — z pewnym rozszerzeniem, przyjąć datację, którą zaproponowała D. Stehliková (ok. 1280 r.) i uznać, że tłok omawianej drugiej pieczęci większej II powstał najprawdopodobniej między początkiem lat 70–tych XIII w., a 1290 r. Jednocześnie nie można wykluczyć, że tłok tej pieczęci wykonano dopiero w okresie, kiedy arcybiskupem gnieźnieńskim był Jakub Świnka, czyli po 1288 r., co mogło być też przesłanką datacji M. Gumowskiego.

Przykłady zastosowania omawianej pieczęci wskazują, że występowała ona samodzielnie, gdy dokument wystawiała tylko kapituła katedralna, np. przy dokumencie z 6 V 1390 r.¹³⁸, bądź wraz z innymi pieczęciami, przy dokumentach innych wystawców. W tej grupie najliczniejsze i najpełniej udokumentowane jest współpieczętowanie dokumentów arcybiskupich, gdzie zawsze pieczęć kapituły gnieźnieńskiej przywieszano po lewej (heraldycznej) stronie dokumentu. Współpieczętowanie takie jest potwierdzone już od pierwszego znanego z oryginalnego odcisku opisywanej pieczęci kapituły przy dokumencie arcybiskupa Jakuba Świnki z 21 X 1290 r.¹³⁹, ale także z kolejnych dokumentów tego hierarchy¹⁴⁰ i jego następców¹⁴¹. Jak zauważyła M. Czyżak „konsens kapituły udzielony arcybiskupowi [...] dotyczył przede wszystkim spraw majątkowych: alienacji, tj. zastawów, darowizn, zamian i sprzedaży dóbr mensy arcybiskupiej, a także spraw administracyjnych: erekcji nowych beneficjów i kolegiów kanonickich, nowych parafii, zmian przynależności diecezjalnych parafii, inkorporacji instytucji kościelnych [...] oraz — P.P.] działań zmieniających ustrój wewnętrzny kapituły”¹⁴². Konsens kapituły wyrażał się charakterystycznym zwyczajem kancelaryjnym polegającym na współpieczętowaniu dokumentów arcybiskupich pieczęcią kapituły. Zazwyczaj używano do tego pieczęci większych, tak arcybiskupiej, jak i kapitulnej. Od tej reguły można jednak wskazać kilka odstępstw. W czasach arcybiskupa Mikołaja Kurowskiego współpieczętowanie odbywało się zazwyczaj przy pomocy pieczęci większych¹⁴³, jednak przy dokumencie z 28 X 1406 r.¹⁴⁴, zamiast arcybiskupiej pieczęci większej przywieszona została pieczęć średnia¹⁴⁵.

„Prawo udzielania arcybiskupowi rady i zgody było niewątpliwie najważniejszą formą udziału kapituły w zarządzaniu diecezją *sede plena*”¹⁴⁶. Sama pieczęć kapituły podlegała szczególnej ochro-

¹³⁷ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, s. 433 n.

¹³⁸ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 236.

¹³⁹ Or.: AP Bydgoszcz, Klasztor cystersów w Koronowie, sygn. 16; wyd.: KDWiKp., t. 2, nr 655.

¹⁴⁰ M.in. or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 57; AP Bydgoszcz, Klasztor cystersów w Koronowie, sygn. 29.

¹⁴¹ Np.: Janisława — AA Gniezno, Dypl. Gn 91, Jarosława Bogorii Skotnickiego — GStA PK, XX. HA, PU Schiebl. 75, Nr. 25; AA Gniezno, Dypl. Gn: 117, 139, 201; AP Bydgoszcz, Klasztor cystersów w Koronowie, sygn. 89; Dobrogosta Nowodworskiego — wyd.: ZDZP, z. 1, nr 43, s. 85 n.; AP Kraków, Zb. Rusieckich, nr 93; Wojciecha Jastrzębca — AA Gniezno, Dypl. Gn 404; GStA PK, XX. HA, PU, Schiebl. 76 nr 12; Wincentego Kota — AA Poznań, DK perg. 165 — pieczęci kapituły brak; AA Poznań, D perg. 37; AA Gniezno, Dypl. Gn 444; Jana ze Sprowy — AA Gniezno, Dypl. Gn 456, 474, 473; AGAD Warszawa, dok. perg., sygn. 3549; Jana Gruszczyńskiego — AA Gniezno, Dypl. Gn 488; Fryderyka Jagiellończyka — AGAD Warszawa, dok. perg., sygn. 3623; AA Gniezno, Dypl. Gn 544, 546; Andrzeja Boryszewskiego — AGAD Warszawa, dok. perg., sygn. 1942; AA Gniezno, Dypl. Gn 1217; Jana Łaskiego — AA Gniezno, Dypl. Gn: 607, 635, 638.

¹⁴² M. Czyżak, *Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408–1448*, Poznań 2003, s. 273.

¹⁴³ Dokumenty z: 1 V 1404 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 286; 2 V 1405 r. — or.: GStA PK, XX. HA, PU, Schiebl. 75 nr 32; 26 I 1408 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 308; 8 IV 1407 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 303; Wyraźne ślady takiego pieczętowania stanowią też miski pieczętne bez odcisków — pierwsza owalna, druga okrągła zachowane przy dokumentach z 30 IV 1406 r. — or.: AA Gniezno, sygn. Dypl. Gn 297 oraz z 25 IV 1409 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 311.

¹⁴⁴ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 301; wyd.: KDWiKp., t. 5, nr 105.

¹⁴⁵ Jest to pieczęć okrągła, \varnothing 38 mm, zachowała się ona w złym stanie, jest mocno obłupana, jej obecny wymiar przekątnych wynosi odpowiednio ok. 25/28 x 17 mm. Odcisnięto ją w wosku czerwonym, w misce wosku naturalnego (zachowały się jedynie szczątki) i przywieszono na pasku pergaminowym. W jej polu, w gotyckiej loggii architektonicznej, wyobrażony został biskup ukazany w ujęciu do pasa, w szatach pontyfikalnych, w infule na głowie, z prawą ręką wzniesioną w geście błogosławieństwa i pastorałem w lewej ręce. Poniżej na tarczy herb Śrzeniawa. Napis minuskułą w otoku s(*igillum*) : nicolai dei gracia / archiep(*iscop*)i : gneznensis. Po zewnętrznej stronie napisu otokowego kilka równoległych, cienkich, kolistych obrzeżeń. Pieczęć ta znana jest obecnie tylko z tego jedynego oryginalnego odcisku. Jej pełne wyobrażenie przynosi odlew galwaniczny (MN Kraków, Dział rękopisów, odl., nr 445) oraz opis zawarty w vidimie biskupa pomezjańskiego Jana z 8 X 1412 r. (or.: GStA PK, XX. HA, PU Schiebl. 64, nr 7).

¹⁴⁶ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 271.

nie i dlatego przechowywano ją „w osobnej skrzyni w skarbcu pod trzema zamkami, do których jeden klucz dzierzył proboszcz lub któryś z prałatów, drugi najstarszy kanonik, a trzeci prokurator”¹⁴⁷. Jej użycie zasadniczo wymagało zgody kapituły generalnej, dlatego większość dokumentów arcybiskupich, przy których akceptacja kapituły wyrażała się przez przywieszenie jej pieczęci większej, wystawianych było w Gnieźnie w czasie obrad kapituły generalnej lub w dniach najbliższych, najczęściej w okolicach święta narodzin–męczeństwa św. Wojciecha (*in festo Natali s. Adalberti* — 23 kwietnia)¹⁴⁸, albo święta przeniesienia jego relikwii (*in festo Translacionis s. Adalberti* — 20 października)¹⁴⁹. Od tej generalnej zasady można jednak wskazać różne wyjątki. Dokumenty arcybiskupie współpieczętowane pieczęcią kapituły wystawiane były też z innymi, niż wyżej wymienione datacjami¹⁵⁰, a także poza Gniezmem m.in. w Łowiczu¹⁵¹, Łęczycy¹⁵², Uniejowie¹⁵³, Żnieniu¹⁵⁴, czy nawet Krakowie¹⁵⁵.

Poza wymienionym wyżej przypadkami współpieczętowania omawianą pieczęcią kapituły dokumentów arcybiskupich, wspomnieć należy o jej wspólnym użyciu z pieczęcią Mikołaja z Kożuchowa prepozyta gnieźnieńskiego¹⁵⁶ przy dokumentach z 10 XII 1368 r.¹⁵⁷ i 24 IV 1370 r.¹⁵⁸ W przypadku obu dokumentów współpieczętowanie poświadczają również zapisy formuł sigillacyjnych. Ciekawych informacji na temat miejsca pieczęci (*locus sigilli*) kapituły gnieźnieńskiej na dokumentach wielopieczętnych dostarcza też dokument z 18 VII 1408 r.¹⁵⁹

¹⁴⁷ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, s. 433.

¹⁴⁸ Np. dokumenty z: 26 IV 1293 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 57; wyd.: KDWlkp., t. 2, nr 697); 24 IV 1300 r. (or.: AP Bydgoszcz, Klasztor cystersów w Koronowie, sygn. 29; wyd.: KDWlkp., t. 2, nr 830); 25 IV 1326 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 91; wyd.: KDWlkp., t. 2, nr 1066); 26 IV 1345 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 117; wyd.: KDWlkp., t. 2, nr 1239); 22 IV 1357 r. (or.: GStA PK, XX. HA, PU Schiebl. 75, nr 28; wyd.: KDWlkp., t. 3, nr 1356); 26 IV 1357 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 139; wyd.: KDWlkp., t. 3, nr 1359); 30 IV 1406 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 297 — pieczęć kapituły nie zachowała się, wyd.: KDWlkp., t. 5, nr 92); 25 IV 1409 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 311 — pieczęć kap. nie zachowała się, wyd.: KDWlkp., t. 5, nr 165); 24 IV 1436 r. (or.: GStA PK, XX. HA, PU Schiebl. 76, nr 12); 30 IV 1447 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 444); 27 IV 1447 r. (or.: AA Poznań, D perg. 37); 23 IV 1461 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 474); 24 IV 1465 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 488 — pieczęć kap. nie zachowała się); 23 IV 1511 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1217); 23 IV 1511 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 635).

¹⁴⁹ Np. dokumenty z: 21 X 1290 r. (or.: AP Bydgoszcz, Klasztor cystersów w Koronowie, sygn. 16; wyd.: KDWlkp., t. 2, nr 655); 22 X 1394 r. (or.: AGAD, dok. perg., sygn. 2088 — pieczęć kap. nie zachowała się, wyd.: KDWlkp., t. 2, nr 697); 20 X 1399 r. (or.: AP Kraków, Zb. Rusieckich, nr 93; wyd.: KDWlkp., t. 3, nr 2015); 25 X 1404 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 301 — pieczęć kap. nie zachowała się, wyd.: KDWlkp., t. 5, nr 62); 28 X 1406 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 301, wyd.: KDWlkp., t. 5, nr 105); 20 X 1512 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 607 — pieczęć kap. nie zachowała się); 20 X 1517 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 638).

¹⁵⁰ Np. dokumenty z: 27 VIII 1359 r. (or.: AP Bydgoszcz, Klasztor cystersów w Koronowie, sygn. 89; wyd.: KDWlkp., t. 3, nr 1406); 10 XII 1368 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 179; wyd.: KDWlkp., t. 3, nr 1604); 13 II 1375 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 201; wyd.: KDWlkp., t. 3, nr 1716); 1 V 1404 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 286; wyd.: KDWlkp., t. 5, nr 55); 2 V 1405 r. (or.: GStA PK, XX. HA, PU Schiebl. 75, nr 32); 26 I 1408 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 308; wyd.: KDWlkp., t. 5, nr 126); 3 I 1431 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 404; wyd.: KDWlkp., t. 5, nr 519); 20 VI 1459 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 473).

¹⁵¹ Np. dokumenty z: 9 VIII 1385 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 222 — pieczęć kap. nie zachowała się); 16 VII 1446 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 441); 2 I 1495 r. (or.: AGAD, dok. perg., sygn. 3623).

¹⁵² Np. dokumenty z: 29 X 1344 r. (GStA PK, XX. HA, PU Schiebl. 75, nr: 25; wyd.: KDWlkp., t. 2, nr 1234); 9 V 1454 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 456).

¹⁵³ Np. dokument z: 19 II 1457 r. (or.: AGAD, dok. perg., sygn. 3549).

¹⁵⁴ Np. dokument z: 22 XII 1500 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 546 — pieczęć kap. nie zachowała się).

¹⁵⁵ Kraków, 20 II 1500 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 544).

¹⁵⁶ Mikołaj z Kożuchowa, syn woj. krakowskiego Mikołaja z Bogorii, archidiacon krakowski 1342–66, kanonik gnieźnieński 1354 (?) i prepozyt gnieźnieński 1366, zm. 1374 r. (zob. M.D. Kowalski, *Pralaci i kanonicy*, s. 218 n. Pieczęć Mikołaja, zob.: F. Piekosiński, *Pieczęcie*, nr 491).

¹⁵⁷ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 179, wyd.: KDWlkp., t. 3, nr 1604. Graficzny przerys pieczęci Mikołaja zob.: M. Gumowski, *Siegelkunde*, Taf. 49, nr 520, s. 165.

¹⁵⁸ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 185, wyd.: KDWlkp., t. 3, nr 1632.

¹⁵⁹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 310, wyd.: KDWlkp., t. 5, nr 138. Jest to dokument wyroku w sporze pomiędzy Mikołajem Strosbergiem, prepozytem, a kapitułą gnieźnieńską, który pierwotnie był opieczętowany dziesięcioma pieczęciami. Przy dokumencie tym pieczęć kapituły nie zachowała się, pozostał po niej jedynie skręcany sznur jedwabny. Oczywiście nie można mieć zupełnej pewności, czy była to pieczęć większa kapituły gnieźnieńskiej, jednak istotniejsze jest to, gdzie (na którym miejscu) była ona pierwotnie przywieszona, a rozpoznanie tego miejsca jest możliwe dzięki napisom umieszczonym

W praktyce kancelaryjnej opisywana pieczęć kapituły była nazwana pieczęcią większą, co potwierdza przede wszystkim formuła sigillacyjna dokumentu z 6 V 1390 r.¹⁶⁰, ale również zapisy formuł sigillacyjnych dokumentów arcybiskupich, gdzie obok pieczęci arcybiskupiej jest (lub była) przywieszona omawiana pieczęć kapituły, m.in.: przy dokumencie Wojciecha Jastrzębca z 30 IV 1434 r.¹⁶¹, czy Wincentego Kota z 28 VII 1443 r.¹⁶² i 27 IV 1447 r.¹⁶³ Również przy dokumencie z 26 IV 1447 r., którego wystawcą był arcybiskup Wincenty Kot, formuła sigillacyjna informuje o uwierzytelnieniu dwoma pieczęciami większymi, jednak w tym przypadku, wbrew dominującemu zwyczajowi kancelaryjnemu i wbrew zapisowi formuły korroboracyjnej, zamiast arcybiskupiej pieczęci większej przywieszona została (omyłkowo?) pieczęć mniejsza¹⁶⁴.

J. Korytkowski zebrał informacje dotyczące działań mających na celu zabezpieczenie omawianej pieczęci większej kapituły gnieźnieńskiej. Wskazał on, że dla jej ochrony „od grabieży w czasie wojen, najazdów i wewnętrznych rozruchów w kraju wywożono ją do miejsc warownych i bezpiecznych pod strażą jednego z członków kapituły”¹⁶⁵. Najwcześniejsze informacje na ten temat znał J. Korytkowski z zapisów w aktach kapituły z 1433 r., kiedy pieczęć kapituły wywieziono do Kalisza. O jej przywiezieniu z powrotem do Gniezna kapituła zadecydowała 21 IV 1434 r., delegując do tego Sędziwoja z Czechla. Wedle informacji J. Korytkowskiego podobne sytuacje zdarzały się także w kolejnych latach, gdy dla zabezpieczenia tłoka pieczęci większej wywożono go do Łowicza, Uniejowa, Żnina, Poznania, Krakowa, a nawet na Śląsk, Węgry czy Morawy¹⁶⁶.

W literaturze przedmiotu opisywana pieczęć większa, uważana jest za typariusz znajdujący się w kancelaryjnym użyciu wyłącznie do XV w. M. Gumowski przyjmował, że kapituła posługiwała się tym typariuszem tylko do 1465 r.¹⁶⁷ (zapewne przyjmując tu datację wg zapiski znajdującej się na rysunku K.W. Kielisińskiego), choć równocześnie w opisie publikowanego rysunku podał datę 1467¹⁶⁸. J. Pakulski, idąc wyłącznie za M. Gumowskim, również wskazał na 1467 r., jednocześnie wytypował najpóźniejszy, znany mu jedynie z opisu opublikowanego w *Kodeksie dyplomatycznym Wielkopolski*, egzemplarz z 1444 r.¹⁶⁹ Ostatnio datację M. Gumowskiego przywołał P. Stróżyk, nie poddając jej żadnej weryfikacji uznał, że „odciski [omawianej pieczęci — P.P.] znane są z lat 1290–1467”¹⁷⁰. Tymczasem przeprowadzona kwerenda pozwoliła odnaleźć kolejne oryginalne odciski tej pieczęci i wiele

na zakładce. Wynika z nich, że jako pierwsza od prawej (heraldycznej) wisiała pieczęć króla (brak), następnie pieczęć arcybiskupa Mikołaja Kurowskiego (zachowana), biskupa płockiego Jakuba z Kurdwanowa (zachowana), biskupa poznańskiego Wojciecha Jastrzębca (brak), prepozyta gnieźnieńskiego (brak), i wreszcie na piątym miejscu pieczęć kapituły (brak), za nią pieczęcie trzech świeckich urzędników Krystyna z Kozichłów, kasztelana sądeckiego (zachowana), Janusza z Tuliszkowa, kasztelana kaliskiego (brak), Mikołaja z Michałowa i Kurozwek, kasztelana wojnickiego (brak).

¹⁶⁰ Zob. wyżej punkt 10.

¹⁶¹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 412; wyd.: KDWlkp., t. 5, nr 548. Przy dokumencie brak obecnie pieczęci kapituły, pozostały po niej jedynie otwory do przeprowadzenia sznurów.

¹⁶² Or.: AA Poznań, DK perg. 165; reg.: KDWlkp., t. 5, nr 709, wg kopii: *In cuius rei testimonium nostrum et dicti capituli nostri sigilla maiora presentibus sunt appensa*. Ze względu na zły stan oryginału braki w tekście formuły uzupełniono według kopii: AA Poznań, CP 378, k. 278–282. Przy oryginale dokumentu brak pieczęci.

¹⁶³ Or.: AA Poznań, D perg. 37 (formuła w brzmieniu jak wyżej).

¹⁶⁴ Pieczęć ta, o średnicy 31 mm, znana jest z wielu oryginalnych odcisków, odlewów i rysunków, potwierdzona jest w użyciu w latach (1437) 1439–1447. Zob. m. in.: M. Gumowski, *Siegelkunde*, Taf. 34, nr 345. Dok. or.: AAGniezno, Dypl. Gn 444.

¹⁶⁵ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, s. 433.

¹⁶⁶ Tamże, s. 433.

¹⁶⁷ M. Gumowski, *Siegelkunde*, s. 75.

¹⁶⁸ Tamże, s. 71, 147, nr 55.

¹⁶⁹ J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapitul*, s. 175 n. (Odnosić należy, że J. Pakulski błędnie informuje, jakoby dokument z 1444 r. (wyd. KDWlkp., t. 11, nr 2020) był transumptem dokumentu abpa Wojciecha Jastrzębca z 28 IV 1429 r. (wyd. KDWlkp., t. 5, nr 501 — transumpt tego dokumentu wystawiony przez Wincentego wikariusza generalnego gnieźnieńskiego 11 III 1430 r., wydany jest w: KDWlkp., t. 9, nr 1225, gdzie opublikowano również opis pieczęci przywieszonych dawniej przy dokumencie abpa Wojciecha z 1429 r.). J. Pakulski błędnie podał też, jakoby transumpt Wincentego wikariusza generalnego gnieźnieńskiego z 11 III 1430 r. (tamże, przyp. 47) wydany został w KDWlkp., t. 11, nr 2020, gdy w rzeczywistości pod numerem tym wydany został znany z kopii dokument arcybiskupa Władysława Oporowskiego z 1444 r.

¹⁷⁰ P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 179.

śladów jej przywieszenia przy dokumentach pochodzących z drugiej połowy XV w. i z pierwszych dziesięcioleci wieku XVI. Dowodzą one, że tłok omawianej pieczęci pozostawał w nieprzerwanym użyciu co najmniej do 20 X 1517 r., bowiem jej oryginalny egzemplarz zachował się właśnie przy tak datowanym dokumencie arcybiskupa Jana Łaskiego¹⁷¹. Pomiedzy październikiem 1517 r. a lutym 1521 r. tłok pieczęci większej II został zastąpiony nowym typariuszem pieczęci większej III (zob. niżej), która pierwszy raz potwierdzona jest w użyciu przy dokumencie arcybiskupa Jan Łaskiego z 12 II 1521 r.¹⁷² Rezygnacja ze stałego użycia w praktyce kancelaryjnej typariusza omawianej tu pieczęci większej II, nie oznacza bynajmniej jego przypadkowego zniszczenia lub celowego unieważnienia. Tłok tej pieczęci pozostawał zapewne jeszcze przez co najmniej stulecie w skarbcu katedralnym i jako nadzwyczajny znak kapituły był używany sporadycznie. Wydaje się, że po 1517 r./1521 r. przy jego pomocy pieczętowano wyjątkowo ważne dokumenty o doniosłym znaczeniu dla całej metropolii. Domysł ten może potwierdzać fakt użycia tego tłoka do współwierzycielstwa dokumentu arcybiskupa Stanisława Konarskiego z 26 XI 1602 r., którego mocą zostało erygowane i uposażone seminarium duchowne dla kleryków w Gnieźnie¹⁷³. Szczególnie uroczysta forma tego dokumentu, ale i doniosłość aktu erekcyjnego seminarium, były zapewne wystarczającym powodem zastosowania starszego, zatem bardziej „dostojnego, zaszczytnego” tłoka pieczętnego, niż stale użytkowanego (od lat dwudziestych XVI w.) typariusza pieczęci większej III.

nr III

- 1) **Pieczęć większa III, hagiograficzna tronowa**, potwierdzona w użyciu w latach 1521–1637 (1647).
- 2) **Tłok**: nieznany¹⁷⁴.
- 3) **Or.**: AP Bydgoszcz, Klasztor cystersów Koronowie, sygn. 157; tamże, Klasztor dominikanów

5. or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 705
(fot. ks. M. Sołomieniuk)

6. odlew: MN Kraków, Dział rękopisów, odl., nr 1533
(fot. P. Pokora)

¹⁷¹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 638.

¹⁷² Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 654.

¹⁷³ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 860. W publikacji *Stolica Prymasów*, nr 67, s. 208 zamieszczono błędną informację, jakoby umieszczona tam fot. przedstawiała wspomniany przywilej fundacji seminarium duchownego w Gnieźnie, gdy w rzeczywistości jest to fot. innego dokumentu abpa Stanisława Konarskiego z 30 IV 1582 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 829).

¹⁷⁴ Tłok publikowanej pieczęci wykonany był ze srebra, wskazuje na to zapiska w aktach kapituły odnosząca się do sprawy jego złamania i odnowienia pochodząca z 1647 r., zob.: AA Gniezno, sygn. A. Cap., B 25, k. 10.

7. odlew: MN Kraków, Dział rękopisów, odl., nr 1533
(fot. P. Pokora)

w Żninie, sygn. 3; tamże, oddział Inowrocław, Akta miasta Żnina, sygn. 3; AA Gniezno, Dypl. Gn: 654¹⁷⁵, 675¹⁷⁶, 705, 706, 708¹⁷⁷, 736¹⁷⁸, 779¹⁷⁹, 780¹⁸⁰, 804¹⁸¹, 827, 829¹⁸², 838¹⁸³, 845, 849¹⁸⁴, 858¹⁸⁵, 859, 863, 864¹⁸⁶, 870¹⁸⁷, 873, 875¹⁸⁸, 877, 879, 880, 1044, 1224¹⁸⁹; AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 3131, 4256¹⁹⁰; B.Czart., dok. perg., sygn.: 896¹⁹¹, 1233¹⁹².

Dawniej także¹⁹³: AA Gniezno, Dypl. Gn: 678¹⁹⁴, 682¹⁹⁵, 683¹⁹⁶, 691¹⁹⁷, 826¹⁹⁸.

4) **Odlew**: MPPP Gniezno, Zbiór odlewów, sygn.: 148 (gipsowy); MN Kraków, Dział rękopisów, odl., nr 1533¹⁹⁹ (galwaniczny); ZNPH UJ, sygn. D. 708 (galwaniczny).

¹⁷⁵ Miska pieczęci mocno uszkodzona.

¹⁷⁶ Pieczęć kapituły luzem, oderwana, przechowywana razem z dokumentem.

¹⁷⁷ Pieczęć dobrze zachowana, ale odcisk mało wyraźny.

¹⁷⁸ Odcisk pieczęci częściowo uszkodzony.

¹⁷⁹ Pieczęć częściowo uszkodzona.

¹⁸⁰ Odcisk mocno uszkodzony, legenda otokowa miejscami nieczytelna.

¹⁸¹ Odcisk mocno uszkodzony.

¹⁸² Jest to dokument abpa Stanisława Konarskiego z 30 IV 1582 r. (fot. dokumentu wraz z przywieszonymi doń pieczęciami zob.: *Stolica Prymasów*, nr 67, s. 208 — tu jednak błędnie opisano tę fot. jako wyobrażającą przywilej fundacji seminarium duchownego w Gnieźnie z 26 XI 1602 r. — or. AA Gniezno, Dypl. Gn 860).

¹⁸³ Pieczęć mocno zabrudzona.

¹⁸⁴ Miska częściowo uszkodzona, odcisk zabrudzony.

¹⁸⁵ Odcisk otłuczony na brzegach i silnie zabrudzony.

¹⁸⁶ Pieczęć mocno zabrudzona, odcisk miejscami obłamany.

¹⁸⁷ Odcisk zachowany szczątkowo.

¹⁸⁸ Odcisk mocno zniszczony, obłamany na brzegach.

¹⁸⁹ Brzegi odcisku mocno uszkodzone.

¹⁹⁰ Pieczęć zachowała się tylko w formie szczątkowej — dolnej partii odcisku i części legendy.

¹⁹¹ Odcisk mocno ukruszony, napis otokowy prawie całkowicie nieczytelny.

¹⁹² Odcisk częściowo uszkodzony.

¹⁹³ Zestawienie to nie wyczerpuje wszystkich możliwych informacji o dokumentach, przy których dawniej mogła być przywieszona opisywana pieczęć kapituły, zbiera jedynie te, co do których nie ma większych wątpliwości, że była to właśnie ta, a nie inna, pochodząca z tego okresu pieczęć kapituły — np. mniejsza.

¹⁹⁴ Po pieczęci kapituły pozostała spodnia część miski (bez odcisku) z widocznymi szrafowaniami, z zarysem średnicy dawnego odcisku 67–69 mm.

¹⁹⁵ Po pieczęci kapituły pozostała miska, nieznacznie uszkodzona (bez odcisku) o wewnętrznej średnicy 67 mm.

¹⁹⁶ Po pieczęci kapituły pozostała miska (bez odcisku) z widocznymi szrafowaniami, o wewnętrznej średnicy 67–69 mm.

¹⁹⁷ Po pieczęci kapituły pozostała miska (bez odcisku) z widocznymi szrafowaniami, o wewnętrznej średnicy 67–68 mm.

¹⁹⁸ Pieczęci kapituły brak, pozostały po niej otwory w pergaminie od sznurów pieczętnych, o jej przywieszeniu informuje formuła sigillacyjna. Zob. fot. *Stolica Prymasów*, nr 62, s. 203.

¹⁹⁹ Dawna sygn. inw. 1572. Dawna sygn. grawerowana 708.

5) **Rys.:** MN Kraków, Dział rękopisów, Teki Gumowskiego, sygn. 1483, k. 62v²⁰⁰.

6) + SIGILLVM * CAPITVLI * SAN/CTE * EC(c)LESIE * GNEŹNENSIS *.

Napis w otoku majuskułą w pojedynczej otoczce zewnętrznej ciągłej oraz podwójnej wewnętrznej perełkowej i ciągłej, w dolnej części pieczęci rozdzielony tarczą herbową, przerywniki między wyrazami mają formę pięcioramiennych gwiazdek²⁰¹.

7) W polu pieczęci biskup w szatach pontyfikalnych (św. Wojciech) zasiadający na szerokim, ławowym tronie (na katedrze), z infułą na głowie, liściem palmowym w prawej ręce i pastorałem, zwróconym krzywaśnią na zewnątrz pola pieczęci, w lewej. Pastorał ma wyrazisty, duży nodus, a jego krzywaśń, wzdłuż zewnętrznej krawędzi ozdobiona jest czołganką oraz fantazyjnym motywem czteroliścia w wolucie. Tron wieńczy baldachim, o łuku uformowanym w osli grzbiet, wsparty na wiązkowych kolumnach. Głowice i bazy kolumn mają formy zbliżone do poziomo ułożonych walców, pomiędzy którymi umieszczone są po trzy kule. Stopy świętego spoczywają na wysuniętym ku przodowi podnóżku, poniżej którego umieszczona została tarcza herbowa z wyobrażeniem trzech lilii (w układzie 2/1). Zaplecek tronu zdobi ukośna kratownica, pola jej rombów przyozdobione są umieszczonymi centralnie małymi krzyżykami. Przestrzeń ponad baldachimem i pomiędzy kolumnami, a wewnętrznym otokiem legendy wypełniają florystyczne ornamenty. Na zewnątrz pola pieczęci, po zewnętrznej stronie napisu cienkie podwójne okolenie ciągłe.

8) Okrągła, ø ok. 67 mm

9) Odciski w wosku naturalnym (w odcieniu brązowym), w misce z wosku naturalnego, przywieszane na skręcanych sznurach jedwabnych w kolorach: fioletowym (1521 r., 1526 r.), wiśniowym (1524 r.), zielonym i wiśniowym (1526 r.), czerwonym i beżowym (1526 r.), zielonym, fioletowym i wiśniowym (1528 r.), zielonym i białym (2 x 1532 r.), na paskach pergaminowych (1522 r., 1525 r., 1533 r.); odciski w wosku czerwonym, w misce z wosku naturalnego, przywieszane na skręcanych sznurach jedwabnych w kolorach: zielonym i purpurowym — spłowiałym (1543 r.), fioletowym i purpurowym — spłowiałym (1552 r.), zielonym (1555 r.), fioletowym i brązowym (1555 r.), purpurowym, zielonym i żółtym — lekko spłowiałym (1579 r., 1582 r., 1588 r., 1599 r., 1607 r.), białym, żółtym i zielonym (1612 r.), białym i żółtym (1623 r.), wiśniowym (1618 r., 1621 r.); bordowym (1623 r.), na paskach pergaminowych (1563 r., 1612 r., 2 x 1623 r.); odciski w wosku czerwonym, w drewnianej puszcze, przywieszane na skręcanych sznurach jedwabnych w kolorach: purpurowym, błękitnym i żółtym (1601 r.), wiśniowym (2 x 1602 r.²⁰²); odciski w wosku czerwonym, w metalowej puszcze bez zdobień i bez wieczka, przywieszony na sznurach plecionych jedwabnych w kolorze wiśniowym, wewnątrz szarym, zakończonych czyś na kształt żołędzi (1637 r.²⁰³); odciski przez papier na podkładce z wosku czerwonego (1582 r., 1591 r., 1600 r., 1611 r.).

10) *In cuius rei firmatus testimonium praesentes [...] sigillo maiori eiusdem Capituli communitri iussimus.* (1611 r.)²⁰⁴; *Praesentis subscripti sigillum nostrum maius subappendi fecimus.* (1612 r.)²⁰⁵.

²⁰⁰ Obok szkicu wykonanego ołówkiem zapiska: „66m/m; SIGILLVM CAPITULI • SAN — CTE • ECLESIE • GNEŹNENSIS •; w. XVII — odl. w Czap. UJag”.

²⁰¹ Napis wykonany został kapitałą protorenesansową. Litera *N* w odbiciu lustrzanym. Litera *A*, wbrew informacji P. Stróżyka (*O pieczęciach*, s. 180) w obu słowach tj. *CAPITVLI SANCTE* wygląda jednakowo, ma zarówno daszek jak i poprzeczkę (w słowie *CAPITVLI* poprzeczka widoczna jest na oryginalnym egzemplarzu z AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 3131, zaś w słowie *SANCTE*, daszek dostrzegalny jest na odlewie z ZNPH UI, sygn. D. 708). Trudno też zgodzić się z twierdzeniem P. Stróżyka, jakoby litera *G* (brak wskazania która, czy w słowie *SIGILLVM*, czy *GNEŹNENSIS*), miała „postać odwróconej, niedomkniętej od tyłu litery *D*”. Mimo że obie litery nieznacznie różnią się od siebie, to jednak żadna z nich nie przypomina odwróconego *D*. Litera *Z* ma jeszcze dość gotycką formę i nieznacznie podobna jest do cyfry 3.

²⁰² W przypadku dokumentu z AA Gniezno, Dypl. Gn 859 — zachowało się również drewniane zamknięcie puszeki.

²⁰³ Or.: AGAD Warszaw, dok. pap., sygn. 4256. Puszcza pieczęci arcybiskupiej zachowała się z wieczkiem, jej sznury zakończone są małymi chwostami.

²⁰⁴ Or.: AGAD Warszaw, dok. pap., sygn. 3131.

²⁰⁵ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 863. Poza wymienionymi powyżej dokumentami formuły sigillacyjne ogromnej większości dokumentów, przy których zachowały się w oryginalne odciski omawianej pieczęci kapituły gnieźnieńskiej, odnoszą się do sytuacji współpieczętowania dokumentu arcybiskupiego pieczęcią kapituły.

11) **Lit.:** J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, t. 1, s. 432, 434; A. Karłowska–Kamzowa, *Święty Wojciech*, s. 32, III 2; R. Knapiński, *Titulus ecclesiae*, s. 491; P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 165–185, zwłaszcza s. 179 n.; M. Adamczewski, *Zbiór odlewów*, s. 265 (wzm.).

Repr.: A. Karłowska–Kamzowa, *Święty Wojciech*, s. 30, fot. III 2; R. Knapiński, *Titulus ecclesiae*, il. 651; P. Stróżyk, *O pieczęciach*, il. 1.

12) Najstarszy znany obecnie odcisk omawianej pieczęci większej III zachował się przy dokumencie z 12 II 1521 r. wystawionym w Skierniewicach przez arcybiskupa Jana Łaskiego dla wójtostwa w Tumie²⁰⁶. Dawniej przy dokumencie tym, poza pieczęcią kapituły, przywieszona była również, na pierwszym miejscu (po prawej stronie heraldycznej) pieczęć arcybiskupia, po której pozostały resztki miski z wosku naturalnego. Omawiana tu pieczęć kapituły zastąpiła w bieżącej praktyce kancelaryjnej pieczęć większą II, której kapituła gnieźnieńska używała nieprzerwanie do 1517 r. (zob. wyżej, nr II), a jej tłok wykonany był ze srebra²⁰⁷.

Już od pierwszych wzmianek w literaturze przedmiotu narosły nieporozumienia wokół datacji tej pieczęci. J. Korytkowski w jednym miejscu napisał, że jej odciski napotykamy „od początku wieku XIV” i dalej, że „nosi ona wyobrażenie ś. Wojciecha w stroju pontyfikalnym [...] siedzącego na stolicy pod baldachimem [...] Pod nogami umieszczona jest tarcza herbowa kapituły z trzema liliami [...]”²⁰⁸. Nieco wcześniej zaś autor ten stwierdził, że kapituła już w początku XIII w. używała herbu, co potwierdza pochodząca „z tego czasu pieczęć większa kapituły z wyobrażeniem siedzącego na stolicy świętego Wojciecha, [która — P.P.] nosi umieszczoną u stóp tegoż ś. Patrona tarczę z trzema liliami [...]”²⁰⁹. P. Stróżyk uznał, że „nie ma wątpliwości, że oba opisy dotyczą tej samej pieczęci [...] trudno przyjąć, by J. Korytkowski świadomie popełnił taki błąd [tzn. raz datując tę samą pieczęć na początek XIII w., innym razem na początek XIV w. — P.P.], uznać raczej należy, że w obu zacytowanych miejscach miał się znajdować początek XVI w.”²¹⁰ Nieporozumienia, czy też chyba raczej błędy, w datacji tej pieczęci znajdują się również w nowszej literaturze. R. Knapiński w artykule z 1998 r. „Św. Wojciech w sztuce polskiej” informował, że „z drugiej połowy XIV wieku zachowały się dwie pieczęcie woskowe przy dokumentach wystawionych przez kapitułę gnieźnieńską (1385)” i dalej: „[...] jedna lepiej odbita i zachowana w bardzo dobrym stanie, ukazuje Wojciecha [...] na okazałych rozmiarach tronie skrzyniowym [...]. Pod jego stopami umieszczono tarczę herbową z ledwo widocznym godłem (Poraj?), wchodzącą w otok z napisem”²¹¹. Rok później w innej publikacji autor literalnie powtórzył te informacje²¹² i jak słusznie zauważa P. Stróżyk, w żadnym z przypadków „nie wskazał ani sygnatury [...], ani nie podał innego źródła informacji. Zamieścił za to czarno–białe fotografie obu odcisków[...]”²¹³ podpisane wielce mylącym tekstem: „dwie pieczęcie kapituły gnieźnieńskiej, 2 poł. XIV w., Gniezno, Skarbiec katedralny”²¹⁴. Warto odnotować, że już w 1997 r. te same fotografie — jednak w formie barwnej — znalazły się w katalogu wystawy poświęconej św. Wojciechowi zorganizowanej w Gnieźnie²¹⁵. W tym miejscu przywołać należy raz jeszcze spostrzeżenie P. Stróżyka, który zwraca uwagę, że „w katalogu nie podano sygnatury dokumentów, za cały zaś komentarz wystarczyć musi potencjalnemu odbiorcy lakoniczna informacja: «pieczęcie kapituły gnieźnieńskiej z wyobrażeniem

²⁰⁶ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 654.

²⁰⁷ Fakt wykonania tłoka omawianej pieczęci w srebrze potwierdza zapiska w aktach kapituły z 1647 r. odnosząca się do sprawy jego złamania i zalecanego odnowienia, zob.: AA Gniezno, sygn. A. Cap., B 25, k. 10.

²⁰⁸ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, t. 1, s. 434.

²⁰⁹ Tamże, s. 432.

²¹⁰ P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 180.

²¹¹ R. Knapiński, *Św. Wojciech w sztuce polskiej*, w: *Dziedzictwo kultu świętego Wojciecha. Ogólnopolska sesja z okazji jubileuszu 1000–lecia męczeństwa św. Wojciecha*, KUL — 22 IX 1997, red. R. Knapiński, Lublin 1998, s. 173–198, cyt. s. 178.

²¹² R. Knapiński, *Titulus ecclesiae*, s. 490 n.

²¹³ P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 173.

²¹⁴ R. Knapiński, *Titulus ecclesiae*, fot. 651.

²¹⁵ *Św. Wojciech. Patron Polski. Oblicze Świętego*, Katalog wystawy zorganizowanej w dniach od 18 kwietnia do 30 sierpnia 1997 w Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej, Gniezno 1997, s. 30, il. III 2.

św. Wojciecha, 2 poł. XIV w. Gniezno, Archiwum Archidiecezjalne». Zatem między 1997–1998 r.; pieczęcie zyskały w literaturze dodatkową [dodać należy — błędną — P.P.] datę (1385)²¹⁶. W kolejnych latach A. Karłowska–Kamzowa, jeszcze bardziej zmieniała datację omawianej pieczęci, aby ostatecznie w katalogu wystawy zorganizowanej z okazji 1000–lecia zjazdu gnieźnieńskiego wskazać rok 1368²¹⁷. Ostatnio P. Stróżyk, odnosząc się do przywoływanej wyżej literatury jednoznacznie wykazał, że dotychczasowe datacje omawianej pieczęci są błędne, a najwcześniejszy znany temu autorowi egzemplarz tej pieczęci wisi przy dokumencie z 1532 r.²¹⁸ Jednak i ta datacja, choć bliska właściwej, da się jeszcze doprecyzować. Podsumowując rozważania nad terminem wprowadzenia omawianej tu pieczęci do użytku kancelaryjnego, stwierdzić należy, że miało to miejsce najpóźniej z początkiem 1521 r. (12 lutego — najstarszy zachowany egzemplarz²¹⁹), jednak nie wcześniej niż po 1517 r., kiedy w stałym użyciu znajdowała się pieczęć większa II. Jednocześnie po 1521 r. typariusz starszej pieczęci większej II nadal pozostawał w posiadaniu kapituły, przynajmniej do 1602 r., co potwierdza fakt, że przy dokumencie arcybiskupa Stanisława Konarskiego z 26 XI 1602 r., którego mocą zostało erygowane i uposażone seminarium duchowne dla kleryków w Gnieźnie, kapituła przywiesiła odcisk typariusza z XIII w.²²⁰

Opisywana pieczęć większa III, w praktyce kancelaryjnej nazywana była pieczęcią większą, co m.in. potwierdza zapis formuł sigillacyjnych dokumentów wystawionych przez kapitułę gnieźnieńską 19 X 1611 r.²²¹ oraz 25 X 1612 r.²²² Jej odciski zachowały się jednak przede wszystkim przy dokumentach arcybiskupich wymagających konsensu kapituły katedralnej. Poza egzemplarzem przywieszonym przy wspomnianym już dokumencie arcybiskupa Jana Łaskiego z 1521 r., pieczęć ta współuwierzytelniała także inne dokumenty tego wystawcy z: 23 IV 1522²²³, 7 XII 1524²²⁴, 5 IX 1525²²⁵, 27 IV 1526²²⁶, 5 V 1526²²⁷, 5 IX 1526²²⁸, 18 IX 1528²²⁹. We wszystkich przypadkach współpieczętowanie pieczęcią kapituły potwierdza również formuła korroboracyjna²³⁰. Ta praktyka kancelaryjna nie zmieniła się także w czasach następców Jana Łaskiego. Omawiana pieczęć większa kapituły nadal znajdowała zastosowanie przy współpieczętowaniu dokumentów arcybiskupich, co potwierdzają m.in. jej zachowane egzemplarze z lat: 1531²³¹, 1532²³², 1533²³³, 1543²³⁴,

²¹⁶ P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 173 n.

²¹⁷ *Gniezno mater ecclesiarum*, s. 68, katalog III.10., s. 166, il. 60.

²¹⁸ P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 180.

²¹⁹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 654.

²²⁰ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 860.

²²¹ Or.: AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 3131: — — *sigillo maiori eiusdem Capituli communiri iussimus*.

²²² Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 863: *Praesentis subscripti sigillum nostrum maius subappendi fecimus*.

²²³ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 682.

²²⁴ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 675.

²²⁵ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1224.

²²⁶ Or.: AP Bydgoszcz, Klasztor cystersów w Koronowie, sygn. 157.

²²⁷ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 683.

²²⁸ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 678.

²²⁹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 691.

²³⁰ *In cuius rei fidem et testimonium nostrum et capituli nostri presentibus sigillum (sic!) est appensum* (1521 r.); *In cuius rei fidem et testimonium nostrum et capituli nostri Gneznensis sigilla sunt presentibus appensa* (1522 r.); *In cuius rei testimonium nostrum et capituli nostri predicti Gneznensis sigilla presentibus sunt appensa* (1524 r.); *In cuius rei testimonium nostrum et dicti capituli nostri Gneznensis sigilla presentibus sunt appensa testimoniarum* (1525 r.); *Harum quibus nostrum et dicti capituli nostri Gneznensis sigilla sunt appensa* (1526 r.); *In quorum robur ac testimonium nostrum ac capituli nostri prefati sigilla presentibus sunt subappensa* (1526 r.); *In cuius rei testimonium nostrum et dicti capituli nostri Gneznensis sigilla presentibus sunt subappensa testimonio litterarum* (1526 r.); *In maius autem et evidens testimonium omnium et singulorum premissorum sigilla tam nostrum quam venerabilissimi capituli nostri Gneznensis presentibus sunt appensa* (1528 r.).

²³¹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 705.

²³² Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 706.

²³³ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 708.

²³⁴ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 736.

1552²³⁵, 1555²³⁶, 1563²³⁷; 1579²³⁸, 1582²³⁹, 1583²⁴⁰, 1588²⁴¹, 1591²⁴², 1599²⁴³, 1600²⁴⁴, 1601²⁴⁵, 1602²⁴⁶, 1607²⁴⁷, 1611²⁴⁸, 1612²⁴⁹, 1618²⁵⁰, 1621²⁵¹, 1623²⁵², 1637²⁵³. Prawie zawsze fakt przywieszenia pieczęci kapituły potwierdza również formuła sigillacyjna, choć od tej generalnej zasady da się wskazać wyjątki, np. przy dokumencie arcybiskupa Jana Uchańskiego z 1563 r.²⁵⁴, czy Stanisława Konarskiego z 1599 r.²⁵⁵ i 1583 r.²⁵⁶ Ten ostatni przypadek jest dość szczególny, ponieważ mamy do czynienia z dokumentem papierowym, gdzie pieczęć arcybiskupią odcisnięto na środku dokumentu, nie zaś jak to było w zwyczaju kancelaryjnym, po lewej stronie (prawej heraldycznej), pozostawiając po prawej (lewej heraldycznej) miejsce na pieczęć kapituły. Tu pieczęć kapituły odcisnięto „niejako dodatkowo”, na prawo od zajmującej centralne miejsce pieczęci arcybiskupiej. Odnotować należy też inne przypadki odbiegające od dominującego zwyczaju kancelaryjnego, przede wszystkim brak formuły sigillacyjnej, czego przykładem mogą być dwa dokumenty z 1602 r. zatwierdzające statut bursy w Kaliszu, opracowane przez archidiacona gnieźnieńskiego Wincentego²⁵⁷. W XVII w., zwłaszcza od czasów prymasa Wojciecha Baranowskiego (1608–1615) w formule korroboracyjnej dokumentów arcybiskupich zaczęto też coraz częściej zupełnie pomijać fakt przywieszenia pieczęci kapituły, np. w 1611 r.²⁵⁸, 1612 r.²⁵⁹, 1618 r.²⁶⁰, 1623 r.²⁶¹, 1637 r.²⁶²

Miejscem wystawiania dokumentów arcybiskupich współpieczętowanych pieczęcią większą III kapituły były obok Gniezna²⁶³ również inne ośrodki m.in.: Skierniewice²⁶⁴, Uniejów²⁶⁵, Ło-

²³⁵ Or.: BCzart., dok. perg., sygn. 896.

²³⁶ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn: 779, 780.

²³⁷ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 804.

²³⁸ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn: 826 — pieczęci kapituły brak, 827.

²³⁹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 829.

²⁴⁰ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1044.

²⁴¹ Or.: AP Bydgoszcz, Klasztor dominikanów w Żninie, sygn. 3.

²⁴² Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 838.

²⁴³ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 845.

²⁴⁴ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 849.

²⁴⁵ Or.: BCzart., dok. perg., sygn. 1233.

²⁴⁶ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 858, 859.

²⁴⁷ Or.: AP Bydgoszcz, Oddział Inowrocław, Akta m. Żnina, sygn. 3.

²⁴⁸ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 862.

²⁴⁹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 864.

²⁵⁰ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 870.

²⁵¹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 873.

²⁵² Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 875, 877, 879, 880.

²⁵³ Or.: AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 4256.

²⁵⁴ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 804.

²⁵⁵ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 845.

²⁵⁶ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1044.

²⁵⁷ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 858, 859.

²⁵⁸ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 862.

²⁵⁹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 864.

²⁶⁰ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 870.

²⁶¹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn: 875, 877, 879.

²⁶² Or.: AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 4256.

²⁶³ 1522 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 682); 1525 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1224); 1526 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 683; AP Bydgoszcz, Klasztor cystersów w Koronowie, sygn. 157); 1532 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn: 705, 706); 1543 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 736); 1555 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 779, 780); 1582 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 829); 1583 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1044); 1591 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 838); 1601 r. (or.: BCzart., dok. perg., sygn. 1233); 1611 r. (or.: AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 3131); 1618 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 870).

²⁶⁴ 1521 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 654); 1528 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 691 — po pieczęci kap. pozostała miska); 1552 r. (or.: BCzart., dok. perg., sygn. 896).

²⁶⁵ 1524 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 675); 1526 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 678 — po pieczęci kap. pozostała miska); 1623 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn: 879, 880).

wicz²⁶⁶, Warszawa²⁶⁷. Zgodnie z dobrze ugruntowanym zwyczajem kancelaryjnym wywodzącym się jeszcze z XIII w., kapituła wyrażała zgodę na użycie swej pieczęci najczęściej w najbliższych dniach przed lub po, albo też bezpośrednio w święto narodzin–męczeństwa św. Wojciecha (*in festo Natali s. Adalberti* — 23 kwietnia), lub święto przeniesienia jego relikwii (*in festo Translacionis s. Adalberti* — 20 października), najczęściej w czasie posiedzeń zbierającej się w tym okresie kapituły generalnej, co również odnotowywano w datacjach wystawianych wówczas dokumentów arcybiskupich²⁶⁸. Pośród zachowanych w oryginale dokumentów arcybiskupich współpieczętowanych omawianą pieczęcią kapituły, wystawianych poza Gnieznem, odnaleźć można także inne datacje m.in.: 12 lutego²⁶⁹, 15 marca²⁷⁰, 16 marca²⁷¹, 26 marca²⁷², 3 kwietnia²⁷³, 11 kwietnia²⁷⁴, (bez daty dziennej) kwiecień²⁷⁵, 17 lipca²⁷⁶, 8 sierpnia²⁷⁷, 22 sierpnia²⁷⁸, 25 sierpnia²⁷⁹, 5 września²⁸⁰, 11 września²⁸¹, 16 września²⁸², 18 września²⁸³, 12 października²⁸⁴, 19 października²⁸⁵, 7 grudnia²⁸⁶, (bez daty dziennej) grudzień²⁸⁷, zaś w samym Gnieźnie: 2 maja²⁸⁸, 5 maja²⁸⁹, 7 lipca²⁹⁰, 5 września²⁹¹, 19 października²⁹². Różnorodność miejsc wystawienia i datacji dokumentów zdają się wskazywać, że kapituła delegowała swojego przedstawiciela tam, gdzie przebywał arcybiskup w celu pieczętowania dokumentów lub też — co wydaje się bardziej prawdopodobne z punktu widzenia praktyki i obyczaju kancelaryjnego w kwestii użycia głównej pieczęci kapitulnej — że ktoś z pracowników kancelarii arcybiskupiej przybywał do Gniezna z czystopisami dokumentów w celu ich pieczętowania pieczęcią kapitulną. W obu opisanych sytuacjach sposób i miejsce organizowania pieczętowania dokumentów arcybiskupich pieczęcią kapituły dowodzą pośrednio, że w czasach nowożytnych datacja dokumentu częstokroć musi odnosić się wyłącznie do terminu dokonania czynności prawnej, a nie do sporzą-

²⁶⁶ 1533 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 708); 1563 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 804); 1579 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 826 — pieczęci kapituły brak, 827); 1589 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 836); 1599 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 845); 1600 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 849); 1602 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn: 858, 859); 1621 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 873); 1623 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 875, 877); 1637 r. (or.: AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 4256).

²⁶⁷ 1612 r. (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 864).

²⁶⁸ 22 kwietnia — w czasie kapituły generalnej (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 779); 23 kwietnia (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 682, 873, w Łowiczu!); 25 października (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 863); 26 kwietnia (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 780); 27 kwietnia — w czasie kapituły generalnej (or.: AP Bydgoszcz, Klasztor cystersów w Koronowie, sygn. 157; AA Gniezno, Dypl. Gn 705, 706); 29 kwietnia (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 838); 30 kwietnia (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 829); 19 października (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 879, 880 — oba datowane w Uniejowie!); 22 października (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 870); 31 października — w czasie kapituły generalnej po święcie translacji (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 736).

²⁶⁹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 665.

²⁷⁰ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 849.

²⁷¹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 858, 859.

²⁷² Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 864.

²⁷³ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 845.

²⁷⁴ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn: 875, 877.

²⁷⁵ Or.: AP Bydgoszcz, oddział Inowrocław, Akta miasta Żnina, sygn. 3.

²⁷⁶ Or.: AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 4256.

²⁷⁷ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 708.

²⁷⁸ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 804.

²⁷⁹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 826 — pieczęci kapituły brak.

²⁸⁰ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 678.

²⁸¹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 862.

²⁸² Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 827.

²⁸³ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 691.

²⁸⁴ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 836.

²⁸⁵ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn: 879, 880.

²⁸⁶ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 675.

²⁸⁷ Or.: BCzart., dok. perg., sygn. 896.

²⁸⁸ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1044.

²⁸⁹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 683.

²⁹⁰ Or.: BCzart., dok. perg., sygn. 1233.

²⁹¹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1224.

²⁹² Or.: AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 3131.

dzenia czystopisu i jego pieczętowania z udziałem stron trzecich — a w opisywanym przypadku z udziałem przedstawiciela kapituły katedralnej gnieźnieńskiej, kiedy jej konsens wyrażony przez takie współpieczętowanie był niezbędnym warunkiem legalizacji dokonywanej czynności prawnej.

Nowym elementem wyobrażenia napieczętnego, które pojawia się na omawianej pieczęci, jest herb kapituły katedralnej wyobrażający na tarczy trzy lilie w układzie 2/1. Najwcześniejsze przekazy pisane dotyczące herbu kapituły gnieźnieńskiej pochodzą z *Klejnotów* Jana Długosza. Znajdują się one we wszystkich najdawniejszych wersjach tego dzieła, które „powstały w okresie od ok. 1470 r. do końca pierwszej ćwierci XVI w.”²⁹³ Piotr Dymmel stwierdził, że „opisane w *Klejnotach* herby kapituły gnieźnieńskiej i krakowskiej są głęboko osadzone w tradycji heraldycznej obu kościołów. Odwołując się właśnie do niej, podano tam [tzn. w *Klejnotach* — P.P.], że herb gnieźnieński przedstawia w polu błękitnym trzy białe (srebrne) lilie. Herb ten najwcześniej pojawia się w czwartej ćwierci XIV w., a w XV w. został upowszechniony jako znak herbowy kapituły”²⁹⁴. Autor słusznie zaznacza, że najwcześniejsze wyobrażenia tego herbu znajdują się na zworniku w sklepieniu katedry²⁹⁵, a brak ich na najwcześniejszych pieczęciach kapituły. To dość ogólne spostrzeżenie kończy rozważania P. Dymmela dotyczące najwcześniejszych przekazów związanych z herbem kapituły gnieźnieńskiej. Trzeba tu też odnotować, że „na zwornikach w kształcie tarczy, których jest dwadzieścia trzy, herb [arcybiskupa Jarosława — P.P.] Skotnickiego Bogoria trzy razy jest powtórzony, tyleż razy herb kapituły trzy lilie”²⁹⁶. Herb kapituły gnieźnieńskiej przyozdabiał też m.in. kafle z pieców z Janikowa Dolnego i z Gniezna wykonane około drugiej połowy XV w.²⁹⁷ oraz datowany na 1481 r. relikwiarz św. Urszuli²⁹⁸. Odnaleźć można go również na pochodzących z XVI w. drzeworytach. Zdobí on „Mszał gnieźnieński” wydrukowany po 1506 r. w drukarni Jana Hallera²⁹⁹, a także karty tytułowe innych dzieł wydrukowanych w jego drukarni: *Statuta pro dioecesi Gnesnensi* — 1513 r.³⁰⁰, *Missale Gnesnense* — 1523 r.³⁰¹ Herb ten wraz z herbem arcybiskupa Jana Łaskiego i herbem Królestwa ozdobił *Statuta provinciae Gnesnensis antiqua. Statuta nova provinciae Gnesnensis* z 1527 r. wydrukowane w drukarni Macieja Szarfenberga (Scharffenberga)³⁰². Kolejnym zabytkiem przynoszącym wyobrażenie tego herbu jest nagrobek kardynała Fryderyka Jagiellończyka, powstały ok. 1510 r., gdzie za tarczą z herbem kapituły położony jest pojedynczy krzyż arcybiskupi, a nad nim infuła z ozdobnie zwieszającymi się wstęgami³⁰³. W ten kontekst chronologiczny i ikonograficzny wpisuje się oma-

²⁹³ P. Dymmel, *Herby kapituł w „Klejnotach” Jana Długosza*, w: *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. K. Skupiński, ks. A. Weiss, Warszawa 2004, s. 97–120, cyt. s. 99.

²⁹⁴ Tamże, s. 105.

²⁹⁵ Tamże, s. 105, przyp. 21, w kwestii datacji zwornika przywołuje prace J. Łojko, *Idea fundacji katedry gnieźnieńskiej w świetle analizy heraldycznej rzeźby architektonicznej*, w: *Gniezno. Studia i materiały historyczne*, t. 1, Warszawa–Poznań 1984, s. 123–134, cyt. s. 124, 130 oraz Z. Świechowski, *O właściwą interpretację programu heraldycznych zworników w katedrze gnieźnieńskiej*, *St. Źródł.*, 32–33, 1990, s. 211–214.

²⁹⁶ I. Polkowski, *Katedra*, s.14. Reprodukacja zwornika zob.: *Katedra gnieźnieńska*, red. A. Świechowskiej, t. 1, Poznań 1970, s. 108, t. 2, Poznań 1968, il. 71.

²⁹⁷ T. Janiak, *Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie*, Gniezno 2003, s. 28, 35, 38, 56, il. 29, s. 59, il. 43.

²⁹⁸ J. Sikorska, *Relikwiarze puszkowe w Polsce*, Warszawa 2010, kat. I, nr 8, s. 235–237, il. 6.

²⁹⁹ *Missale Gnesnense*. Tarcza z herbem kapituły położona jest po prawej stronie tarczy z herbem Poraj (herb arcybiskupa Andrzeja Boryszewskiego 1503/1504–1510 r.) na tle skrzyżowanego pastorału i pojedynczego krzyża, umieszczonych pod wspólną infułą, zob.: *Polonia Typographica, Saeculi Sedecimi, Zbiór podobizn zasobu drukarskiego tloczni polskich XVI stulecia, Jan Haller*, z. 4, Wrocław 1962, tabl. 44.

³⁰⁰ *Polonia typographica, saeculi sedecimi, Zbiór podobizn*, z. 4, tabl. 101.

³⁰¹ Tamże, z. 4, tabl. 141.

³⁰² *Polonia typographica, saeculi sedecimi, Tłocznie polskie XVI stulecia. Monografie i podobizny zasobów drukarskich, Maciej Szarfenberg*, z.12, Wrocław 1981, tabl. 571.

³⁰³ P. Mrozowski, *Polskie nagrobki gotyckie*, Warszawa 1994, I 35, s. 185–187, il. 35a — tu wcześniejsza literatura. Por. też: J. Jarzewicz, *O motywach architektonicznych na trzech brązowych nagrobkach w katedrze Poznańskiej*, w: J. Jarzewicz, A. Karłowska–Kamzowa, B. Trelińska, *Gotyckie spiżowe płyty nagrobne w Polsce. Studia o formie i treściach artystycznych*, Poznań, 1998, s. 19–34, s. 36–41; tamże, Katalog, nr X, s. 78–80, il. X/1, s. [147].

8. odlew.: AA Gniezno, CS Drzewiecki 1
(fot. ks. M. Sołomieniuk)

wiana pieczęć kapituły z jej herbem, zachowana w najwcześniejszym egzemplarzu przy dokumencie z 1521 r.³⁰⁴ Powyższy przegląd, choć dość pobieżny, uświadamia, jak mało wiadomo o genezie herbu kapituły gnieźnieńskiej, i to pomimo, że katedra gnieźnieńska doczekała się nawet własnego herbarza³⁰⁵. Wciąż słabo rozpoznane są najwcześniejsze źródła heraldyki kapituły gnieźnieńskiej, których brak dotkliwy jest najbardziej dla okresu od schyłku XIV w. do początku lat 70-tych XV w.³⁰⁶ Herb kapituły gnieźnieńskiej bardzo późno trafia na pieczęcie arcybiskupie. Dopiero Maciej Drzewiecki (1531–1537) umieszcza go w polu drugim i trzecim na czteropolowej tarczy obok znajdujących się w polu pierwszym i czwartym wyobrażeń swego herbu rodzowego — Ciołek (fot. 8)³⁰⁷.

Omawiana pieczęć większa III kapituły gnieźnieńskiej znana jest z najpóźniejszego zachowanego odcisku przy dokumencie arcybiskupa Jana Wężyka

wydanego w Łowiczu 17 VII 1637 r.³⁰⁸, jednak faktu współpieczętowania pieczęcią kapituły nie potwierdza formuła korroboracyjna. Kapituła gnieźnieńska używała tłoka tej pieczęci także w kolejnych

³⁰⁴ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 654.

³⁰⁵ P. Hudyma, *Herbarz katedry gnieźnieńskiej*, Gniezno 2004, gdzie o herbie kapituły autor pisze w zaledwie kilku zdaniach o wątpliwej słuszności wywodów, zob. s. 34.

³⁰⁶ Dla porównania można przywołać zabytki kultury materialnej z wizerunkiem herbu kapituły krakowskiej powstałe do końca XV w. Złożony herb, w którego polu drugim znajduje się wyobrażenie trzech koron w słup umieszczony jest na zachowanej przy dokumencie z 1294 r. pieczęci większej biskupa Jana Muskaty (F. Piekosiński, *Pieczęcie*, nr 218, s. 146 n., fig. 162), zaś godło z trzema koronami w układzie 2/1 — umieszczone zostało bezpośrednio w polu pieczęci sekretnej tego biskupa znanej z egzemplarza z 1300 r. (F. Piekosiński, *Pieczęcie*, nr 229, s. 151, fig. 168). Herb Trzy Korony umieścił na swojej pieczęci średniej (zwykłej) także biskup Piotr Wysz — Leszczyc (pieczęć ta znana jest z najstarszego zachowanego w oryginale odcisku z 1397 r. — or.: AP Kraków, Dok. m. Krak., nr 111; zob. też: A.M. Włoch, *Kancelaria i dokumenty biskupa krakowskiego Piotra Wysza*, St. Źródł. 46, 2009, s. 29–82, zwłaszcza, s. 79 n.). Pierwszy raz herb z trzema koronami pojawia się na pieczęci kapituły krakowskiej, która datowana jest na koniec XIV w. a jej najdawniejszy oryginalny odcisk zachował się przy dokumencie w z 1403 r. — or.: AKKK, dok. perg., nr 248. Srebrny wkłęsło ryty tłok tej pieczęci (ostroowalny 865 x 59 x 245 mm) przechowywany jest w skarbcu katedry na Wawelu, zob. *Wawel 1000–2000*, t. 1, s. 213 n., nr 1/187 [Z. Piech], il. tamże, t. 3, nr 250–251. Herb Trzy Korony wyobrażony jest też na zabytkach związanych z osobą biskupa krakowskiego i kardynała Zbigniewa Oleśnickiego. Pojawia się on na jego pierwszej pieczęci większej znanej z egzemplarza z 1425 r. (or.: Archiwum UJ, Dypl. perg., nr 65; zob.: M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki i kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu 1423–1455*, Warszawa 2004, s. 156–158, il. b–c), na zworniku sklepienia w przyziemiu Wieży Zegarowej (datowanej na przed 1437 r.) oraz pośród zdobień w *Antyphonarium de tempore* (AKKK, KP, nr 47). Herb kapituły krakowskiej znajduje się także na dzwonie „Kardynał” (ok. 1455 r. — zob.: M. Walczak, *Działalność fundacyjna biskupa krakowskiego, kardynała Zbigniewa Oleśnickiego*, cz. 2: „Folia Historiae Artium” 30, 1994, s. 63–85, zwłaszcza s. 76) oraz dzwonie „Urban” (ok. 1460 r.); Na zworniku sklepienia w kościele p. w. św. Małgorzaty w Raciborowie (datowany na 1476 r.) z fundacji Jana Długosza (A. Buczek, *Mecenat artystyczny Jan Długosza w dziedzinie architektury*, w: *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne” nr 611, z. 65, 1980, s. 125). Herb kapituły umieszczono także na zmontowanym ok. 1471–1488 r. krzyżu powstałym z diademów książęcych w czasach pontyfikatu biskupa Jana Rzeszowskiego (*Źródła kultury*, 1/5 [Z. Kliś], s. 25–28), a także powstałej w tym samym mniej więcej czasie kapitulnej pieczęci średniej, której najwcześniejszy znany odcisk zachował się przy dokumencie z 1480 r. (or.: AKKK, dok. perg., nr 568).

³⁰⁷ Najwcześniejszy znany obecnie oryginalny odcisk tej pieczęci zachował się przy dokumencie z 27 IV 1532 r. — or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 705.

³⁰⁸ Or.: AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 4256.

latach, co potwierdzają m.in. zapisy w aktach kapituły z lat 1639–1646³⁰⁹. W 1644 r. jej srebrny tłok, na skutek długoletniego użytkowania, był już tak zniszczony, że wyryte na nim wyobrażenie ledwie było widoczne, wobec tego kapituła postanowiła dokonać jego renowacji³¹⁰, a sprawę tę powierzono prokuratorowi kapituły. Zaledwie trzy lata później tłok omawianej pieczęci złamał się, dlatego też na posiedzeniu 2 V 1647 r. kapituła zdecydowała o konieczności wykonania jego naprawy w Gdańsku, a sprawę tę powierzono archidiakonowi pomorskiemu³¹¹. Prawdopodobnie naprawa tłoka okazała się niemożliwa lub jej efekt nie zadowalał kapituły, ponieważ już w październiku zdecydowano o zamówieniu nowego tłoka pieczęci większej (zob. niżej, nr IV).

nr IV

9. tłok: AA Gniezno, Pieczęcie, S. 241
(fot. ks. M. Sołomieniuk)

10. tłok: AA Gniezno, Pieczęcie, S. 241
(fot. ks. M. Sołomieniuk)

11. kop.: ze zbiorów własnych autora
(fot. P. Namiota)

- 1) **Pieczęć większa IV, hagiograficzna tronowa**, potwierdzona w użyciu w latach (1648), 1661–1783.
- 2) **Tłok**: AA Gniezno, Pieczęcie, sygn. S. 241³¹².
- 3) **Or.**: AA Gniezno, Dypl. Gn: 926, 1065, 1067, 1073, 1076, 1079³¹³, 1080³¹⁴, 1094, 1095³¹⁵, 1108³¹⁶, 1109, 1114, 1132, 1134, 1136, 1137, 1141, 1143; AGAD Warszawa, dok. pap., sygn.: 579, 586, 2460³¹⁷; tamże, dok. perg., sygn. 3016, 4308³¹⁸; MN Kraków, Dział rękopisów, rkps 545 (zbiór pieczęci luźnych), nr 21; ZNPH UMCS w Lublinie, sygn. (luźny)³¹⁹.

³⁰⁹ Zob.: AA Gniezno, sygn. A. Cap., B 24, k. 439–439v. (1639 r.), k. 469v. (1640 r.), k. 480v. (1641 r.), k. 503v. (1642 r.), k. 584 (1644 r.).

³¹⁰ Zapiska w aktach kapituły z czwartku 28 kwietnia (sesja czwarta), zob.: AA Gniezno, sygn. A. Cap., B 24, k. 572.

³¹¹ Zapiska z trzeciej sesji rozpoczynająca się nagłówkiem: *Sigillum renouandum*, zob.: AA Gniezno, sygn. A. Cap., B 25, k. 10.

³¹² Tłok pieczęci wykonany ze srebra, wklęsło ryty, całkowita wysokość 83,5 mm, matryca okrągła średnicy 67 mm, grubości od 5–8 mm, przechodzi w 8–boczny dzwon wysokości ok. 40 mm, zakończony walcowym drążkiem średnicy 12 mm do nabicia rączki. Na boku matrycy, na wysokości miejsca, w którym rozpoczyna się legenda napieczętna, nacięcie w formie znaku X, dla ułatwienia prawidłowego rozpoznania ustawienia typariusza w czasie wykonywania odcisku. Na tłoku sygnatura dawna grawerowana: III/2 oraz sygnatura współczesna: S 241.

³¹³ Odcisk miejscami mało czytelny.

³¹⁴ Odcisk mało wyraźny.

³¹⁵ Egzemplarz słabo odcisnięty, miejscami zupełnie nieczytelny.

³¹⁶ Odcisk mało wyraźny.

³¹⁷ Odcisk mało wyraźny.

³¹⁸ Odcisk mało wyraźny, w centrum pola częściowo zdarty.

³¹⁹ Cyt. za: B. Trelińska, *Pieczęć kapituły*, s. 513, autorka nie podaje dokładniejszych informacji np. o sygnaturze.

- 4) **Odlew:** MPPP Gniezno, Zbiór odlewów, sygn.: 149 (gipsowy)³²⁰.
- 5) **Rys.:** MN Kraków, Dział rękopisów, Teki Gumowskiego, sygn. 1483, k. 62v³²¹.
- 6) SIGILLVM : CAPITVLI : ALMÆ : ECCLESIAE : / METROPOLITANÆ : GNESNENSIS:
Napis majuskułą w otoku w podwójnej otoczce ciągłej, w dolnej części pieczęci rozdzielony tarczą herbową³²².
- 7) W polu pieczęci, pod centralną, półkolistą zwieńczoną arkadą, wspartą na kolumnach z kapitelami w typie korynckim, osadzonych na ozdobnych, podwyższonych bazach, biskup w szatach pontyfikalnych (św. Wojciech) zasiadający na katedrze (poprzecznej belce umieszczonej między kolumnami i zdobionej pionowymi rowkami). Święty wyobrażony został w infule w typie *pretiosa*, której tarcza przednia ma ozdobny *circulus* i *titulus*, zaś *cornua* wieńczą małe krzyżyki³²³. Święty w prawej ręce trzyma gałąź palmową i wiosło oparte piórem o prawą stopę, w lewej podwójny krzyż na długim drzewcu oraz nieco niższy od niego pastorał o ozdobnej krzywaśni zwróconej na zewnątrz pola pieczęci. Pośród szat pontyfikalnych, w które odziana jest postać, wyodrębnić można albę, dalmatykę oraz ornat i paliusz z trzema krzyżami. Po obu stronach centralnej arkady, w mniejszych podcieniach, zamkniętych na dole balustradami zdobionymi motywem kwiatowym, rozmieszczono symetrycznie kartusze herbowe podtrzymywane u dołu przez uskrzydłone głowy anielskie. W kartuszu po prawo, zwieńczonym otwartą koroną o pięciu fleuronach, ukazano orła bez korony, w kartuszu po lewo, zwieńczonym mitrą książęcą zdobioną gronostajem i kulą z krzyżem na szczycie, trzy lilie (w układzie 2/1). Poniżej cokołu, na którym wspierają się kolumny arkady, na przeciwnych jego końcach rozmieszczone są małe inicjały M (po prawej heraldycznej) V (po lewej), i pośrodku, niejako pod stopami świętego znajduje się trzeci kartusz herbowy, mniejszy od poprzednich, z godłem herbu Poraj, imaginacyjnym herbem rodowym biskupa Wojciecha³²⁴. Kartusz ten dzieli napis w otoku pieczęci. Powyżej środkowej arkady, ponad wyobrażeniem św. Wojciecha, w podcieniu niedużej kapliczki o pięciu gontach zwieńczonych kulą z krzyżem zachodzącym na otok legendy pieczętnej, wyobrażono, w ujęciu do pasa, ukoronowaną Najświętszą Marię Pannę z berłem w prawym ręku i Dzieciątkiem na lewym. Przestrzeń po obu stronach kapliczki, ponad główną arkadą, a wewnętrznym otokiem legendy oraz poniżej cokołu tej arkady, po obu stronach kartusza z Porajem, a wewnętrznym otokiem legendy, wypełniają florystyczne ornamenty dekoracyjne. Pole pieczęci pod łukiem centralnej arkady i ponad ramionami św. Wojciecha, zajmują pięć- i sześciopłatkowe motywy kwiatowe. Na zewnątrz pola pieczęci, po zewnętrznej stronie napisu, grube okolenie w formie wieńca laurowego.
- 8) Okrągła, ø 67 mm.
- 9) Odciski w wosku czerwonym w puszcze z cienkiej mosiężnej blachy, z ozdobnym wieczkiem z monogramem IHS i krzyżem nad środkową literą, z resztkami jedwabnej wstążki w kolorze purpurowym — spłowiałej (łuźny³²⁵, luźny³²⁶); odcisk w wosku jasnoczerwonym w puszcze z cienkiej mosiężnej blachy, z wieczkiem przywieszony na plecionych i skręcanych sznurach jedwabnych w kolorze fioletowym (1766 r.); odcisk w wosku czerwonym w puszcze z cienkiej mosiężnej blachy, bez wieczka

³²⁰ Kopia wykonana bezpośrednio z tłoka pieczęci.

³²¹ Obok szkicu wykonanego ołówkiem, zapiska: „86 m/m, SIGILLUM • CAPITULI • ALMÆ • ECCLESIAE — METROPOLITANÆ • GNESNENSIS; w. XVIII — odc. z or. w misce”. Zapewne M. Gumowski oparł swój szkic na znanym mu luźnym egzemplarzu tej pieczęci ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie.

³²² Przerywniki między wyrazami mają formę dwukropków, dyftong *AE*, konsekwentnie ma formę ligatury. Jak zauważa P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 176, przyp. 71: „B. Trelińska, *Pieczęć kapituły*, s. 513, dysponując uszkodzonym woskowym odciskiem pieczęci, nie mogła uwzględnić w wydaniu legendy napieczętnej słowa *ALMAE*.”

³²³ Infuły w podobnym typie i o zbieżnej formie znane są m.in. z portretów biskupów: Marcina Szyszkowskiego powstałym po 1630 r. oraz Andrzeja Trzebieckiego powstałym po 1664 r., zob.: K. Bogacka, *Insignia biskupie*, s. 168, il. 122, 123.

³²⁴ Na temat genezy tego herbu zob.: P. Stróżyk, *Rosa alba in campo rubeo — herb św. Wojciecha. Przyczynek do heraldyki imaginacyjnej*, w: *Cognitioni gestorum. Studia z dziejów średniowiecza dedykowane Profesorowi Jerzemu Strzelczykowi*, red. D.A. Sikorski, A.M. Wyrwa, Poznań–Warszawa 2006, s. 535–546.

³²⁵ MN Kraków, Dział rękopisów, rkps 545 (zbiór pieczęci luźnych), nr 21.

³²⁶ B. Trelińska, *Pieczęć kapituły*, s. 513, opis za autorką artykułu.

na wstęgach jedwabnych w kolorach białym, błękitnym i czerwonym (1755 r.), na plecionych sznurach jedwabnych w kolorze wiśniowym [1759–1767]; odcisk przez papier na podkładce z wosku czerwonego (1648 r., 1661 r., 1665 r., 1688 r., 1700 r., 1701 r., 1704 r., 1724 r., 1726 r., 1737 r., 1738 r., 1745 r., 1769 r., 1777 r., 1778 r., 1779 r., 2 x 1780 r., 2 x 1781 r., 1783 r.).

10) *Sigillo nostro Majori Capituli communiri mandawimus.* (1769 r.)³²⁷

11) **Lit.:** B. Trelińska, *Pieczęć kapituły*, s. 513–517; P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 165–185, zwłaszcza s. 166–177; M. Adamczewski, *Zbiór odlewów*, s. 265 n. (wzm.).

Repr.: B. Trelińska, *Pieczęć kapituły*, s. 517; P. Stróżyk, *O pieczęciach*, il. 2, 3; M. Adamczewski, *Zbiór odlewów*, il. 2, s. 266.

12) Publikowana pieczęć większa IV kapituły gnieźnieńskiej zachowała się nie tylko w formie oryginalnych odcisków, ale przede wszystkim zachował się jej tłok. Jest to obecnie najstarszy zachowany tłok kapitulnej pieczęci większej. Zastąpił on tłok używanej poprzednio pieczęci większej, który uległ złamaniu (zob. wyżej, nr III). We wtorek 22 X 1647 r. kapituła w czasie trzeciej sesji postanowiła, że konieczne jest wykonanie nowego tłoka pieczęci większej. Tłok miał powstać w Gdańsku, a całą sprawę powierzono Mateuszowi Janowi Judyckiemu³²⁸, kanonikowi gnieźnieńskiemu, który był wówczas również oficjałem gdańskim³²⁹. Kapituła wyraźnie określiła też, że wyobrazenie umieszczone na nowej pieczęci większej winno ideowo powtarzać formę starej pieczęci³³⁰. Kolejna interesująca zapiska z akt kapituły, pochodzi z protokołu z trzeciej sesji, która odbyła się w sobotę 25 IV 1648 r. Dowodzi ona, że Mateusz Judycki zawarł z wykonawcą (rzemieślnikiem) srebrnego tłoka stosowną umowę, a kapituła przeznaczyła „dwadzieścia talarów i więcej”³³¹ na sfinansowanie całego przedsięwzięcia. Kiedy dokładnie doszło do sfinalizowania zabiegów związanych z zamówieniem i wykonaniem nowego tłoka dla kapituły, tego nie wiadomo. Przypuszczać można jednak, że nastąpiło to przed wyjazdem Judyckiego do Rzymu w 1650 r.³³² Nie wykluczone, że już przy dokumencie arcybiskupa Macieja Łubieńskiego z 18 VI 1648 r. nastąpić mogło współpieczętowanie nowym tłokiem pieczęcie większej³³³. Najwcześniejszy znany obecnie odcisk omawianej pieczęci zachował się przy dokumencie arcybiskupa Wacława Leszczyńskiego z 15 IX 1661 r., w którym zezwolił on, by Marianna Bielska przekazała Janowi Kotuńskiemu trzymane przez siebie dożywotnio wójtostwo w Lisowicach³³⁴.

Artysta, który wykonywał tłok pieczęci kapituły gnieźnieńskiej, sygnował go inicjałami M V. W identyczny sposób sygnowana jest również pieczęć majestatowa króla Jana Kazimierza³³⁵. Na tym nie kończą się podobieństwa między obiema pieczęciami. Pieczęć majestatowa Jana Kazimierza powstała najprawdopodobniej w 1649 r.³³⁶, co potwierdza umieszczona w jej polu data, zaś

³²⁷ Or.: AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 586. Formuły sigillacyjne większości dokumentów, przy których zachowała się w oryginale omawiana pieczęć kapituły gnieźnieńskiej, odnoszą się do sytuacji współpieczętowania dokumentu pieczęcią arcybiskupią i pieczęcią kapituły.

³²⁸ Mateusz Jan Judycki, kanonik gnieźnieński 30 X 1642 r., kujawski i warmiński, oficjał gdański, proboszcz–infulat kamieniecki, doktor obojga praw zm. 1667 r. (Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, t. 4, s. 563).

³²⁹ Zob.: AA Gniezno, sygn. A. Cap., B 25, k. 40v.

³³⁰ Tamże, k. 40 v.

³³¹ Zob.: AA Gniezno, sygn. A. Cap., B 25, k. 51v.: ... *viginti Talari et Vltra* ...

³³² Został tam wysłany przez arcybiskupa Macieja Łubieńskiego w sprawie kanonizacji bł. abpa Bogumiła, powrócił 1664, zob.: J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, t. 2, s. 195 n.

³³³ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 889. Dokument ten jest obecnie bardzo zniszczony, po dwóch przywieszonych przy nim dawniej pieczęciach pozostały jedynie wyblakłe sznury jedwabne.

³³⁴ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1065. Pieczęć większa kapituły odcisnięta jest bezpośrednio na dokumencie na podkładzie z wosku czerwonego.

³³⁵ Na tę kwestię zwrócił moją uwagę Pan Robert Forysiak–Wójciński, w czasie rozmowy, która miała miejsce w 20 XI 2009 r. w Gabinetie Numizmatyczno–Sfragistycznym Ossolineum we Wrocławiu, za co mu w tym miejscu serdecznie dziękuję.

³³⁶ W sprawie datacji pieczęci i umieszczonych na niej liter M V zob. M. Gumowski, *Pieczęcie królów polskich*, Kraków 1910 r., s. 53, tabl. XXVI.

pieczęć kapituły wykonano po 25 IV 1648 r. Między obiema pieczęciami dostrzec można też pewne zbieżności ikonograficzne. Niemal identyczne na obu pieczęciach są pięcio- i sześciopłatkowe motywy kwiatowe umieszczone po bokach głowy św. Wojciecha i ponad głową tronuującego monarchy. Bardzo zbliżony jest kształt tarczy i forma stylizacji orła, umieszczonych ponad tronem królewskim oraz tych wyobrażonych na pieczęci kapituły. Również mitra książęca nad tarczą z herbem Austrii na pieczęci królewskiej, jest bliźniacza z tą znad tarczy z herbem kapituły gnieźnieńskiej. Zbieżne są również okolenia na zewnątrz pól obu pieczęci, po zewnętrznej stronie ich napisów otokowych, które mają formę wieńca laurowego, choć na pieczęci królewskiej jest on grubszy, co zdaje się być podyktowane znacznie większymi rozmiarami monarszego typariusza. Wszystkie te elementy ikonograficzne oraz przybliżony czas powstania obu typariuszy, a przede wszystkim zbieżność inicjałów artysty zdają się wskazywać, że obie pieczęcie wyszły spod ręki jednego rytownika — działającego w Gdańsku w końcu lat czterdziestych XVII w. Identyfikacja tego twórcy, o inicjałach M V, nie jest jednak prosta i to mimo, że złotnictwu i medalierstwu gdańskiemu, tak w starszych jak i nowszych publikacjach, poświęcono dużo uwagi. W pracach takich autorów jak: M. Rosenberg³³⁷, E. Czihak³³⁸, M. Gumowski³³⁹, S. Rühle³⁴⁰, M. Bogucka³⁴¹, I. Rembowski³⁴², A.R. Chodyński³⁴³, M. Gradowski i A. Kasprzak–Miller³⁴⁴, trudno odnaleźć informacje o artyście (rytowniku) sygnującym swoje prace tak, jak to uczynił twórca tłoka większej pieczęci kapituły gnieźnieńskiej i pieczęci majestatowej króla Jana Kazimierza³⁴⁵.

Opisywana tu pieczęć większa kapituły, mimo ideowych nawiązań do poprzedniej pieczęci, niesie w swym wyobrażeniu znacznie bogatszy przekaz. Umieszczona centralnie postać św. Wojciecha wyobrażona została z wieloma atrybutami: palmą i wiosłem w prawym ręku, pastorałem i podwójnym krzyżem w lewym oraz w paliuszu. Jak zauważył P. Stróżyk, problematyka atrybutów tego świętego ma dość bogatą literaturę, (autor zestawia ją w przypisie³⁴⁶). Nie można też nie przyznać racji dość obszernym wywodom P. Stróżyka związanym ze znaczeniem pojedynczego i podwójnego krzyża arcybiskupiego³⁴⁷. Szkoda jednak, że autor zupełnie pominął kwestie związane z paliuszem, będącym insygnium arcybiskupim. Zważywszy jednak, że św. Wojciech nie był arcybiskupem, to połączenie jego osoby z tym urzędem i przedstawianie go w paliuszu wydaje się szczególnie interesującym zagadnieniem badawczym. Na starszych od omawianego tu typariusza pieczęciach kapituły gnieźnieńskiej, nigdy nie przedstawiano paliusza jako atrybut św. Wojciecha. Wyobrażony jest on jednak na innych wczesnych zabytkach przedstawiających tego świętego, m.in. właśnie w paliuszu św. Wojciech została przedstawiony na monetach książęcych: Władysława II, Mieszka III Starego,

³³⁷ M. Rosenberg, *Die Goldschmiede Merkzeichen*, Frankfurt am Main 1890.

³³⁸ E. Czihak, *Die Edelschmiedekunst früherer Zeiten in Preussen*, Bd. II, *Westpreussen*, Leipzig 1908.

³³⁹ M. Gumowski, *Studia nad gdańską sztuką medalierską XVII w.*, Kraków 1925.

³⁴⁰ S. Rühle, *Die Danziger Personenmedaillen*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 70, 1930, s. 137–175.

³⁴¹ M. Bogucka, *Gdańsk jako ośrodek produkcyjny w XIV–XVII w.*, Warszawa 1961.

³⁴² I. Rembowski, *Gdański cech złotników od XIV do końca XVII w.*, w: *Studia i materiały do dziejów Gdańska*, red. Cieślak, Gdańsk 1971.

³⁴³ A. R. Chodyński, *Złotnicy gdańscy, nie znani E. Czihakowi*, w: „Rocznik Gdański”, 44, 1984, z. 1, s. 123–132.

³⁴⁴ M. Gradowski, A. Kasprzak–Miller, *Złotnictwo na ziemiach północnej Polski*, cz. 1, Warszawa 2002.

³⁴⁵ Pewien punkt zaczepienia może tu jednak stanowić osoba Martena Fischera, mistrza od ok. 1615 r., który działał w Gdańsku do 1651 r. Nazwisko Fischer, ze względu na zasady pisowni języka niemieckiego w XVII w. mogło być zapisywane w formie *Vischer*, co dałoby wskazówkę do rozwiązania zagadki autorstwa obu tłoków. Wydaje się, że klucz do rozszyfrowania tej sprawy wymaga dalszych badań i przeprowadzenia kwerendy w Archiwum Państwowym w Gdańsku. Na temat Martena Fischera zob. m.in.: E. Czihak, *Die Edelschmiedekunst*, s. 54, poz. 280; R. Chodyński, *Złotnicy gdańscy*, s. 129; A. Grabowski, A. Kasprzak–Miller, *Złotnictwo*, cz. 1, s. 82, G. 352.

³⁴⁶ P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 170, przyp. 170. Warto ją uzupełnić o niezwykle cenne wydawnictwo, jakim jest *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, begründet von E. Kirschbaum, hrsg. W. Braunfels, Bd. 5, *Ikonographie der Heiligen, Aaron bis Crescentianus von Rom*, Sonderausgabe Rom–Freiburg–Basel–Wien 1994, s. 25–28.

³⁴⁷ P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 170–173.

Władysława Laskonogiego i Bolesława Pobożnego³⁴⁸, a także na studziencie z kościoła S. Bartolomeo all'Isola w Rzymie z ok. X–XI w.³⁴⁹ Między XIV a XVI stuleciem niezmiernie rzadko przedstawiano św. Wojciecha w paliuszu, do zupełnie wyjątkowych należy jego wyobrażenie z tym atrybutem na płycie nagrobnej kardynała Fryderyka Jagiellończyka z ok. 1510 r.³⁵⁰ Wszelako od początku XVII w. wyobrażeń takich jest coraz więcej, a najwcześniejsze z nich pochodzą już z pierwszych lat tegoż stulecia, np. na miedziorycie z serii *Icones et miracula sanctorum Poloniae*, z ok. 1602–1605³⁵¹. Jako jedno z ważniejszych trzeba również wymienić przedstawienie na tumbie w katedrze gnieźnieńskiej pochodzącej z 1662 r., gdzie św. Wojciech także wyobrażony został w paliuszu³⁵². Ponieważ paliusz był i jest insygnium arcybiskupim, nie dziwi zatem fakt, że właśnie w paliuszu wyobrażony był na swojej pieczęci większej arcybiskup gnieźnieński Jan (1153 r.)³⁵³, a także jego następcy: Henryk Kietlicz (1210 r.)³⁵⁴, Pełka (1243 r.)³⁵⁵, Janusz (1269 r.)³⁵⁶, Jakub Świnka (1290 r.)³⁵⁷, Janisław (1326 r.)³⁵⁸, Jarosław ze Skotnik (1374 r.)³⁵⁹. Od czasów Zbigniewa Oleśnickiego również nagrobki prymasów przynoszą wyobrażenia kolejnych arcybiskupów gnieźnieńskich w paliuszu³⁶⁰. Wydaje się, że zachowane od X po XVII w., wyobrażenia św. Wojciecha w paliuszu, podobnie jak analogiczne wyobrażenia arcybiskupów gnieźnieńskich z tego okresu, są tak interesującym zagadnieniem, że zasługują na osobne studium, a nie tylko na dokonany tu pobieżny ich przegląd, którego celem było jedynie zasygnalizowanie faktu wprowadzenia paliusza na omawianą tu pieczęć kapituły gnieźnieńskiej.

Wracając do samej pieczęci, nie można pominąć milczeniem wyobrażonych na niej herbów. I tak herb, który B. Trelińska związała z Fryderykiem Jagiellończykiem³⁶¹, został dość wnikliwie omówiony przez P. Stróżyka³⁶², który słusznie odrzucił hipotezę stawianą przez B. Trelińską, łączącą herb ten z osobą kardynała³⁶³. Stawiana nieśmiało przez P. Stróżyka teza, że jest to herb miasta Gniezna, wydaje się trafna³⁶⁴. Drugi herb, to oczywiście herb kapituły gnieźnieńskiej. Nie jest to nowy element na pieczęciach kapituły gnieźnieńskiej, wprowadzono go już na pieczęć większą III (zob.

³⁴⁸ R. Knapiński, *Titulus ecclesiae*, s. 488, przywołane za: A. Karłowska–Kamzowa, *Święty Wojciech*, s. 31, 35.

³⁴⁹ R. Knapiński, *Titulus ecclesiae*, s. 488, il. 644.

³⁵⁰ P. Mrozowski, *Polskie nagrobki*, I 35, s. 185–187, il. 35.

³⁵¹ R. Knapiński, *Św. Wojciech w sztuce*, il. 9; R. Knapiński, *Titulus ecclesiae*, s. 500, il. 666.

³⁵² *Katedra gnieźnieńska*, t. I, s. 387–389, t. II, il. 346.

³⁵³ F. Piekosiński *Pieczęcie*, s. 27, nr 8, fig. 6; *Poczet arcybiskupów gnieźnieńskich prymasów Polski*, tekst P. Mrozowski, wstęp D. Olszewski, koncepcja albumu i zdjęcia M. Bronarski, Warszawa 2003, s. 61.

³⁵⁴ F. Piekosiński *Pieczęcie*, s. 40 n., nr 27, fig. 20.

³⁵⁵ Tamże, s. 94, nr 124, fig. 95.

³⁵⁶ Tamże, s. 116, nr 163, *Uzup. I*, s. 29 n., nr 629, fig. 404; *Poczet arcybiskupów*, s. 61.

³⁵⁷ F. Piekosiński *Pieczęcie*, s. 136, nr 204, *Uzup. II*, s. 77 n., nr 651, fig. 424; *Gniezno mater ecclesiarum*, s. 62, kat IV.15, s. 177, il. 77; *Poczet arcybiskupów*, s. 75.

³⁵⁸ F. Piekosiński *Pieczęcie*, s. 201, nr 341, fig. 224, *Uzupełnienie I c.d.*, „Wiadomości Numizmatyczno–Archeologiczne” 17, 1935, s. 55–78 [dalej: *Uzup. III*], s. 61, nr 703, fig. 472; *Poczet arcybiskupów*, s. 77.

³⁵⁹ F. Piekosiński *Pieczęcie*, s. 229, nr 400, fig. 268, *Uzup. III*, s. 67, nr 722, fig. 489; *Poczet arcybiskupów*, s. 79.

³⁶⁰ Paliusz widoczny jest na płycie Zbigniewa Oleśnickiego (*Poczet arcybiskupów*, s. 104; P. Mrozowski, *Polskie nagrobki*, I 11, s. 168 n., il. 11), oraz na nagrobkach arcybiskupów z XVI w.: Andrzeja Krzyckiego, zm. 1537 r. (*Katedra gnieźnieńska*, t. 1, s. 212–214, t. 2, il. 152; *Poczet arcybiskupów*, s. 116); Piotra Gamrata, zm. 1545 r. (*Poczet arcybiskupów* s. 121), Mikołaja Dzierzgowskiego, zm. 1559 r. (*Katedra gnieźnieńska*, t. 1, s. 216–218; t. 2, il. 158–160; *Poczet arcybiskupów*, s. 123), czy wreszcie Jana Przerębskiego, zm. 1562 r. (*Poczet arcybiskupów*, s. 124).

³⁶¹ B. Trelińska, *Pieczęć kapituły*, s. 515.

³⁶² P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 166–169.

³⁶³ Zaznaczyć trzeba, że M. Adamczewski, *Zbiór odlewów*, s. 266, mimo przywołania w przyp. 31 artykułu P. Stróżyka (*O pieczęciach*), nadal błędnie podtrzymuje nietrafną tezę B. Trelińskiej, *Pieczęć kapituły*, s. 515, jakoby na omawianej pieczęci większej wyobrażony był herb Orzeł Biały.

³⁶⁴ P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 177. Odnotowania wart jest fakt, że od 1512 r. w Gnieźnie znajdowała się pieczęć (potwierdzona w użyciu w latach 1533–1653) z wyobrażeniem niekoronowanego orła na tarczy, nad którą znajdowała się królewska korona, zob.: M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII w.*, Warszawa 2000, s. 335, B. 155, zaś od 1545 r. pieczęć sądowa (potwierdzona w użyciu w latach 1616–1788), również z wizerunkiem niekoronowanego orła na tarczy pod zamkniętą koroną. Korona ta w swej części diademowej miała pięć kwiatonów, do których łudząco podobne są te, wyobrażone w koronie na pieczęci kapituły, zob.: *Herb i pieczęcie*, folder wyd. przez MPPP w Gnieźnie, tekst E. Scholtz,

wyżej, nr III) oraz na pieczęć mniejszą III (zob. niżej, nr VII). Herb ten w przypadku omawianej tu pieczęci wzbogacony został jednak o nowy element, którym jest umieszczona nad kartuszem mitra książęca. P. Stróżyk uznał, że taka postać tego herbu wymaga zadania pytania o jego znaczenie³⁶⁵. Sprawa jest dość zagadkowa. Wydaje się, że genezy mitry książęcej w herbie kapituły należy szukać w XVI w. w kręgu tytulatury arcybiskupiej. W czasie pierwszej wolnej elekcji arcybiskupi gnieźnieńscy uzyskali funkcję interreksa, której „honorowym wyrazem stał się tytuł *primus princeps*”³⁶⁶. W intytulacji dokumentów prymasowskich tytuł ten pojawia się już od czasów pontyfikatu Stanisława Karnkowskiego (1581–1603)³⁶⁷. Być może właśnie fakt uzyskania przez arcybiskupów tytułu „pierwszego księcia” mógł mieć pośrednio wpływ na wprowadzenie mitry książęcej do heraldyki kapituły gnieźnieńskiej i na jej pieczęć, bowiem kapituła przez analogię z arcybiskupem, który stał się „pierwszym księciem” Królestwa, stała się pierwszą arcybiskupią, prymasowską ale też — „pierwszą książęcą” kapitułą katedralną w Królestwie. Dodać tu jednak należy, iż mitra książęca, nawet jako element herbu arcybiskupiego, bądź heraldyczny element dekoracji epitafijnej pojawia się dość późno, bo dopiero na początku XVIII w.³⁶⁸ Nie można też w tym wypadku brać pod uwagę herbu arcybiskupa Kazimierza Floriana Czartoryskiego (1673–1674), gdzie obecność mitry książęcej w herbie związana była z dziedzicznym tytułem książęcym Czartoryskich, a nie z arcybiskupią lub prymasowską godnością jego właściciela³⁶⁹. Na koniec rozważań poświęconych heraldyce omawianej pieczęci trzeba jeszcze odnotować, że wyobrażony jest na niej także herb Poraj, umieszczony u stóp św. Wojciecha. Jest to herb imaginacyjny, który od połowy XV w. łączony był ze św. Wojciechem³⁷⁰.

Pieczęć większa kapituły gnieźnieńskiej, podobnie jak poprzednie pieczęcie większe tej instytucji, stosowana była m.in. do współpieczętowania dokumentów arcybiskupich. Za przykład takiego jej zastosowania może posłużyć dokument arcybiskupa Wacława Leszczyńskiego z 15 IX 1661 r., gdzie o użyciu pieczęci kapituły nie wspomina nawet formuła korroboracyjna³⁷¹. Została ona odcisnięta

rys., red. i opr. graficzne B. Szwengler, Gniezno 1993, k. 4 — tam fot., por. też: M. Gumowski, *Pieczęcie i herby miast wielkopolskich*, Poznań 1932, s. 77 n.; M. Adamczewski, *Heraldyka*, s. 335, B. 159.

³⁶⁵ P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 177.

³⁶⁶ *Corpus inscriptionum Poloniae*, t. 5, woj. skierniewickie, red. R. Rosin, z. 2, Miasto Łowicz, wyd. J. Szymczak, Warszawa 1987, s. 9.

³⁶⁷ Np. m.in. na dokumentach z 30 IV 1582 r.: *NOS STANISLAVS KARNKOWSKI Dei Gracia Archiepiscopus Gnezniensis, Legatus natus, Regni Poloniae primas ac primus princeps...* (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 829); czy z 2 V 1583 r.: *STANISLAVS KARNKOWSKI Dei gracia Archiepiscopus Gnezniensis, Legatus natus, Regni Poloniae primas ac primus princeps...* (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1044).

³⁶⁸ Została ona wyobrażona m.in. na epitafium Stanisława Szembeka (zm. 1721 r.), wykonanym ok. 1721 r. (*Katedra gnieźnieńska*, t. 1, s. 265 n., nr 59, t. 2, il. 190); również na epitafium jego poprzednika Michała Radziejowskiego (zm. 1705), pochodzącym z ok. 1724 r. (I. Polkowski, *Katedra*, rycina XV, po s. 120; *Katedra gnieźnieńska*, t. 1, s. 266 n., nr 60, t. 2, il. 191); na płycie nagrobnej Teodora Potockiego w katedrze w Gnieźnie (zm. 1738 r.), wykonanej ok. 1730 (*Katedra gnieźnieńska*, t. 1, s. 241 n., nr 34, il. tabl. CI, A.) oraz na nagrobku tegoż arcybiskupa wykonanym między 1728–1730 r. (*Katedra gnieźnieńska*, t. 1, s. 232–234, nr 22; t. 2, il. 175). Mitra książęca zdobi także, ukończony w tym samym czasie, portal kaplicy Potockich (*Katedra gnieźnieńska*, t. 1, s. 318 n., nr 139; t. 2, il. 231); oraz ornat zielony fundacji Adama Komorowskiego, przekazany katedrze w 1751 r. (*Katedra gnieźnieńska*, t. 2, s. 212–214, nr 275, il. tabl. CXLVII, C–D). Na nielicznych wydanych, czy reprodukowanych w literaturze pieczęciach arcybiskupów gnieźnieńskich z II poł. XVII i z XVIII w. mitrę książęcą o formie zbliżonej do tej, którą umieszczono na opisywanej większej pieczęci kapituły, odnaleźć można dopiero na pieczęci Władysława Lubieńskiego (1759–1767) zob.: *I sigilli dell'Archivio Vaticano*, t. 3, s. 106, nr 2692, Tav. XX, nr 2692. Życzyć można by tylko sobie, aby pieczęcie polskich hierarchów katolickich z metropolii gnieźnieńskiej z okresu staropolskiego były lepiej rozpoznane i przede wszystkim wydane np. na wzór pieczęci opublikowanych w serii *Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde*, t. 27, *Rheinische Siegel I, Die Siegel der Erzbischöfe von Köln (948–1795)*, bearb. W. Ewald, Bonn 1906, lub *Die Siegel der Erzbischöfe von Trier*, czy też *Die Siegel der Erzbischöfe und Kurfürsten von Mainz, Erzkanzler des Deutschen Reiches bis zum Jahre 1803*, hrsg. O. Posse, Dresden 1914. Wydawnictwo takie umożliwiłoby dokładniejsze rozpoznanie omawianej tu kwestii, ale także i innych zagadnień związanych z nowożytną heraldyką i sfragistyką (arcy)biskupią w Polsce.

³⁶⁹ Na jednym znanym portrecie arcybiskupa Czartoryskiego mitra książęca znajduje się ponad tarczą kartuszną z herbem Pogoń Litewska (zob.: *Poczet arcybiskupów*, s. 156).

³⁷⁰ Na temat genezy tego herbu zob.: P. Stróżyk, *Rosa alba*, s. 535–546.

³⁷¹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1065.

bezpośrednio na papierowym dokumencie, między jego dwiema złożonymi częściami, na podkładzie z czerwonego wosku, (na prawo) od pieczęci arcybiskupiej. W identyczny sposób postępowano także w przypadkach współpieczętowania innych dokumentów wystawionych przez kancelarię tego arcybiskupa i jego następców, np. przy dokumentach z 2 V 1665 r. (nadanie dziesięciny snopowej)³⁷², [?] sierpnia 1688 r. (nadanie wójtostwa)³⁷³, 16 IV 1700 r. (zgoda na przekazanie wójtostwa)³⁷⁴, 12 X 1701 r. (nadanie wójtostwa)³⁷⁵, b.d.d. 1704 r. (nadanie wójtostwa)³⁷⁶, 15 IV 1724 r. (nadanie wójtostwa)³⁷⁷, 14 IV 1726 r.³⁷⁸, 24 III 1737 r. (nadanie wójtostwa)³⁷⁹, 23 III 1738 r. (nadanie wójtostwa)³⁸⁰, 25 VII 1745 r. (przydzielenie ziemi w dożywocie)³⁸¹, 14 XI 1777 r. (nadanie wójtostwa)³⁸², 28 XII 1778 r. (nadanie ziemi w dzierżawę)³⁸³, 8 III 1779 r. (nadanie młyna)³⁸⁴, 17 II 1780 r. (nadanie młyna)³⁸⁵, 2 III 1780 r. (przydzielenie wsi)³⁸⁶, b.d.d. 1781 r. (dzierżawa młyna)³⁸⁷, 22 VI 1783 r. (nadanie wójtostwa)³⁸⁸. Powyższe zestawienie wskazuje dość jednoznacznie, że zwyczaj kancelaryjny związany z użyciem omawianej pieczęci większej był praktycznie niezmienny, poczynając od połowy XVII w. przez cały niemal wiek XVIII. Z zachowanych w oryginale dokumentów wynika też, iż podobnie jak to miało miejsce w stuleciach wcześniejszych, również w XVII i XVIII w. konsens kapituły, wyrażony przez współpieczętowanie jej pieczęcią, wymagany był w przypadku decyzji w sprawach gospodarczych, m.in. nadań bądź dzierżawy ziemi, dzierżawy wójtostwa, nadań młynów itp. Konsens kapituły nie wyrażał się jednak już tylko przystawieniem pieczęci, w każdym przypadku towarzyszył jej również podpis, delegowanego przez kapitułę do tej czynności prałata lub kanonika, zaś od czasów pontyfikatu arcybiskupa Teodora Potockiego podpis ten z reguły poprzedzony był wyrażeniem *approbatur*, stanowiącym formułę akceptacji czynności prawnych arcybiskupa³⁸⁹.

Miejsca, w których wystawiane były w drugiej połowie XVII i w XVIII w. dokumenty arcybiskupie (Łyszkowice³⁹⁰, Łowicz³⁹¹, Warszawa³⁹², Skierniewice³⁹³) pozwalają przypuszczać, że podobnie, jak to miało miejsce w przypadku poprzednich pieczęci większych, tak i w odniesieniu do omawianego typariusza, kapituła musiała wyrazić zgodę na jego wywiezienie poza Gniezno, do miejsca, gdzie wówczas przebywał arcybiskup. Za takim właśnie zwyczajem przemawia też fakt natury formalnej związanej z użyciem pieczęci. Kartę papieru, na której spisywano dokument składano bowiem na pół, w taki sposób, aby krawędź złożenia stanowiła jednocześnie górną krawędź dokumentu, poniżej

³⁷² Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1067.

³⁷³ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1073.

³⁷⁴ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1076.

³⁷⁵ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1079.

³⁷⁶ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1080.

³⁷⁷ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1094.

³⁷⁸ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1095.

³⁷⁹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1108.

³⁸⁰ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1109.

³⁸¹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1114.

³⁸² Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1132.

³⁸³ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1134.

³⁸⁴ Or.: AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 579.

³⁸⁵ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1136.

³⁸⁶ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1137.

³⁸⁷ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1141.

³⁸⁸ Or.: AGAD, dok. pap., sygn. 2460.

³⁸⁹ Zob. m.in. w dokumentach wspomnianego Teodora Potockiego (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn: 1094, 1095, 1108, 1109); Władysława Łubieńskiego AGAD, dok. perg., sygn. 3016, 4308); Antoniego Kazimierza Ostrowskiego (or.: AA Gniezno, Dypl. Gn: 1132, 1134, 1136, 1137, 1141, 1143; AGAD, dok. pap., sygn. 579, 2460).

³⁹⁰ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn: 1065, 1067, 1095.

³⁹¹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn: 1065, 1073, 1076, 1079, 1094, 1114.

³⁹² Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1080.

³⁹³ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn: 1108, 1109, 1132, 1134, 1136, 1137, 1141, 1143; AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 579; tamże, dok. perg., sygn. 3016.

której zapisywano jego tekst (bifolium). Po spisaniu, opieczętowanie polegało na umieszczeniu wosku, stanowiącego podkład dla pieczęci, wyciskanej przez papier, między dwiema częściami złożonej na pół karty papieru, które dzięki opieczętowaniu w ten sposób, zostawały trwale połączone. Ponieważ w drugiej połowie XVII i w XVIII w. arcybiskupi gnieźnieńscy tylko z rzadka przebywali w Gnieźnie, można sądzić, że swoje pieczęcie raczej wozili ze sobą, niż pozostawiali je w stolicy metropolitalnej. Jeśli więc najpierw pieczętowano by dokumenty prymasowskie jedynie pieczęcią arcybiskupią, trudno byłoby później dokonać ponownego pieczętowania pieczęcią kapituły, wobec tego bardziej prawdopodobne wydaje się, że za zgodą kapituły wywożono jej pieczęć z Gniezna do miejsca, gdzie przebywał arcybiskup, niż że przywożono tu pieczęć arcybiskupią w celu pieczętowania arcybiskupich dokumentów wystawianych poza Gniezdem. Jednocześnie nie można też zupełnie wykluczyć i takiej sytuacji, kiedy to zainteresowana osoba, która otrzymała już podpisany przez arcybiskupa i opieczętowany jego pieczęcią dokument zwracała się do kapituły z prośbą o aprobatę i przystawienie pieczęci. Mogło to mieć miejsce w przypadkach, kiedy obyczaj kancelaryjny w zakresie sposobu mocowania pieczęci był nieco odmienny od wyżej opisanego. Znany jest przypadek, że odciski pieczęci, wykonane w czerwonym wosku umieszczono w ochronnej puszcze i przywieszano na jedwabnych wielobarwnych wstęgach lub sznurach³⁹⁴. Zatem jeśli dokument uwierzytelniony był przez przywieszenie, a nie przez bezpośrednie na nim odcisnięcie pieczęci, czynność ta mogła nastąpić później i mieć miejsce w Gnieźnie. Jednocześnie zaznaczyć należy, że niezmiernie trudne do ustalenia będą czas i okoliczności współpieczętowania pieczęcią kapituły tych dokumentów arcybiskupich, które wystawiano poza granicami Królestwa. Jako przykład może tu posłużyć nadanie dla miasta Skierniewice wójtostwa tamże, dokonane przez prymasa Antoniego Ostrowskiego we Frankfurcie nad Menem³⁹⁵. Nie sposób jednoznacznie rozstrzygnąć gdzie dokonano się pieczętowanie pieczęcią kapituły, jednocześnie wydaje się, że nie mogło się to odbyć równocześnie z pieczętowaniem pieczęcią arcybiskupią, gdyż ta odcisnięta jest centralnie, częściowo na tekście dokumentu, zaś pieczęć kapituły odcisnięta na lewo (heraldyczne) od pieczęci arcybiskupiej (niejako z boku), co sprawia wrażenie, że pieczęć tę dodano później. Jednak sprawę komplikuje fakt, że czerwony wosk, który posłużył jako podkład pod pieczęcie jest w obu pieczęciach identycznej barwy (bez subtelnych różnic odcieni koloru), co z kolei może sugerować, że pieczętowania obiema pieczęciami dokonano w tym samym czasie³⁹⁶.

Omawiana pieczęć kapituły nazywana była większą nie tylko w aktach tej instytucji³⁹⁷, ale również w korroboracjach dokumentów przez nią wystawianych, np. z 7 IX 1769 r.³⁹⁸

W dotychczasowej literaturze przedmiotu nie podejmowano próby wskazania, jak długo typariusz tej pieczęci znajdował zastosowanie w praktyce kancelarii kapitulnej³⁹⁹. Najpóźniejszy znany obecnie jej egzemplarz zachował się przy wspomnianym dokumencie prymasa Antoniego Kazimierza Ostrowskiego, wydanym we Frankfurcie nad Menem, 22 VI 1783 r.⁴⁰⁰ Wydaje się zatem, że tłok omawianej pieczęci większej IV mógł pozostawać w użyciu do schyłku XVIII lub nawet początku XIX w. Jego wycofanie z bieżącego użytku kancelaryjnego oznaczało generalnie rezygnację z użycia pieczęci większej oraz zastąpienie pieczęci z wizerunkiem patrona katedry — św. Wojciecha — pieczęciami herbowymi (zob. niżej nr VIII).

³⁹⁴ Dokument z 13 IX 1766 r. (or.: AGAD Warszawa, dok. perg., sygn. 3016), czy też inny Władysława Łubieńskiego (mocno zniszczony, datacja zupełnie zatarta — or.: AGAD Warszawa, dok. perg., sygn. 4308), przy których pieczęcie przywieszono są na plecionych sznurach jedwabnych.

³⁹⁵ Or.: AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 2460.

³⁹⁶ Współpieczętowania pieczęcią kapituły nie zapowiada też korroboracja dokumentu wspominająca o pieczętowaniu wyłącznie pieczęcią arcybiskupią: *In quorum fide presentes manu nostra subscripsimus et sigillo nostro communiri jussimus*.

³⁹⁷ Są to np. informacje dotyczące wykonania tłoka omawianej pieczęci, zob.: AA Gniezno, sygn. A. Cap., B 25, k. 40v.

³⁹⁸ Or.: AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 586, w którym kapituła zawiadamiała o wyborze kandydatów na sufraganów.

³⁹⁹ Zaproponowaną przez B. Trelisną datację pieczęci na czasy Fryderyka Jagiellończyka należy zupełnie pominąć, jednak dziwi fakt, że P. Stróżyk (*O pieczęciach*) nie podjął takiej próby.

⁴⁰⁰ Or.: AGAD Warszawa, dok. pap., sygn. 2460.

nr V

12. odlew: AA Gniezno,
zbiór odlewów, bez sygnatur
(fot. ks. M. Solomieniuk)

- 1) **Pieczęć mniejsza I, hagiograficzna piesza**, potwierdzona w użyciu w 1368 r.
- 2) **Tłok:** nieznanymi.
- 3) **Or.:** AA Gniezno, Dypl. Gn 178.
- 4) **Odlew:** AA Gniezno, zbiór odlewów, bez sygnatur⁴⁰¹ (gipsowe); MPPP Gniezno, Zbiór odlewów, sygn.: 144, 145 (gipsowe)⁴⁰².
- 6) + • *S(igillum)* • MIN[VS] • CAPIT[ULI] • GNEZNE[NSIS] •
Napis majuskułą w otoku w podwójnej otoczce ciągłej, zewnętrznej perełkowej, miejscami słabo czytelny, lub zupełnie zniszczony.
- 7) W polu pieczęci biskup w szatach pontyfikalnych, w infule na głowie (św. Wojciech), stojący frontalnie na podnóżku, z pastorałem o krzywaśni zwróconej na zewnątrz pola pieczęci w prawej ręce, a lewą (!) wzniesioną w geście błogosławieństwa. Pole pieczęci wypełnia ukośna kratownica, pola jej rombów przyozdobione są, umieszczonymi centralnie małymi guzami. Wokół pola, po wewnętrznej stronie otoku z napisem — pojedyncze, drobne obrzeżenie perełkowe.
- 8) Okrągła, ø 38 mm.
- 9) Odcisk w wosku naturalnym, z resztkami miski z wosku takiegoż, przywieszony na pasku pergaminowym (1368 r.).
- 10) Formuła sigillacyjna nieznaną⁴⁰³.
- 11) **Lit.:** M. Adamczewski, *Zbiór odlewów*, s. 264 (wzm.).
- 12) Nie ulega wątpliwości, że kapituła gnieźnieńska już w średniowieczu miała pieczęć mniejszą, jej istnienie potwierdzają choćby *Statuty kapituły*⁴⁰⁴. Z ustaleń M. Czyżak wynika, że pieczęć mniejsza znajdowała się w dyspozycji prokuratorów kapituły, wybieranych spośród jej zaufanych członków, „pieczętowali [oni nią — P.P.] pisma w sprawach sądowych, a także inne pisma *in negotiis et rebus ecclesie cottidianis*. Na opieczętowanie pism dotyczących spraw ważniejszych i nie-

⁴⁰¹ Cztery egzemplarze, stan zachowania b. dobry, na odwrocie data: 1368.

⁴⁰² Zapiska wskazuje, że odlewy wykonano z egzemplarza przy dokumencie z 1368 r.

⁴⁰³ Formuła sigillacyjna dokumentu, przy którym zachowała się publikowana pieczęć odnosi się do obu pieczęci (arcybiskupiej — nie zachowanej i kapitulnej) przywieszonych dawniej przy tym dokumencie. Zob.: KDWLkp., t. 3, nr 1598.

⁴⁰⁴ *Statuta capitulorum Gneznensis et Poznaniensis ecclesiarumque collegiarum Varsoviensis et Lanciensi*, wyd. B. Ulanowski, AKP, t. 5, Kraków 1897, nr 58.

codziennych musieli posiadać zgodę kapituły⁴⁰⁵. Pewnego zamieszania wokół pieczęci mniejszej dokonał J. Korytkowski uznając, że „najstarsza pieczęć mniejsza, która się w archiwum kapitulnym utrzymała pochodzi z drugiej połowy wieku XIII z czasów arcybiskupa Janusza albo Jana [...] Jest ona kształtu podługowatego [czyli ostroowalnego — P.P.] 7 ctm długa a 4 szeroka i mieści w sobie wyobrażenie ś. Wojciecha siedzącego w ubiorze pontyfikalnym, trzymającego w lewej ręce pastorał w kierunku prostopadłym a w prawym palmę męczeństwa. W obwódce nadbrzeżnej czyli otoku, po nad głową krzyż a w około począwszy do strony prawej ku lewej napis S(igillum) Capituli sancte Ecclesie Gneznen⁴⁰⁶. Jak słusznie zauważył P. Stróżyk „mamy tu do czynienia z nieporozumieniem, polegającym na pomyleniu pieczęci większych z mniejszymi⁴⁰⁷. Dodać też trzeba, że opis J. Korytkowskiego dotyczy w sposób oczywisty najstarszej pieczęci większej (zob. wyżej nr I). Za najstarszą ze znanych pieczęci mniejszych kapituły, uznać należy publikowaną tu pieczęć, która zachowała się w jednym oryginalnym odcisku przy dokumencie Jarosława ze Skotnik, wydanym w Gnieźnie 12 V 1368 r., w którym arcybiskup wraz z kapitułą ustanawia prokuratorów w sprawie sporu z biskupem poznańskim o granice diecezji⁴⁰⁸. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że również wydawcy trzeciego tomu *Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski* nie spostrzegli, że jest to inna pieczęć kapituły, niż ta opublikowana na tablicach chromolitograficznych w tomie czwartym tegoż wydawnictwa pod numerem XXIV i tym samym właśnie do tej chromolitografii odesłali czytelnika⁴⁰⁹, wprowadzając go w błąd. Pomyłka ta mogła pośrednio sprawić, że w dotychczasowych badaniach nie zwracano szczególnej uwagi na tę pieczęć, uznając ją za dobrze udokumentowaną źródłowo pieczęć większą kapituły potwierdzoną w użyciu od 1290 r. Jednocześnie pieczęć ta znana jest także z kilku identycznych odlewów gipsowych z kolekcji ks. Leona Formanowicza⁴¹⁰. Bez wątpienia wykonano je z jedyne-go oryginalnego odcisku zachowanego przy wspomnianym dokumencie z 1368 r. Przedstawiają one znacznie lepszy od współczesnego stan zachowania oryginału tej pieczęci z okresu lat międzywojennych XX w.

Dokument z 1368 r. wskazuje też na istniejący w Gnieźnie w połowie XIV w. zwyczaj kancelaryjny współpieczętowania dokumentów zarówno pieczęcią arcybiskupią (nie wiadomo jednak dokładnie którą — mniejszą czy większą) oraz mniejszą pieczęcią kapituły katedralnej, a nie wyłącznie większą.

Wyobrażenie umieszczone w polu omawianej pieczęci mniejszej może dziwić i zastanawiać, gdyż przedstawiona na nim postać w szatach pontyfikalnych w prawej ręce trzyma pastorał, lewą (!) udziela błogosławieństwa. Czy możliwe jest, by w połowie XIV w. kapituła akceptowała taki błąd i używała (nawet krótko) pieczęci z „wadliwym” ikonograficznie wyobrażeniem? Nie sposób stwierdzić, jak długo omawiana tu pieczęć pozostawała w kancelaryjnym użyciu, wycofano ją zapewne przed 1393 r., gdyż właśnie w tym roku potwierdzona jest w użyciu kolejna — nowa pieczęć mniejsza kapituły (zob. niżej, nr VI).

nr VI

- 1) **Pieczęć mniejsza II, hagiograficzna piesza**, potwierdzona w użyciu w 1393 r.
- 2) **Tłok**: nieznany.
- 3) **Or.**: AA Gniezno, Dypl. Gn 244.

⁴⁰⁵ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 218.

⁴⁰⁶ J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy*, t. 1, s. 433 n.

⁴⁰⁷ P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 181.

⁴⁰⁸ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 178; wyd.: KDWlkp., t. 3, nr 1598.

⁴⁰⁹ Cyt. za KDWlkp., t. 3, nr 1598: „Pergam. orygini., u którego na paskach pergaminowych dwie pieczęcie przywieszono. Pierwszej już nie masz; z drugiej pozostał okrągły ułamek pieczęci Kapituły Gnieźnieńsk. (pieczęć XXIV).”

⁴¹⁰ O kolekcji tej zob.: M. Adamczewski, *Zbiór odlewów*, s. 259–286, tu s. 265.

13. or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 244
(fot. ks. M. Sołomieniuk)

14. odlew: MN Kraków, Dział rękopisów, odl.,
nr 1576 (fot. P. Pokora)

4) **Odlew:** AA Gniezno, zbiór odlewów, bez sygnatur⁴¹¹ (gipsowe); MPPP Gniezno, Zbiór odlewów, sygn.: 146 (gipsowy)⁴¹²; MN Kraków, Dział rękopisów, odl., nr 1533⁴¹³ (galwaniczny).

6) + • *S(igillum)* • MINVS • CAPITVLI • GNEZNIENSIS • * •

Napis majuskułą w otoku w podwójnej otoczce ciągłej, miejscami mało czytelny.

7) W polu pieczęci biskup w szatach pontyfikalnych w infule na głowie (św. Wojciech), stojący frontalnie, z prawą ręką wzniesioną w geście błogosławieństwa oraz pastorałem o krzywaśni zwróconej na zewnątrz pola pieczęci w lewej ręce. Pole pieczęci wypełnia ukośna kratownica, pola jej rombów przyozdobione są, umieszczonymi centralnie, małymi guzami.

8) Okrągła, ø 38 mm.

9) Odcisk w wosku naturalnym, w misce z wosku takiegoż, przywieszony na pasku pergaminowym (1393 r.).

10) Formuła sigillacyjna nieznaną⁴¹⁴.

11) **Lit.:** *Sfragistyka*, s. 215 (wzm.); M. Gumowski, *Siegelkunde*, s. 75 (wzm.); P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 182; M. Adamczewski, *Zbiór odlewów*, s. 265 (wzm.).

Repr.: P. Stróżyk, *O pieczęciach*, il. 4.

12) Publikowana pieczęć mniejsza kapituły gnieźnieńskiej znana jest współcześnie tylko z jednego oryginalnego odcisku, z którego wykonano jej wszystkie istniejące kopie, zarówno gipsowe, jak i galwaniczne. Pieczęć zachowała się jako jedna z dwóch spośród pięciu pierwotnie przywieszonych przy dokumencie kapituły z 1 II 1393 r., w którym grozi ona klątwą ks. mazowieckiemu Siemowitowi, w przypadku grabieży jej dóbr w powiecie łowickim⁴¹⁵. Jak zauważył P. Stróżyk, „pieczęć [ta — P.P.] nie była wspominana w literaturze przedmiotu jako pieczęć kapituły gnieźnieńskiej”⁴¹⁶. Choć odnotować należy, że była wzmiankowana⁴¹⁷. Nawet wydawca dokumentu nie rozpoznał w niej pieczęci tej

⁴¹¹ Dwa egzemplarze, stan zachowania b. dobry, na odwrocie data: 1393, potwierdza on, że odlewy wykonano z egzemplarza z AA w Gnieźnie.

⁴¹² Zapiska wskazuje, że odlew wykonano z egzemplarza przy dokumencie z 1393 r.

⁴¹³ Dawna sygn. inw. 1615.

⁴¹⁴ Formuła sigillacyjna dokumentu, przy którym zachowała się publikowana pieczęć, odnosi się do wszystkich pieczęci, które go dawniej uwierzytelniały. Zob.: KDWlkp., t. 3, nr 1933.

⁴¹⁵ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 244; wyd.: KDWlkp., t. 3, nr 1933.

⁴¹⁶ P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 182.

⁴¹⁷ *Sfragistyka*, s. 215; M. Gumowski, *Siegelkunde*, s. 75.

instytucji⁴¹⁸. Trudności te wynikały zapewne z faktu złego stanu zachowania oryginalnego odcisku, w tym jego napisu otokowego. Przy odczycie legendy niezwykle pomocny okazał się galwaniczny odlew pochodzący z dawnej kolekcji F. Piekosińskiego⁴¹⁹. Dodać też trzeba, że również P. Stróżyk nie zwrócił uwagi na fakt, że grafitowa wciera opublikowana przez M. Gumowskiego⁴²⁰, opisana przez niego jako pieczęć klasztoru trzemeszeńskiego z XIV w. (o średnicy 35 mm), w istocie ukazuje wyobrażenie omawianej tu pieczęci mniejszej kapituły gnieźnieńskiej, jednak z poprawionym przez M. Gumowskiego napisem otokowym, którego brzmienie przerobił on tak, aby w efekcie odpowiadał legendzie pieczęci konwentu trzemeszeńskiego. Końcowe elementy poprawionej przez M. Gumowskiego legendy: kropka, gwiazdka, kropka — zdradzają pierwotną zgodność z legendą pieczęci kapituły gnieźnieńskiej. Nadmienić też trzeba, że większość grafitowych przerysów średniowiecznych pieczęci, które wykonał i opublikował w 1966 r. M. Gumowski, powstała na podstawie rozproszonego zbioru odlewów F. Piekosińskiego. Niestety M. Gumowski często dokonywał ich retuszu, a następnie przypisywał niewłaściwym osobom lub instytucjom, wedle potrzeb i własnego klucza edytorskiego. Poza opisanym tu przypadkiem pieczęci kapituły gnieźnieńskiej, którą M. Gumowski przypisał konwentowi trzemeszeńskiemu⁴²¹, można przywołać także inne, podobne przykłady takich praktyk tego wydawcy⁴²².

Brak innych zachowanych w oryginale odcisków opisywanej pieczęci mniejszej nie pozwala określić, jak długo pozostawała ona w kancelaryjnym użyciu. Fakt, że kolejna pieczęć mniejsza znana jest dopiero z egzemplarzy z połowy XVI w., pozwala ostrożnie założyć, że kapituła mogła używać tej pieczęci mniejszej przynajmniej do końca XV w.

nr VII

- 1) **Pieczęć mniejsza III, hagiograficzna piesza**, potwierdzona w użyciu w latach 1558–1731.
- 2) **Tłok**: nieznany.
- 3) **Or.**⁴²³: AA Gniezno, Dypl. Gn: 1033, 1046, 1054, 1084; AP Bydgoszcz, klasztor benedyktynów w Mogilnie, sygn. 60.

Także inne nie znane autorowi z autopsji egzemplarze: AP Łódź, Archiwum Potockich i Ostrowskich z Maluszyna, sygn. III/99; tamże, Archiwum Walewskich z Tubądzina, sygn. 4; AP Piotrków Trybunalski, Zbiór szczątków akt kościelnych i związków wyznaniowych, sygn. 7⁴²⁴; Ossol. Wrocław. Gab. Numiz.–Sfrag., Zbiór pieczęci papierowych, nr inw. m1703⁴²⁵.

⁴¹⁸ I. Zakrzewski dał następujący jej opis: „przedstawia Biskupa błogosławiącego z pastorałem w lewej; napis zatarty”, cyt. za: KDWlkp., t. 3, nr 1933.

⁴¹⁹ Odlew: MN Kraków, Dział rękopisów, odl., nr 1576.

⁴²⁰ M. Gumowski, *Siegelkunde*, Taf. 41, nr 411, wraz z opisem na s. 160.

⁴²¹ Jak w rzeczywistości wyglądała pieczęć konwentu trzemeszeńskiego z XIV w. z wyobrażeniem św. Wojciecha (którego postać na tej pieczęci — w przeciwieństwie do pieczęci kapituły gnieźnieńskiej — rozdzielała napis w otoku), pozwala poznać m.in. odlew egzemplarza z 1326 r. opublikowanym przez F. Piekosińskiego (*Pieczęcie, Uzupełn. III*, s. 61, nr 702, fig. 471).

⁴²² Przykładowo rzekoma pieczęć biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego z 1440 r., której przerys daje M. Gumowski (*Siegelkunde*, Taf. 37, nr 369, opis s. 159) to w rzeczywistości pieczęć arcybiskupa gnieźnieńskiego Zbigniewa Oleśnickiego, potwierdzona w użyciu w latach 1488–1492 (por. z pieczęciami bpa krak., o których ostatnio: M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki*, s. 155–172). Inna pieczęć, opublikowana w przerysie przez M. Gumowskiego (*Siegelkunde*, Taf. 23, nr 265, opis s. 155), miała wg niego należeć do księcia opolskiego Jana Kropidły, zarazem biskupa wrocławskiego(!) — Jan Kropidło nigdy nie był biskupem wrocławskim, kiedy w rzeczywistości jest to gnieźnieńska pieczęć arcybiskupa tego księcia, potwierdzona w użyciu w latach 1393–1394 (zob.: P. Pokora, *Pieczęcie księcia opolskiego Jana zwanego Kropidło*, w: *Cognitioni gestorum*, s. 405–423, zwłaszcza s. 407 n.).

⁴²³ Byłoby naiwnym sądzić, że zestawienie to zbiera choćby większość zachowanych oryginalnych odcisków tej pieczęci, która pozostawała w kancelaryjnym użyciu ponad 170 lat i zapewne posłużyła do uwierzytelniania pokażnej liczby dokumentów i listów.

⁴²⁴ Cyt. za: M. Adamczewski, *Zbiór odlewów*, s. 265, przyp. 28.

⁴²⁵ Cyt. za: W. Fabijański, *Pieczęcie papierowe z podkładem w zbiorze sfragistycznym Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*, Wrocław 2009, Katalog, nr 38.

15. or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1033
(fot. ks. M. Sołomieniuk)

4) **Odlew:** MPPP Gniezno, Zbiór odlewów, sygn.: 147 (gipsowy).

6) *S(igillum) : CAPITVLI : S(an)C(t)E / EC(c)LE(sie) : N(o)stre) : GNEZNEN(sis) :*

Napis majuskułą w otoku na wstędze, w dolnej części pieczęci rozdzielony wyobrażeniem na pieczętnym i tarczą herbową, przerywniki między wyrazami w formie dwu- i pięciokropków.

7) W polu pieczęci, stojący frontalnie, biskup w szatach pontyfikalnych, w infule na głowie, która otoczona jest nimbem promienistym (św. Wojciech). Święty prawą rękę wznosi w geście błogosławieństwa, w lewej trzyma pastorał o ozdobnej krzywaśni z gotyckim architektonicznym nodusem i motywem wielkiego kwiatonu w wolicie. Pośród szat pontyfikalnych, w które odziana jest postać, można wyodrębnić albę, dalmatykę oraz kapę, której prawy dolny skraj przełożony jest przez lewe przedramię świętego. Głowa postaci oraz dolny skraj szat zachodzą na otok pieczęci i rozdzielają legendę. U stóp świętego, z lewej strony, umieszczona jest tarcza turniejowa⁴²⁶ z herbem kapituły wyobrażającym trzy lilie w układzie 2/1. Pole pieczęci wypełnia drobna ukośna kratownica. Na zewnątrz pola pieczęci, po zewnętrznej stronie wstęgi z napisem podwójne okolenie ciągłe, wewnętrzne cieńsze, zewnętrzne grube.

8) Okrągła, ø 40 mm.

9) Odciski przez papier na podkładce z wosku czerwonego (1558 r., 1592 r., 1622 r., 1707 r., 1731 r., luźny⁴²⁷).

10) *Nostro sub sigil[l]o* (1558 r.)⁴²⁸; *In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est subimpressum* (1592 r.)⁴²⁹; *Quas in fidem per notarium nostrum capitularem subscriptas, sigillo nostro communiri mandavimus* (1731 r.)⁴³⁰.

⁴²⁶ Nie jest to tarcza, którą jednoznacznie uznać można za typ hiszpański (opinia P. Stróżyka, *O pieczęciach*, s. 182). Jej forma wydaje się raczej łączyć typ hiszpański i niderlandzki z pocz. XVI w., najbardziej zbliżona jest ona w formie do tarczy z płyty nagrobnej Andrzeja Szamotulskiego z ok. 1511 r. (zob. P. Mrozowski, *O sztuce i stylizacji heraldycznej w Polsce XIV–XV wieku*, Roczn. Herald., n.s., 1 (12), 1993, s. 79–109, zwłaszcza s. 87, tabl. V, nr 7; por. też: P. Mrozowski, *Polskie nagrobki*, I 115, s. 229, il. 155; A. Karłowska–Kamzowa, *Spizowa płyta nagrobna wojewody Andrzeja Szamotulskiego*, w: J. Jarzewicz, A. Karłowska–Kamzowa, B. Trelińska, *Gotyckie spizowe płyty nagrobne w Polsce. Studia o formie i treściach artystycznych*, Poznań 1998, s. 35–41 oraz tamże, *Katalog*, nr 37, s. 116–118, il. XXXVII, [s. 174]) oraz do tarczy na boku nagrobka kardynała Fryderyka Jagiellończyka z 1510 r. (zob. P. Mrozowski, *O sztuce*, tabl. XII, nr 2; por. też: P. Mrozowski, *Polskie nagrobki*, I 35, s. 185–187, il. 35c; *Gotyckie spizowe płyty*, Katalog, nr 10, s. 78–80, il. X/4, [s. 174]).

⁴²⁷ W. Fabijański, *Pieczęcie papierowe*, Katalog, nr 38.

⁴²⁸ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1033.

⁴²⁹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1046.

⁴³⁰ Or.: AP Bydgoszcz, Klasztor benedyktynów w Mogilnie, sygn. 60.

11) **Lit.:** P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 183; M. Adamczewski, *Zbiór odlewów*, s. 265 (wzm.); W. Fabijański, *Pieczęcie papierowe*, Katalog, s. 48, nr 38.

Repr.: P. Stróżyk, *O pieczęciach*, il. 5; W. Fabijański, *Pieczęcie papierowe*, tabl. XII, nr 38.

12) Omawiana tu pieczęć mniejsza III znana jest z najwcześniejszego odcisku zachowanego przy dokumencie kapituły wydanym w Gnieźnie 26 X 1558 r., wzywającym jej członków na posiedzenie kapituły generalnej na dzień 23 IV 1559 r.⁴³¹ Zapewne pieczęć ta jest jednak starsza od jej najdawniejszego odcisku, wskazuje na to zarówno sposób ukazania postaci św. Wojciecha w charakterystycznym gotyckim kontrapoście, jak też przede wszystkim gotycki nodus pastorału. Jednocześnie forma liter napisu otokowego oraz kształt tarczy herbowej wskazują na wpływ stylistyki renesansowej. Kilka słów komentarza wymaga wyobrażony na tej pieczęci pastorał⁴³². Niezmiernie ciekawa jest jego krzywaśń i przede wszystkim nodus. Nodus ten ma wyraźnie gotycką formę architektoniczną, która zbliża go do nodusa istniejącego niegdyś pastorału fundacji kardynała Fryderyka Jagiellończyka⁴³³ oraz od nodusa krzyża tzw. większego przechowywanego w skarbcu katedry gnieźnieńskiej, który również ufundował kardynał Fryderyk⁴³⁴. Oczywiście nie przesądza to w niczym kwestii czy pastorał wyobrażony na omawianej pieczęci kapituły nawiązywał w swej formie bezpośrednio do istniejącego niegdyś insygnium, czy też był tylko artystycznym nawiązaniem do odchodzącego już w przeszłość (u progu XVI w.) stylu gotyckiego. Z kolei kwiaton przedstawiony w wolucie pastorału, zbliżony jest do tego, który wyobrażony został na nagrobku biskupa poznańskiego Uriela Górki⁴³⁵, jak też do tego wyobrażonego na tzw. nagrobku św. Wojciecha w katedrze gnieźnieńskiej datowanego na przełom XV i XVI w.⁴³⁶ Wszystko to skłania do datowania tej pieczęci na przełom XV i XVI w. Jest to również chronologicznie druga pieczęć kapituły, która ma w swym wizerunku wyobrażenie herbu tej instytucji.

Poza wspomnianym wyżej najstarszym zachowanym egzemplarzem powyższej pieczęci, w czasie kwerendy udało się odnaleźć zaledwie kilka dalszych jej oryginalnych odcisków, które nie pozwalają powiedzieć zbyt wiele o praktyce kancelaryjnej związanej z jej użyciem. Kolejne dwa egzemplarze tej pieczęci uwierzytelniają dokumenty kapituły. Oba wystawione zostały w Gnieźnie, pierwszy w dniu 1 X 1592 r.⁴³⁷, drugi w dniu 25 VI 1622 r. i, co warto odnotować, jest to dokument spisany w języku polskim, który nie ma formuły korroboracyjnej⁴³⁸. Następny odnaleziony oryginalny odcisk tej pieczęci jest o prawie sto lat późniejszy od wyżej wymienionych i współuwierzytelnia dokument arcybiskupa Stanisława Szembeka wydany 22 VII 1707 r.⁴³⁹ Dokument ten stanowi dowód, że w XVIII w. konsens kapituły katedralnej wyrażany był nie tylko przez użycie pieczęci większej, ale również przez użycie omawianej tu pieczęci mniejszej. Jak się wydaje, stanowiła ona prawnie równorzędny środek wiarygodności współpieczętowanych nią dokumentów arcybiskupich.

⁴³¹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1033.

⁴³² Za zwrócenie mojej uwagi na tę właśnie kwestię dziękuję Panu dr Markowi Janickiemu, który odniósł się do tej sprawy w czasie dyskusji po moim referacie poświęconym pieczęciom gnieźnieńskiej kapituły katedralnej, wygłoszonym w Instytucie Historii Uniwersytetu Warszawskiego, na zaproszenie Pani prof. Marii Koczerskiej.

⁴³³ K. J. Czyżewski, *Przyczynek do działalności fundacyjnej kardynała Fryderyka Jagiellończyka*, w: *Między gotykiem a barokiem, Sztuka Krakowa XVI i XVII wieku, Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Oddział Krakowski Stowarzyszenia Historyków Sztuki 20 marca 1993 r.*, „Biblioteka Krakowska”, nr 136, Kraków 1997, s. 113–130.

⁴³⁴ *Katedra gnieźnieńska*, t. I, s. 385 n., nr 199; t. II, il. 314; *Stolica Prymasów*, nr 43, s. 189.

⁴³⁵ A. Gulczyński, *Pastorały biskupów poznańskich*, „Kronika Miasta Poznania”, 1, 2003, s. 314–332, zwłaszcza s. 319, ryc. 6 na s. 318; P. Mrozowski, *Polskie nagrobki*, I, 99, s. 220, il. 99.

⁴³⁶ P. Mrozowski, *Polskie nagrobki*, I, 12, s. 169–171, il. 12.

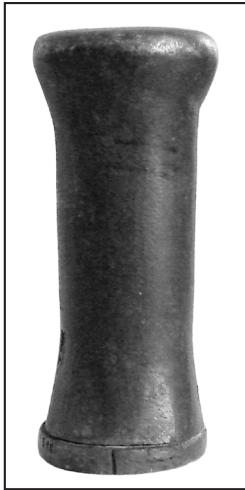
⁴³⁷ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1046. Kapituła wzywa kanoników Franciszka Lipskiego, Feliksa Rembielińskiego i Floriana Krossowskiego, do zlustrowania i uregulowania niektórych spraw osady Boleszczyn, położonej w kluczu uniejowskim, a należącej do dóbr stołu arcybiskupiego.

⁴³⁸ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1054. Kapituła kwituje podkomorzemu brzeskiemu Janowi Łowickiemu odbiór 4500 złotych polskich, jako spłatę ratalną za dzierżawę z Grzegorzowa.

⁴³⁹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1084. Fakt użycia pieczęci kapitulnej nie został odnotowany w formule korroboracyjnej tego dokumentu.

Najpóźniejszy znany obecnie odcisk pieczęci mniejszej III, zachował się przy uwierzytelnionym odpisie z księgi beneficjów kościołów archidiecezji gnieźnieńskiej dotyczącym stanu uposażenia kościoła parafialnego św. Jakuba w Mogilnie, według wpisu do tych ksiąg z roku 1521, wystawionym przez kapitułę 18 V 1731 r.⁴⁴⁰ Pozwala to przypuszczać, że typariusz tej pieczęci pozostawał w użyciu do lat 30-tych XVIII w. tym bardziej, iż kolejny tłok — herbowej pieczęci mniejszej — kapituła postanowiła zamówić w 1738 r. (zob. niżej, nr VIII). Prawdopodobnie w drugiej połowie XVIII w. żadne pieczęcie z wizerunkiem św. Wojciecha nie były już używane przez kapitułę gnieźnieńską, na co pośrednio wskazuje także fakt, że w badanych materiałach archiwalnych znajdują się wyłącznie pieczęcie herbowe.

nr VIII

16. tłok: AA Gniezno, Pieczęcie, S. 330 (fot. ks. M. Sołomieniuk)

17. tłok: AA Gniezno, Pieczęcie, S. 330 (fot. ks. M. Sołomieniuk)

18. kop.: ze zbiorów własnych autora (fot. P. Namiota)

- 1) **Pieczęć herbowa I**, potwierdzona w użyciu w latach (1738) 1773–1824.
- 2) **Tłok**: AA Gniezno, Pieczęcie, sygn. S. 330⁴⁴¹.
- 3) **Or.**: AA Gniezno, Dypl. Gn 1130; AP Bydgoszcz, Bydgoszcz akta deputacji kamery wojennej i domen 189, k. 77; tamże, Akta rejencji bydgoskiej: IIa/862, k. 17; IIa/868 — przełamany (bez paginacji); IIa/871 — przełamany (bez paginacji); Archivio Segreto Vaticano, Arch. Nunz. Varsavia 73⁴⁴².
- 4) **Odlew**: MPPP Gniezno, Zbiór odlewów, sygn.: 150 (gipsowy)⁴⁴³; ZŻiNPH UAM, (depozyt) Lubiń 5207⁴⁴⁴ (gipsowy).
- 6) **CAPITVLVM METROPOLITANVM GNESNENSE**
Napis majuskułą na wstędze o zrolowanych końcach.
- 7) W polu pieczęci, pod kapeluszem rangowym, na tle płaszcza gronostajowego, na tarczy kartuszowej herb kapituły wyobrażający trzy lilie w układzie 2/1, powyżej korona o pięciu fleuronach, nad

⁴⁴⁰ Or.: AP Bydgoszcz, Klasztor benedyktynów w Mogilnie, sygn. 60.

⁴⁴¹ Tłok pieczęci wykonany z mosiądzu wklęsło ryty, matryca owalna 43,5 x 40 mm, grubości 6 mm, zaćwieczona w stalowym owalnym, rozszerzającym się na górze uchwycie (rączce), z blokującym, wprowadzonym z boku nitem. Całkowita wysokość tłoka (matryca i uchwyt) 99 mm. Na boku matrycy, na wysokości miejsca, w którym wyryto rozetę ponad kapeluszem rangowym, nacięcie w postaci pionowego zagłębienia, dla ułatwienia prawidłowego rozpoznania ustawienia typariusza w czasie wykonywania odcisku. Na uchwycie tłoka sygnatura dawna (?): 14.

⁴⁴² Or. nieznan autorowi z autopsji, cyt. za: *I sigilli dell'Archivio Vaticano*, w: *Inventari dell' Archivio Segreto Vaticano*, t. 3 + tabl., ed. P. Sella, Città del Vaticano 1964, nr: 3424.

⁴⁴³ Kopia wykonana bezpośrednio z tłoka pieczęci.

⁴⁴⁴ Na odwrocie napis ołówkiem: *CAPITVLVM METROPOLITANVM GNESNENSE (1774)*.

nią, rozchodzące się na obie strony tarczy, sznury z wiązaniem i z chwostami po dziesięć w układzie 1, 2, 3, 4. Poniżej tarczy ornament roślinny w formie dwóch gałązek lauowych. Na środku, ponad kapeluszem, pomiędzy zrolowanymi końcami wstęgi z napisem, pięciopłatkowy kwiatek. Na zewnątrz pola pieczęci, po zewnętrznej stronie wstęgi z napisem, pojedyncze grube okolenie perełkowe.

8) Owalna, długość przekątnych 43,5 x 40 mm.

9) Odcisk przez papier na podkładce z wosku naturalnego (1773 r.); odcisk przez papier na podkładce z wosku czerwonego (1777 r.); odciski przez papier na podkładce z laku czerwonego (1824 r.); odcisk w laku czerwonym (2 x 1824 r.).

10) [...] *sigillo nostro communiri iussimus* (1777 r.)⁴⁴⁵.

11) **Lit.:** *I sigilli dell'Archivio Vaticano*, w: *Inventari dell' Archivio Secreto Vaticano*, t. 3 + tabl., ed. P. Sella, Città del Vaticano 1964, nr: 3424; M. Adamczewski, *Zbiór odlewów*, s. 266 (wzm.).

Repr.: M. Adamczewski, *Zbiór odlewów*, il. 3, s. 266.

12) Omawiana pieczęć kapituły gnieźnieńskiej jest najstarszą znaną pieczęcią herbową tej instytucji. W zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie przechowywany jest jej mosiężny tłok z żelaznym uchwytem⁴⁴⁶. Nie wiadomo, kiedy dokładnie pieczęć ta trafiła do kancelaryjnego użycia, najprawdopodobniej stało się to jednak pod koniec lat trzydziestych XVIII w. Na podstawie odpisu sporządzonego w XIX w. z akt kapituły gnieźnieńskiej, który wysłano do rejencji bydgoskiej wynika, że w 1738 r. kapituła zdecydowała o zamówieniu — zakupieniu pieczęci *cum insigni trium liliorum*⁴⁴⁷. Najdawniejszy odcisk tej pieczęci, na który udało się natrafić w czasie kwerend, pochodzi z bydgoskich akt deputacji kamery wojennej i domen z 1773 r.⁴⁴⁸ i uwierzytelnia kopię dokumentu króla Władysława Jagiełły z 14 III 1414 r. Pieczęci towarzyszy własnoręczny podpis kanonika Józefa Ryczywolskiego⁴⁴⁹. Wprowadzenie nowej pieczęci herbowej, która zastąpiła wcześniejsze pieczęcie z wyobrażeniem św. Wojciecha, w tym również, używaną coraz rzadziej, pieczęć większą, dowodzi zmiany, jaka zaszła w kancelarii kapituły gnieźnieńskiej. Wcześniejsze pieczęcie o rozbudowanej ikonografii, wielopłaszczyznowym i symbolicznym przekazie religijnym, zastąpiła stosunkowo niewielkich wymiarów pieczęć, która w swym wyobrażeniu miała jedynie herb. Zmianie w warstwie ikonograficznej towarzyszy zmiana w inskrypcji. Legenda tej pieczęci nie rozpoczyna się już nazwą własną pieczęci — *sigillum* — i przechodzi od formy genetywnej do formy nominatywnej. Będzie to zmiana trwała, pieczęcie herbowe z nominatywną formą legendy, staną się w XIX w. jedynym typem pieczęci, jakim posługiwała się gnieźnieńska kapituła katedralna.

Kolejny odnaleziony oryginalny odcisk opisywanej pieczęci herbowej zachował się na dokumencie kapituły z 6 III 1777 r. transumującym dokument abpa Wawrzyńca Gembickiego z 1620 r., dotyczący nadania kapitule dziesięcin ze wsi Zalesie⁴⁵⁰. W wyniku dalszych poszukiwań archiwalnych udało się odnaleźć jedynie trzy inne oryginalne odciski tej pieczęci pochodzące już z XIX w. Rezultat ten w oczywisty sposób podyktowany jest faktem selektywnej kwerendy, którą prowadzono na potrzeby tego artykułu w ogromnym nowożytnym materiale aktowym. Wszystkie odnalezione odciski pochodzą z lipca i grudnia 1824 r. i zachowały się w aktach rejencji bydgoskiej. Pierwszy z odcisków, pochodzący z lipca, towarzyszy podpisowi *Martinus Juratus* na piśmie rachunkowym⁴⁵¹. Dwa kolejne pozwalają stwierdzić, że kancelaria kapitulna używała omawianej pieczęci do zamykania korespondencji, gdyż jej odciski zamykały listy kierowane do wspomnianej wyżej pruskiej re-

⁴⁴⁵ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1130.

⁴⁴⁶ Or.: AA Gniezno, Pieczęcie, sygn. S. 330.

⁴⁴⁷ Zob. AA Gniezno, A Cap. G 5 (pojedyncza karta w okładkach); za zwrócenie mi uwagi na tę zapiskę dziękuję Panu dr Marcinowi Hlebionkowi.

⁴⁴⁸ Or.: AP Bydgoszcz, Bydgoszcz akta deputacji kamery wojennej i domen 189, k. 77.

⁴⁴⁹ *Josephus Ryczywolski, canon. Metropoli. Gnesne. mpp.*, zob.: J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, t. 4, s. 574.

⁴⁵⁰ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 1130.

⁴⁵¹ Or.: AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/862, k. 17.

jencji w Bydgoszczy⁴⁵². Nie sposób stwierdzić, jak długo pieczęć ta pozostawała w użyciu, ponieważ już w pierwszym dziesięcioleciu XIX w. w praktyce kancelaryjnej pojawia się kolejna, bardzo do niej podobna, pieczęć herbowa II kapituły gnieźnieńskiej (zob. niżej, nr IX).

nr IX

19. tłok: AA Gniezno, Pieczęcie, S. 331
(fot. ks. M. Sołomieniuk)

20. tłok: AA Gniezno, Pieczęcie, S. 331
(fot. ks. M. Sołomieniuk)

21. kop.: ze zbiorów własnych autora
(fot. P. Namiota)

- 1) **Pieczęć herbowa II**, potwierdzona w użyciu w latach 1808–1826.
- 2) **Tłok:** AA Gniezno, Pieczęcie, sygn. S. 331⁴⁵³.
- 3) **Or.:** AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej: IIa/874, k. 4, k. 7v; IIa/875 (bez paginacji, 2 odciski); IIa/876, k. 2v; IIa/880 (bez paginacji); IIa/900 (bez paginacji, 2 odciski); IIa/900 (bez paginacji); IIa/906 (bez paginacji, 3 odciski); IIa/915 (bez paginacji, 2 odciski), IIa/915 (bez paginacji); IIa/923 (bez paginacji); IIa/926 (bez paginacji, 2 odciski); IIa/929 (bez paginacji, 2 odciski); IIa/965 (bez paginacji).
- 5) **Rys.:** MN Kraków, Dział rękopisów, Teki Gumowskiego, sygn. 1483, k. 62⁴⁵⁴.
- 6) **CAPITULUM METROPOLITANUM GNESNENSE**
Napis majuskułą na wstędze o zrolowanych końcach.
- 7) W polu pieczęci, pod kapeluszem rangowym, na tle płaszczka gronostajowego, na tarczy kartuszowej herb kapituły wyobrażający trzy lilie w układzie 2/1, powyżej korona o pięciu fleuronach, nad nią, rozchodzące się na obie strony tarczy, sznury z wiązaniem i z chwostami po dziesięć w układzie 1, 2, 3, 4. Poniżej tarczy ornament roślinny w formie dwóch gałązek laurowych. Na środku, ponad kapeluszem, pomiędzy zrolowanymi końcami wstęgi z napisem, niewielki ozdobny guz. Na zewnątrz pola pieczęci, po zewnętrznej stronie wstęgi z napisem, pojedyncze grube okolenie perełkowe.
- 8) Owalna, długość przekątnych 40 x 41 mm.
- 9) Odciski przez papier na podkładzie z laku czerwonego (1808 r., 1810 r., 1817 r., 1820 r., 6 x 1822 r., 1824 r., 1825 r.); ze sznurem jedwabnym biało–czarnym łączącym poszyt (1824 r.); odcisk w laku czerwonym (przełamany — 1824 r., 3 x 1825 r.); odcisk na papierze bez podkładki (2 x 1826 r.).
- 10) Formuła sigillacyjna nieznana.

⁴⁵² Or.: AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/868, k. bez paginacji; Tamże, Akta rejencji bydgoskiej IIa/871, k. (bez paginacji). W obu przypadkach pieczęcie są przełamane.

⁴⁵³ Tłok pieczęci wykonany z mosiądzu wkłęsło ryty, matryca owalna 44 x 41 mm, grubości 17,5 mm, przechodząca w walcową tuleję średnicy ok. 12 mm i wysokości ok. 36,5 mm, służącą do nabicia rączki.

⁴⁵⁴ Obok szkicu wykonanego ołówkiem zapiska: CAPITULUM METROPOLITANUM GNESNENSE; w. XIX = odcisk z or. niem.; a) 43–38; b) 31–29.

11) **Lit.:** nie publikowana.

12) Wydaje się, że omawiana pieczęć herbowa II do użytku kancelaryjnego wprowadzona została dla usprawnienia działań kancelarii kapitulnej, która w XIX w. wydawała coraz więcej dokumentów, zwiększyła produkcję aktową, jak też prowadziła rozległą korespondencję. Opisywana pieczęć, podobnie jak pieczęć herbowa I, zachowała się nie tylko w postaci oryginalnych odcisków, lecz również mosiężnego typariusza przechowywanego w Archiwum w Gnieźnie⁴⁵⁵. Ponieważ jej najdawniejszy odnaleziony odcisk pochodzi z 1808 r.⁴⁵⁶, zatem przypuszczać można, że zaczęto jej używać niedługo wcześniej, być może u progu XIX stulecia. Początkowo, przynajmniej do połowy lat 20-tych funkcjonowała ona równoległe z pieczęcią herbową I, a ich podobieństwo, tak co do formy przedstawienia herbu, jak i inskrypcji, pozwala podejrzewać, że pieczęcie te stosowano zamiennie, stosownie do aktualnej potrzeby.

Pieczęć herbowa II, w kolejnych latach XIX w. używana była do wielu różnych pism, które zachowały się w poszytach akt rejencji bydgoskiej. Przy jej pomocy notariusz przysięgły kapituły Wincenty Kazubski⁴⁵⁷ poświadczył, składając również swój podpis, odpis z akt kapituły, a co ciekawe podobnie jak w czasach staropolskich i w średniowieczu, czynności tych dokonywano *in capitulo generali* 3 V 1810 r.⁴⁵⁸ Notariusz ten podobnych czynności dokonywać musiał wielokrotnie, jego podpis i omawianą tu pieczęć kapituły odnaleźć można bowiem często na różnych pismach np. z: 3 V 1817 r. — odpis z *liber beneficiorum* z 1521 r.⁴⁵⁹; z 4 XII 1820 r. — transumpty z dokumentów z archiwum kapituły z lat: 1769, 1796, 1799⁴⁶⁰; z 10 III 1822 r. — transumpty z dokumentów z archiwum kapituły z lat: 1820, 1821⁴⁶¹; z 3 V 1822 r. — transumpty z dokumentów z archiwum kapituły z 1519 r.⁴⁶²; z 5 V 1822 r. — transumpty z dokumentów z archiwum kapituły z 1385 r.⁴⁶³; z 1824 r. — odpisy z akt konsystorza z lat 1405, 1410, 1437 oraz z akt kapituły z 1417 r. (tu podpis złożony dwa razy)⁴⁶⁴; z 10 II 1824 r. — odpisy z akt konsystorza z 1769 r., 1796 r. i 1799 r.⁴⁶⁵ Kolejny notariusz kapituły niejaki Jan Jaerdel dokonywał identycznych czynności. Składany przez niego podpis, stosowany był wspólnie z pieczęcią herbową II kapituły jako środek uwierzytelnia różnych pism, np. z: 22 II 1825 r. — odpisy *ex libro Statutorum Ecclesiae Metropolitanae Gneznensis*⁴⁶⁶, z 12 I 1826 r.⁴⁶⁷, czy z 14 I 1826 r.⁴⁶⁸ Wszystko to pozwala domniemywać, że pieczęć ta była w dyspozycji notariusza przysięgłego kapituły, który na jej polecenie osobiście spisywał, lub też tylko podpisywał gotowe pisma i zapewne osobiście pieczętował omawianą tu pieczęcią kapituły. Zapewne też spod ręki notariusza wychodziła pieczętowana (dosłownie zamykana) tą pieczęcią korespondencja kapituły. Listy takie zaopatrzone, w przełamaną współcześnie — opisywaną tu pieczęć herbową, można odnaleźć w zbiorach poszytów akt rejencji bydgoskiej m.in. z 1824 r.⁴⁶⁹ i 1825 r.⁴⁷⁰

⁴⁵⁵ Or.: AA Gniezno, Pieczęcie, sygn. S. 331.

⁴⁵⁶ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/926, k. (bez paginacji).

⁴⁵⁷ Występuję on też czasami z urzędem sekretarza kapituły, zob. np. AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/963, k. (bez paginacji).

⁴⁵⁸ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/875, k. 2 v.

⁴⁵⁹ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/923, k. (bez paginacji).

⁴⁶⁰ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/900, k. (bez paginacji).

⁴⁶¹ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/906, k. (bez paginacji).

⁴⁶² AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/929, k. (bez paginacji).

⁴⁶³ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/929, k. (bez paginacji).

⁴⁶⁴ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/874, k. 4.

⁴⁶⁵ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/874, k. 7 v.

⁴⁶⁶ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/875, k. (bez paginacji).

⁴⁶⁷ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/906, k. (bez paginacji).

⁴⁶⁸ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/880, k. (bez paginacji).

⁴⁶⁹ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/875, k. (bez paginacji), odcisk przełamany.

⁴⁷⁰ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/906, k. (bez paginacji), odcisk przełamany; Tamże, Akta rejencji bydgoskiej IIa/900, k. (bez paginacji), odcisk przełamany.

Ogromny materiał aktowy z XIX w., który w oczywisty sposób ogranicza możliwości pełnej kwerendy, zapewne pozwoli w przyszłości na odnalezienie wielu następnych odcisków omawianej pieczęci herbowej. Najpóźniejszy z jej odnalezionych oryginalnych odcisków, zachował się na piśmie z 14 I 1826 r.⁴⁷¹, jednak wydaje się, że pieczęć ta mogła pozostawała w użyciu także w kolejnych dziesięcioleciach.

nr X

22. or.: AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/928 (bez paginacji)
(fot. M. Hlebionek)

- 1) **Pieczęć herbowa III**, potwierdzona w użyciu w latach 1819–1845.
- 2) **Tłok**: nieznany.
- 3) **Or.:** AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej: IIa/868 między k. 32–33; IIa/868 między k. 75–76; IIa/868 (bez paginacji, 2 odciski); IIa/869 (bez paginacji); IIa/871 (bez paginacji, 2 odciski); IIa/875 (bez paginacji, 2 odciski); IIa/878 (bez paginacji, 6 odcisków); IIa/880 (bez paginacji); IIa/884 (bez paginacji); IIa/893 (bez paginacji); IIa/895, k. 10v; IIa/900 (bez paginacji, 3 odciski); IIa/906 (bez paginacji, 3 odciski); IIa/906 (bez paginacji, 2 odciski); IIa/911 (bez paginacji); IIa/928 (bez paginacji); IIa/929 (bez paginacji); IIa/931 (bez paginacji, 3 odciski); IIa/932 (bez paginacji); IIa/935 (bez paginacji); IIa/963 (bez paginacji); IIa/965 (bez paginacji, 3 odciski).
- 5) **Rys.:** MN Kraków, Dział rękopisów, Teki Gumowskiego, sygn. 1483, k. 62⁴⁷².
- 6) **CAPITULUM METROPOLITANUM GNESNENSE**
Napis majuskułą na wstędze o zrolowanych końcach.
- 7) W polu pieczęci, pod kapeluszem rangowym, na tle płaszcza gronostajowego, na tarczy kartuszowej herb kapituły wyobrażający trzy lilie w układzie 2/1, powyżej korona o pięciu fleuronach, nad nią, rozchodzące się na obie strony tarczy, sznury z wiązaniami i z chwostami po siedem w układzie 1, 2, 1, 3. Na środku, ponad kapeluszem, pomiędzy zrolowanymi końcami wstęgi z napisem, pięciopłatkowy ornament kwiatowy. Na zewnątrz pola pieczęci, po zewnętrznej stronie wstęgi z napisem, pojedyncze grube okolenie perełkowe.
- 8) Owalna, długość przekątnych 31 x 29 mm.

⁴⁷¹ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/880. k. (bez paginacji).

⁴⁷² Obok szkicu wykonanego ołówkiem zapiska: CAPITULUM METROPOLITANUM GNESNENSE; w. XIX = odcisk z or. nim.; a) 43–38; b) 31–29.

9) Odciski przez papier na podkładzie z laku czerwonego (2 x 1823 r., 1829 r., 1830 r., 1831 r.); Odcisk w laku czerwonym (cały — 1825 r., 1831 r., 1841 r.; przełamany — 2 x 1819 r., 2 x 1820 r., 2 x 1821 r., 2 x 1823 r., 4 x 1824 r., 3 x 1825 r., 1826 r., 5 x 1827 r., 1828 r., 2 x 1829 r., 1832 r., 1836 r., 1842 r., 2 x 1845 r.).

10) Formuła sigillacyjna nieznaną.

11) **Lit.:** nie publikowana.

12) Kolejna z herbowych pieczęci kapituły gnieźnieńskiej — trzecia, znana jest wyłącznie z lakowych odcisków, jej tłok nie został odnaleziony. W formie stylizacji heraldycznej oraz treści legendy jest ona podobna do dwóch wcześniejszych pieczęci herbowych tj. I i II, jest od nich jednak sporo mniejsza. Uwagę zwraca też mniejsza liczba chwośców przy sznurach kapelusza rangowego oraz ich uproszczony układ. Najwcześniejszy odnaleziony w czasie kwerendy lakowy odcisk (przełamany) tej pieczęci zamykał dawniej list datowany: Gniezno, 3 I 1819 r.⁴⁷³ Ponieważ przeprowadzana w materiale aktowym kwerenda miała charakter jedynie selektywny, trudno jednoznacznie stwierdzić, kiedy dokładnie pieczęć ta znalazła się w użyciu.

W praktyce kancelaryjnej stosowano ją głównie (zapewne m.in. ze względu na dość małe wymiary), do zamykania korespondencji, co potwierdza wiele jej przełamanych, lakowych odcisków zachowanych na listach z lat 1819–1845⁴⁷⁴. Zapewne, podobnie jak to miało miejsce w przypadku dwóch poprzednich pieczęci herbowych, również i ta stosowana była także do innych czynności, w tym do uwierzytelniania różnych rodzajów pism wychodzących z kancelarii kapituły. Wspominany już notariusz przysięgły kapituły Wincenty Kazubski, przy jej pomocy pieczętował m.in. pismo z 5 VIII 1823 r., w którym kapituła transumowała dokument z 1788 r.⁴⁷⁵, czy też rachunki, w piśmie z 7 VIII 1823 r., za każdym razem składając również swój podpis⁴⁷⁶.

Najpóźniejszy odnaleziony w czasie kwerend lakowy odcisk tej pieczęci zamykał dawniej list z 17 VI 1845 r., zachowany obecnie w poszytach akt rejencji bydgoskiej⁴⁷⁷. Wydaje się, że w rezultacie dalszych kwerend można będzie odnaleźć kolejne odciski tej pieczęci, która w praktyce kancelaryjnej mogła być używana nawet do schyłku XIX w.

⁴⁷³ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/906, k. (bez paginacji).

⁴⁷⁴ Listy datowane w Gnieźnie: 31 V 1819 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/911, k. bez paginacji); 16 X 1820 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/900, k. bez paginacji); 14 XII 1820 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/900, k. bez paginacji); 8 II 1821 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/895, k. 10v); 15 II 1821 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/884, k. bez paginacji); 3 V 1823 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/871, k. bez paginacji); 10 IX 1823 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/875, k. bez paginacji); 19 II 1824 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/965, k. bez paginacji); 25 X 1824 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/868, między k. 32–33 (bez paginacji); 27 X 1824 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/871, k. bez paginacji); 9 XII 1824 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/875, k. bez paginacji); 16 VI 1825 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/880, k. bez paginacji); 14 VII 1825 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/900, k. bez paginacji); 11 VIII 1825 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/965, k. bez paginacji); 11 X 1825 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/868, między k. 75–76 (bez paginacji); 15 III 1827 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/868, k. bez paginacji); 3 IV 1827 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/878, k. bez paginacji); 19 IV 1827 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/878, k. bez paginacji); 4 X 1827 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/878, k. bez paginacji); 18 XII 1827 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/906, k. bez paginacji); 12 III 1828 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/878, k. bez paginacji); 9 I 1829 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/868, k. bez paginacji); 30 VII 1829 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/906, k. bez paginacji); 18 VIII 1831 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/878, k. bez paginacji); 22 XII 1832 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/878, k. bez paginacji); 1 IX 1836 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/893, k. bez paginacji); 11 X 1841 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/869, k. bez paginacji); 20 IX 1842 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/931, k. bez paginacji); 17 IV 1845 r. (AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/931, k. bez paginacji).

⁴⁷⁵ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/965, k. (bez paginacji).

⁴⁷⁶ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/963, k. (bez paginacji).

⁴⁷⁷ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/931, k. (bez paginacji).

nr XI

23. or.: AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/907
(bez paginacji) (fot. M. Hlebionek)

- 1) **Pieczęć herbowa IV**, potwierdzona w użyciu w latach 1820–1894.
- 2) **Tłok:** nieznany.
- 3) **Or.:** AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej: IIa/907 (bez paginacji); IIa/965 (bez paginacji); AA Gniezno, sygn.: Czyt. 77, Czyt. 92.

6) CAPITULUM METROPOLITANUM / GNESENSE /

Napis majuskułą w otoku⁴⁷⁸.

7) W polu pieczęci, pod kapeluszem rangowym, na tle płaszcza gronostajowego, na tarczy herb kapituły wyobrażający trzy lilie w układzie 2/1, powyżej korona o pięciu fleuronach, nad nią, rozchodzące się na obie strony tarczy, sznury z wiązaniem i z chwostami po siedem w układzie 1, 2, 1, 3. Na zewnątrz pola pieczęci, po zewnętrznej stronie napisu, pojedyncze okolenie ciągłe.

8) Okrągła \varnothing ok. 36 mm.

9) Odciski w czarnym tuszu przez papier (uszkodzony 1820 r., po 1892 r., po 1894 r.), na podkładzie z laku czerwonego (uszkodzony 1823 r.).

10) Formuła sigillacyjna nieznana.

11) **Lit.:** nie publikowana.

12) Omawiana pieczęć herbowa IV kapituły gnieźnieńskiej niewiele odbiega swym wyobrażeniem od wcześniejszych tego typu pieczęci należących do tej instytucji. Jedyne sposob rozmieszczenia napisu otokowego jest nieco inny. Podobnie jak pieczęć herbowa III ma ona zmniejszoną liczbę chwostów i uproszczony sposób ich przedstawienia. Typariusz tej pieczęci nie jest obecnie znany, jednak wydaje się, że w przeciwieństwie do innych zachowanych tłoków pieczętnych musiał być on zaopatrzony w odmienny typ matrycy — nie wklęsły lecz wypukły — przystosowany do pieczętowania tuszem, a nie woskiem lub lakiem — czyli był to raczej stempel niż tłok.

Najdawniejszy odnaleziony w czasie kwereńd odcisk powyższej pieczęci, w uszkodzonej formie odcisku w czarnym tuszu, zamykał dawniej list zachowany w poszytach akt rejencji bydgoskiej datowany w Gnieźnie 22 X 1820 r.⁴⁷⁹ Tylko hipotetycznie można przyjąć, że wprowadzenie typariusza

⁴⁷⁸ Legenda rozpoczyna się po prawej heraldycznej stronie pieczęci, w połowie jej wysokości.

⁴⁷⁹ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/907, k. (bez paginacji).

tej pieczęci do użycia w kancelarii kapitulnej musiało nastąpić krótko przed 1820 r., być może około połowy drugiego dziesięciolecia XIX w.

Niewiele można powiedzieć o samej praktyce kancelaryjnej związanej z tą pieczęcią. Zapewne tak jak w przypadku wcześniejszych pieczęci herbowych, nie miała ona ściśle określonych zastosowań zależnych od rodzaju pisma, lecz raczej stosowano ją dość dowolnie, pod koniec XIX w. nawet jako znak własnościowy w książkach tworzących zbiór biblioteki kapitulnej. Jej kolejny odnaleziony egzemplarz również zamykał dawniej list (z 30 sierpnia 1823 r.), odcisnięty został w czarnym tuszu, choć jednocześnie jako podkład pod papier zastosowano czerwony lak⁴⁸⁰. Dalsza kwerenda w dziewiętnastowiecznym materiale aktowym zapewne pozwoliłaby na odnalezienie kolejnych egzemplarzy tej pieczęci, ponieważ dowodnie znajdowała się ona w użyciu przynajmniej do połowy lat dziewięćdziesiątych XIX w. Potwierdzają to m.in. przypadki, kiedy została ona użyta jako znak własnościowy w książkach pochodzących ze zbiorów biblioteki kapitulnej, wydanych drukiem np. w 1892 r.⁴⁸¹ czy 1894 r.⁴⁸²

nr XII

24. tłok: AA Gniezno, Pieczęcie, S. 223
(fot. ks. M. Sołomieniuk)

25. tłok: AA Gniezno, Pieczęcie, S. 223
(fot. ks. M. Sołomieniuk)

26. kop.: ze zbiorów własnych autora
(fot. P. Namiota)

- 1) **Pieczęć herbowa V.**
- 2) **Tłok:** AA Gniezno, Pieczęcie, sygn. S. 223⁴⁸³.
- 3) **Or.:** AGAD Warszawa, Zbiór sfragistyczny M. Gumowskiego, sygn. 2444.
- 6) **CAPITULUM METROPOLITANUM GNESNENSE**
Napis majuskułą jakby na wstędze o zrolowanych końcach.
- 7) W polu pieczęci pod kapeluszem rangowym na tle płaszcza gronostajowego na tarczy kartuszowej herb kapituły wyobrażający trzy lilie w układzie 2/1, powyżej korona o pięciu fleuronach, nad nią, rozchodzące się na obie strony tarczy, sznury z wiązaniami i z chwostami po dziesięć w układzie 1, 2, 1, 3. Na środku ponad kapeluszem, pomiędzy zrolowanymi końcami wstęgi z napisem, pięciopłatkowy kwiatek. Na zewnątrz pola pieczęci, po zewnętrznej stronie napisu, podwójne okolenie ciągłe, wewnętrzne cienkie, zewnętrzne grube.
- 8) Matryca owalna, długość przekątnych 32,5 x 28 mm.

⁴⁸⁰ AP Bydgoszcz, Akta rejencji bydgoskiej IIa/965, k. (bez paginacji).

⁴⁸¹ AA Gniezno, sygn. Czyt. 77.

⁴⁸² AA Gniezno, sygn. Czyt. 92.

⁴⁸³ Tłok pieczęci wklesło ryty wykonany ze srebra (?), w formie płytki 45,5 x 33 mm, grubości 10 mm. Na tłoku sygnatura dawna grawerowana: III/3.

- 9) Nalepka pieczętna, kolor tła błękitny (luźna).
- 10) Formuła sigillacyjna nieznana.
- 11) **Lit.:** nie publikowana.
- 12) Publikowana pieczęć herbowa V kapituły gnieźnieńskiej zachowała się w postaci oryginalnego tłoka, który ma kształt płytki 45,5 x 33 mm, grubości 10 mm. Forma taka wskazuje jednoznacznie, że użycie tej pieczęci było związane z koniecznością zastosowania specjalnej prasy pieczętniej, umożliwiającej jej odcisnięcie. Pośrednio fakt ten implikuje też typ odcisków jakie przy jej pomocy wykonywano. Użycie prasy pieczętniej było bowiem związane z wykonywaniem odcisków na sucho. W zbiorze sfragistycznym M. Gumowskiego, przechowywanym w AGAD w Warszawie, zachowała się luźna nalepka pieczętna wykowana za pomocą opisywanego tu typariusza. O samej praktyce kancelaryjnej związanej z użyciem tej pieczęci, a także na temat jej datacji nic bliżej nie można powiedzieć, ponieważ w czasie przeprowadzonych kwerend archiwalnych nie udało się odnaleźć ani jednego odcisku tej pieczęci na dokumencie, liście lub w poszytach akt. Mimo że kwerenda w materiale aktowym miała jedynie charakter sondażowy, można wstępnie założyć, że pieczęć tę wykonano i wprowadzono do użycia dopiero u schyłku XIX w. lub na początku XX w.

nr XIII

27. or.: AA Gniezno, Dypl: Gn 139
(fot. ks. M. Sołomieniuk)

- 1) **Contrasigillum I**, potwierdzona w użyciu w 1357 r.
- 2) **Tłok:** nieznany.
- 3) **Or.:** AA Gniezno, Dypl: Gn 139.
- 4) **Odl.:** MPPP Gniezno, Zbiór odlewów, sygn.: 140, 141 (gipsowe)⁴⁸⁴.
- 6) Anepigraf.
- 7) W polu pieczęci wyobrażona jest scena Zwiastowania(?). Centralną część kompozycji stanowi prostokątny przedmiot (pulpit?), z zarysem zaokrąglonej u dołu jakby tarczy herbowej(?). Po prawej stronie stoi ukazana frontalnie postać z głową otoczoną nimbem i długim skrzydłem, którego dolny skraj wywija się lekko na zewnątrz pola pieczęci (archanioł Gabriel). Po lewej, ukazana z profilu, stoi postać ze złożonymi do modlitwy rękami, odziana w długie szaty (Najświętsza Maria Panna), jej głowę zdobią trzy fantazyjnie upięte pukle włosów lub jakieś nakrycie symbolizowane przez trzy kule

⁴⁸⁴ Zapiska wskazuje, że odlew wykonano z egzemplarza przy dokumencie z 1357 r.

(czepiec, korona?). Pole poniżej schematycznie zaznaczonej posadzki jest puste. Na zewnątrz pola pieczęci pojedyncze cienkie okolenie ciągłe.

8) Owalna, długość przekątnych 21 x 16 mm.

9) Odciski w wosku naturalnym na odwrocie pieczęci większej II.

10) Formuła sigillacyjna nieznaną.

11) **Lit.:** M. Adamczewski, *Zbiór odlewów*, s. 265 (wzm.).

12) Publikowana tu pieczęć, użyta jako pieczęć odwrocica, nie była dotąd bliżej znana w literaturze przedmiotu. Jej jedyny oryginalny odcisk zachował się jako *contrasigillum* pieczęci głównej (większej II, zob. wyżej nr II) przywieszanej przy dokumencie arcybiskupa Jarosława z 26 IV 1357 r.⁴⁸⁵ Odcisk *contrasigillum* jest odwrócony w stosunku do osi pieczęci głównej o 180 stopni. Jest to pierwsze, a zarazem jedyne w średniowieczu potwierdzone dla gnieźnieńskiej kapituły katedralnej, użycie pieczęci odwrocica. Dotychczas nie wiedziano w ogóle, że kapituła ta posiadała i stosowała tego typu zabezpieczenie pieczęci większej. Użycie *contrasigillum* przez polskie kapituły katedralne nadal jest dość słabo rozpoznane w literaturze. Wiadomo, że w okresie średniowiecza *contrasigillum* posługiwała się m.in. kapituła katedralna krakowska. Pieczęć ta wyobrażała popiersie biskupa, z głową nakrytą infułą i otoczoną nimbem (św. Stanisław), jest ona potwierdzona w użyciu od 1262 r. a jako *contrasigillum* w latach 1264⁴⁸⁶ — 1483⁴⁸⁷. Jej wykonanie było możliwe już od 1252 r. — czyli po kanonizacji św. Stanisława⁴⁸⁸. Kapituła krakowska posiadała też drugą pieczęć odwrocica (zapewne starszą od tej ze św. Stanisławem) z wyobrażeniem Najświętszej Marii Panny z Dzieciątkiem oraz napisem *CONTRASIGILLVM*⁴⁸⁹. Spośród innych polskich kapituł katedralnych *contrasigillum* posługiwała się również kapituła płocka. Jest ono potwierdzone w użyciu od roku 1312⁴⁹⁰.

Gnieźnieńskie *contrasigillum* kapituły jest anepigrafem, a znajdujące się na nim wyobrażenie, które zdaje się przedstawiać scenę Zwiastowania, ideowo nawiązuje do Maryjnego wezwania katedry w Gnieźnie. Wedle badań A. Witkowskiej początkowo nosiła ona tytuł „Bogarodzicielki Maryji wiecznej Dziewicy, a w XV stuleciu [...] Rodzicielki Boga—Człowieka Dziewicy Marii”⁴⁹¹. Jak zauważa autorka podwójne patrocimium — tzn. Maryjne i św. Wojciecha znajduje się w dokumentach arcybiskupa Janisława z 1331 r.⁴⁹² i króla Kazimierza Wielkiego z 1357 r.⁴⁹³ Zatem scena Zwiastowania

⁴⁸⁵ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 139, wyd.: KDWlkp., t. 3, nr 1359. Również wydawca dokumentu nie informuje, że na odwrocie pieczęci kapituły znajduje się *contrasigillum*.

⁴⁸⁶ KDMłp., t. 1, nr 67, s. 84 n. F. Piekosiński, *Pieczęcie*, s. 112, nr 155, fig. 121, podaje, że najdawniejszy egzemplarz tej pieczęci znajdował się przy dokumencie z 1262 r. w archiwum klasztorным cystersów w Szczyrzycu.

⁴⁸⁷ AKKK, dok. perg., nr 577.

⁴⁸⁸ Na temat tej pieczęci zob.: M. Gumowski, *Siegelkunde*, nr 111, s. 136; P. Gryc, *Herb*, s. 14; J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapituł*, s. 182; *Kraków w chrześcijańskiej Europie*, cz. VII/75, s. 476 [oprac. Z. Piech]; *Źródła kultury*, II/18, s. 116, [oprac. I. Rusnaczyk]; Do kapitulnego *contrasigillum* w sposób bezpośredni nawiązywały, w swej formie i wyobrażeniu, inne pieczęcie z kręgu katedry krakowskiej m.in. dziekana i oficjała Wojciecha z 1286 r. (zob. F. Piekosiński, *Pieczęcie*, s. 129, nr 191, fig. 145), *contrasigillum* biskupa Jana Muskaty z 1296 r. (F. Piekosiński, *Pieczęcie*, s. 146 n., nr 219 — b, fig. 163), oficjała krakowskiego Wierzchosława z 1321 r. (F. Piekosiński, *Pieczęcie*, s. 195, nr 331, fig. 217), czy Mikołaja z Gorzkowa znana obecnie z dwóch oryginałów: pierwszy przy dokumencie z 28 X 1402 r. (or.: Archiwum UJ, Dypl. perg., nr 26; wyd.: CDUJ, t. 1, nr 25), drugi przy dokumencie z 21 IV 1403 r. (or.: AKlar Kraków, dok. perg., nr 109; wyd.: KDKK, t. 2, nr 473). Dawniej trzeci przywieszony był przy dokumencie z 6 V 1406 r. (wyd.: AGZ, t. 4, nr 9, opis pieczęci na s. 20; or. dawniej w Archiwum miasta Lwowa, nr 56 — obecnie nieznaną).

⁴⁸⁹ Na temat tej pieczęci zob.: F. Piekosiński, *Pieczęcie*, s. 154, nr 235, fig. 171; P. Gryc, *Herb*, s. 14; J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapituł*, s. 183.

⁴⁹⁰ Pieczęć tę, wyobrażającą koronowaną głowę otoczoną nimbem (św. Zygmunt), publikuje F. Piekosiński, *Pieczęcie*, s. 82 n., nr 97 b, *Uzup. I*, s. 19, nr 611, fig. 386; zob. też: M. Gumowski, *Siegelkunde*, s. 154, nr 389, Taf. 39 (uznał, że jest to pieczęć oficjała); J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapituł*, s. 188.

⁴⁹¹ A. Witkowska, *Titulus ecclesiae*, s. 126–129.

⁴⁹² ...*ad honorem omnipotentis Dei et matris ipsius beate Marie virginis gloriose et ad gloriam beati Adalberti martiris et pontificis...* — cyt. za: KDWlkp., t. 2, nr 1116.

⁴⁹³ ...*ad honorem omnipotentis Dei et beate Marie virginis ac ad gloriam sancti Adalberti martyris et pontificis gloriosius ipsius ecclesie Gneznensis patroni...* — cyt. za: KDWlkp., t. 3, nr 1354; or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 137.

z *contrasigillum* odnosi się do Rodzicielki Boga — Jezusa Marii, lecz nie wprost. Scena Zwiastowania zdaje się w sposób dość wyrazisty, choć alegorycznie, wskazywać na związek Marii przyszłej matki Chrystusa, której anioł wyjawiał właśnie tę nowinę, z wezwaniem katedry w Gnieźnie⁴⁹⁴.

Scena przedstawiająca Zwiastowanie nie należała w średniowieczu do zbyt popularnych motywów przedstawień napieczętnych. W sfragistyce polskiej występuje niezmiernie rzadko m.in. na pieczęciach proboszczów klasztoru norbertanek ze Zwierzyńca, pierwszej pochodzącej z 1293 r. (postać archanioła Gabriela stoi po stronie prawej — heraldycznej, postać Marii po lewej)⁴⁹⁵, drugiej z 1366 r. (poniżej sceny Zwiastowania, w niszy klęczy kobieca postać)⁴⁹⁶. Nieco lepiej kwestia ta wygląda w Europie zachodniej. Scenę Zwiastowania odnaleźć można m.in. na pochodzącej z 1245 r. pieczęci arcybiskupa Rouen, Odon (vel Eudesa) II Rigaud (1248–1275)⁴⁹⁷. Jest to przykład o tyle ważny, że katedra w Rouen, podobnie jak katedra w Gnieźnie nosi wezwanie Najświętszej Marii Panny. Scenę tę na swojej pieczęci, znanej z egzemplarza z 1269 r., umieścił również, współczesny temuż arcybiskupowi, archidiakon z Rouen — Jan de Noyentel (vel Nointel)⁴⁹⁸. Również katedra w Seckau miała maryjne wezwanie, a scenę Zwiastowania umieścił na swej pieczęci tamtejszy prepozyt kapituły Piotr (1350–1372)⁴⁹⁹. Identycznie we Florencji — maryjne wezwanie katedry i scena Zwiastowania na pieczęci tamtejszego prepozyta Filipa⁵⁰⁰. Zwiastowanie przedstawione jest także na pieczęci *ad causas* kościoła katedralnego Najświętszej Marii Panny w Akwizgranie, pochodzącej z 1252 r., którą następnie naśladowały pieczęcie sekretne z XV i XVI w.⁵⁰¹ Wspaniała scena Zwiastowania wyobrażona jest także na pieczęci kopenhaskiej kapituły katedralnej, potwierdzonej w użyciu od 1419 r., ale także znacznie wcześniejszej, znanej z egzemplarza z 1349 r., pieczęci tamtejszego dziekana⁵⁰². Kolejna duńska diecezja z katedrą o maryjnym wezwaniu znajduje się w Ribe, ordynariusz tej diecezji Jakub (1327–1345) na swej pieczęci, znanej z egzemplarza z 1330 r., również umieścił scenę Zwiastowania, poniżej której w niszy wyobrażony jest adorujący obie postacie biskup⁵⁰³. Na płaszczyźnie przekazu ikonograficznego identyczne są pieczęcie tamtejszych kanoników: Macieja Lagho z 1391 r. i Piotra z 1400 r.⁵⁰⁴ Omawianą scenę wyobrażono także na innych pieczęciach, w tym m.in. na pochodzącej z XIII w. pieczęci kapituły klasztoru augustianów z Lonngig (z Mayen)⁵⁰⁵ oraz na znanej z egzemplarza z 1305 r. pieczęci dominikańskiego prowincjała Danii⁵⁰⁶. Z 1354 r. pochodzi też pieczęć przeora klasztoru dominikanów z Wismaru, na której również znajduje się scena Zwiastowania⁵⁰⁷, podobnie jak na pieczęciach kolejnych przeorów klasztoru dominikanek św. Gertrudy w Kolonii — jednej z XIII w. drugiej z XV w.⁵⁰⁸ Z XV w. pochodzą również sceny Zwiastowania wyrzyte na pieczęciach prowincjała i wikariusza generalnego karmelitanów prowincji Apulia i Kalabria⁵⁰⁹, czy też augustiańskiego

⁴⁹⁴ Odnotować należy, że M. Adamczewski (*Zbiór odlewów*, s. 265) uznał, iż wyobrażenie omawianego *contrasigillum* najprawdopodobniej „tworzyły postacie Najświętszej Maryi Panny i św. Wojciecha — patronów kościoła gnieźnieńskiego”.

⁴⁹⁵ F. Piekosiński, *Pieczęcie*, s. 143, nr 213, *Uzup. II*, s. 78, nr 655, fig. 427; M. Gumowski, *Siegelkunde*, Taf. 43, nr 432, s. 161.

⁴⁹⁶ F. Piekosiński, *Pieczęcie*, *Uzup. III*, s. 69, nr 730, f. 496; M. Gumowski, *Siegelkunde*, nr 60, s. 79.

⁴⁹⁷ *Catalogue of Seals BM*, t. 5, s. 210, nr 18,373; *I sigilli dell'Archivio Vaticano*, t. 1, s. 147, nr 516, Tav. 22, nr 516.

⁴⁹⁸ *Catalogue of Seals BM*, t. 5, s. 210, nr 18,373.

⁴⁹⁹ P. Kletler, *Die Kunst im Österreichischen Siegel*, Wien 1927, s. 72, Taf. 37, nr 103.

⁵⁰⁰ Pieczęć ta datowana jest na ok. poł. XIII w., zob.: *Sigilli nel Museo Nazionale del Bargello*, t. I, s. 128, nr 304, Tav. LVIII.

⁵⁰¹ *Siegel der Stifte, Klöster und geistlichen Dignitäre*, Taf. 1, nr 7–10; HIB. 1, s. 3–5.

⁵⁰² *Danske Geistlige Sigiller*, s. 27, nr 336–337, tabl. XIX.

⁵⁰³ *Tamże*, s. 69, nr 807, tabl. XLVII.

⁵⁰⁴ *Tamże*, s. 73, nr 852, 854, tabl. L.

⁵⁰⁵ *Siegel der Stifte, Klöster und geistlichen Dignitäre*, Taf. 34, nr 7; HIB. 1, s. 103.

⁵⁰⁶ *Svenska Sigiller*, Bd. 1, serien 2, nr 201, s. 17 n., Pl. 15, nr 201.

⁵⁰⁷ *Mecklenburgisches Urkundenbuch*, hrsg. Der Verein für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde, Bd. 24, Schwerin 1913, Bd. 24, s. 9, Taf. 75, nr 408.

⁵⁰⁸ *Siegel der Stifte, Klöster und geistlichen Dignitäre*, Taf. 47, nr 2, 3; HIB. 1, s. 151. Pierwsza z pieczęci zachowała się przy dokumencie z 1348 r.

⁵⁰⁹ G. C. Bascapé, *Sigillografia. Il Sigillo nella diplomatica, nel diritto, nella storia, nell'arte*, vol. II, Milano 1978, s. 183, na s. 155 Tav. 31, nr 3, 6.

szpitala św. Ducha w Uedem z 1451 r.⁵¹⁰ Przywołane wyżej, dość liczne przykłady związku zachodzącego między maryjnym wezwaniem katedry, a umieszczanym na pieczęci wyobrażeniem sceny Zwiastowania, zdają się być wystarczającym argumentem, by mało wyraźną scenę z gnieźnieńskiego *contrasigillum* kapituły zinterpretować właśnie jako scenę Zwiastowania. Jeszcze jeden element wyobrażenia tej pieczęci wydaje się być dość intrygujący. Między postaciami Madonny i archanioła widać fragment „przedmiotu” o prostokątnym kształcie. Być może jest to podstawa pulpitu, przy którym stała Maria zatopiona w lekturze, gdy przybył do niej anioł? Jest to częsty sposób ukazywania Marii w scenie Zwiastowania. Być może jest to jednak część tarczy herbowej, na której było dawniej godło — Trzy Lilie — obecnie zupełnie zatarte? Jednoznaczne wyjaśnienie tej kwestii może przynieść tylko odnalezienie kolejnych, lepiej zachowanych odcisków tej pieczęci.

O praktyce kancelaryjnej związanej z publikowanym *contrasigillum* praktycznie nic nie wiadomo, nie wiadomo też, jak długo pozostawało ono w użyciu, gdyż ślady kolejnego — mniejszego *contrasigillum* kapituły, pochodzą dopiero z drugiej połowy XVI w. (zob. niżej, nr XIV).

nr XIV

- 1) **Contrasigillum II**, potwierdzone w użyciu w 1579 r.
- 2) **Tłok:** nieznany.
- 3) **Or.:** nieznany.
Ślad or.: AA Gniezno, Dypl: Gn 827.
- 7) Wyobrażenie zagniecione.
- 8) Owalna, długość przekątnych 15 x 12,5 mm.
- 9) Odciski w wosku naturalnym na odwrocie pieczęci większej III.
- 10) Formuła sigillacyjna nieznana.
- 11) **Lit.:** nie publikowana.
- 12) Omawiana pieczęć to drugie *contrasigillum* kapituły gnieźnieńskiej. Nie wiadomo dokładnie, kiedy pieczęć ta została wykonana i kiedy trafiła do kancelaryjnego użycia. Jej jedyny znany obecnie egzemplarz zachował się w uszkodzonej formie, bez widocznego wyobrażenia, na odwrocie pieczęci głównej (pieczęci większej III) kapituły gnieźnieńskiej przywieszonym przy dokumencie arcybiskupa Jana Uchańskiego, wydanym w Łowiczu 16 IX 1579 r.⁵¹¹ Nie może być też wątpliwości, że nie jest to docisk wcześniejszego, XIV-wiecznego *contrasigillum*, gdyż było ono znacznie większe (długość przekątnych: 21x16 mm). Zatem można przypuszczać że kapituła gnieźnieńska posiadała w XVI w. inny — nowy tłok *contrasigillum*. Sprawa tak małych pieczęci kapitulnych w czasach nowożytnych jest zupełnie nierozpoznana w literaturze. Wiadomo, że takiej — srebrnej pieczęci, od poł. XVIII w., używała kapituła krakowska. Przedstawiała ona herb kapitulny — Trzy Korony na tarczy kartuszonej nakrytej kapeluszem rangowym ze sznurami i chwostami (po 6 z każdej strony) i napisem: C(apitulum) C(athedrale) C(racoviense)⁵¹². Jak kwestia ta wyglądała w innych diecezjach trudno powiedzieć — potrzebne są tu stosowne badania wsparte na licznych kwerendach. Trudno również dobiec, jak wyglądało wyobrażenie gnieźnieńskiego *contrasigillum*, najprawdopodobniej była to jednak pieczęć herbowa.

* * *

⁵¹⁰ *Siegel der Stifte, Klöster und geistlichen Dignitäre*, Taf. 34, nr 11; HIB. 1, s. 104.

⁵¹¹ Or.: AA Gniezno, Dypl. Gn 827.

⁵¹² P. Gryc, *Herb*, s. 17, kat. nr 7, fot. 10.

Rzekoma pieczęć kapituły gnieźnieńskiej z XIII w. z *contrasigillum*

Osobnego omówienia wymaga jeszcze pieczęć uchodząca w polskiej literaturze przedmiotu za pieczęć kapituły gnieźnieńskiej z XIII w. z *contrasigillum* z 1253 r. Pierwszy raz istnienie tych pieczęci w polskiej literaturze sfragistycznej wzmiankował M. Gumowski: „In Gnesen trägt ein kleines Siegel das Datum S • PEM • AD • M • CC • L • III, (=1253) ein anderes die Inschrift CURIE PAR EPISCOPI”⁵¹³. Zamieścił on również ilustracje z ich wyobrażeniem⁵¹⁴, ale najwyraźniej nie był jednak przekonany, co do tego jak właściwie powinien brzmieć napis na *contrasigillum* i w innym miejscu (s. 149), oprócz dodatkowych informacji o wymiarach obu pieczęci (odpowiednio 35 mm i 22 mm) dał kolejną wersję legendy *contrasigillum*: „• PCM • ANO • M • CC • L • III”⁵¹⁵. M. Gumowski podaje jeszcze jedną (pod opisem rysunku, s. 138) błędną i mylącą informację, jakoby oryginał tej pieczęci znajdował się w archiwum kapituły w Gnieźnie. Przeglądając publikacje M. Gumowskiego, nie sposób nie zauważyć, że wiele zamieszczonych tam ilustracji to reprodukcje rysunków K.W. Kielisińskiego, przechowywanych w zbiorach Biblioteki PAN w Kórniku⁵¹⁵. Podobnie jest w przypadku opisywanej i reprodukowanej przez niego rzekomej pieczęci kapituły gnieźnieńskiej z XIII w. Dla pełnej jasności dodać trzeba również, że główna pieczęć wyobrażona na tym rysunku przedstawia prawy profil głowy i przedramię osoby duchownej w infule. Tarcze infuły ozdobione są małymi krzyżami, z tyłu swobodnie zwieszają się wstęgi, napis ujęty został w podwójną obwódkę ciągłą. *Contrasigillum* ma w polu pastorał o ozdobnym nodusie i krzywaśni zwróconej w prawo (heraldyczne), którego drzewce flankują, po obu stronach lilie w typie francuskim, poniżej wyobrażone są dwa małe guzy, a dwa kolejne umieszczone są za i przed krzywaśnią pastorału. Napis w otoku, oddzielony jest od reszty pola cienką ciągłą obwódką, zaś w dolnej części rozdzielony kołcem pastorału. Zapewne właśnie owe lilie na *contrasigillum* skłoniły M. Gumowskiego do uznania obu tych pieczęci za typariusze kapituły gnieźnieńskiej, która posługiwała się liliami (jednak trzema), jako swoim godłem. Interpretację i przede wszystkim identyfikację M. Gumowskiego zupełnie bezkrytycznie przyjął J. Pakulski, który, bez zapoznania się z oryginałem rysunku K.W. Kielisińskiego, podał jeszcze inne brzmienie legendy na *contrasigillum*: „+S : PCM : ANNO : MCC : L : III”⁵¹⁶. Dopiero ostatnio P. Stróżyk stwierdził, że legenda pieczęci właściwej „nie wskazuje na to, abyśmy mieli do czynienia z pieczęcią kapituły gnieźnieńskiej. Termin CVRIA [...] nie oznacza raczej kapituły [...] słowo EPISCOPI [...] nie koresponduje raczej z arcybiskupim statusem Kościoła gnieźnieńskiego”⁵¹⁷. Ostatecznie więc P. Stróżyk uznał, że sprawa tych pieczęci wymaga dalszych badań i nie włączył ich, dodajmy „tymczasem [...] do szeregu pieczęci kapituły gnieźnieńskiej”⁵¹⁸. Domniemania P. Stróżyka, skądinąd słuszne, nie przyniosły jednak konkretnej odpowiedzi na pytanie, do kogo należały te pieczęcie. Zacząć więc należy od sprawy zasadniczej — autopsji rysunku K.W. Kielisińskiego ze zbiorów kórnickich⁵¹⁹. Rysunek ten, w przeciwieństwie do wielu innych, nie zawiera dodatkowych zapisek, wykonanych ręką autora, a odnoszących się do miejsca przechowywania oryginału, który posłużył jako wzór do sporządzenia rysunku⁵²⁰, nie ma więc podstaw do twierdzenia, że oryginał pieczęci znajdował się w Gnieźnie, jest to tylko konfabulacja M. Gumowskiego. Dodajmy, że żaden z rysunków pieczęci K.W. Kielisińskiego

⁵¹³ M. Gumowski, *Siegelkunde*, s. 75.

⁵¹⁴ Tamże, s. 138, nr 117.

⁵¹⁵ Por. P. Pokora, *Rysunki pieczęci Kajetana Wincentego Kielisińskiego w zbiorach Biblioteki PAN w Kórniku*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech i W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 377–479, artykuł ten m.in. zawiera obszerny *Inwentarz rysunków i akwael pieczęci* — od. s. 398.

⁵¹⁶ J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapituł*, s. 176.

⁵¹⁷ P. Stróżyk, *O pieczęciach*, s. 181.

⁵¹⁸ Tamże, s. 181.

⁵¹⁹ BKórń., Teki Kielisińskiego, sygn. Ao IV 294. Zob. P. Pokora, *Rysunki pieczęci*, nr I/282–283, s. 433.

⁵²⁰ P. Pokora, *Rysunki pieczęci*, s. 379–382.

nie ma zapiski informującej, iż powstał na podstawie oryginału znajdującego się w gnieźnieńskim archiwum, co jest wystarczającym argumentem, by twierdzić, że wszystkie rozważania w tym zakresie są pozbawione podstaw. Narysowana przez Kielisińskiego pieczęć główna jest egzemplarzem częściowo uszkodzonym, na którym brakuje początkowej części legendy: [...] CVRIE PAR. EPISCOPI. Mimo to zachowany fragment legendy wraz z opisanym wyżej wyobrażeniem pozwalają na pełną identyfikację tej pieczęci. Jest to bowiem, świetnie znana w literaturze zachodnioeuropejskiej, pieczęć oficjalatu paryskiego⁵²¹. Już w połowie XIX w. opublikował ją Louis C. Douët d'Arcq⁵²², a pod koniec tegoż stulecia W. de Gray Birch w katalogu pieczęci Muzeum Brytyjskiego⁵²³. W XX w. pieczęć tę publikował m.in. A. de Boüard⁵²⁴, a ostatnio w kolejnym wydaniu *Aspetti della Sigillografia* Fernando de Lasala i Josef Grisar⁵²⁵. Co do *contrasigillum*, to oczywiście jest to również pieczęć oficjalatu, używana zawsze z pieczęcią główną. Niestety nikt z polskich autorów opisujących tę pieczęć nie zadał sobie trudu skonfrontowania zapisów brzmienia legendy podanych przez M. Gumowskiego z oryginalnym rysunkiem K.W. Kielisińskiego, który legendę tej pieczęci oddał bezbłędnie: S' • FCM : ANO / : M : CC : L : III. J. Pakulski szukając na siłę i „po omacku” (bo na podstawie błędnego zapisu: „PCM”), dał zupełnie nonsensowną propozycję rozwiązania skrótów: „Sigillum patronae capituli minoris”⁵²⁶. Jednak tylko prawidłowy odczyt zapisu abrewiacji pozwala w łatwy sposób rozwiązać napis otokowy tego *contrasigillum* w brzmieniu: S(igillum) • F(a)C(tu)M : AN(n)O / : M : CC : L : III (=1253)⁵²⁷. Również ta pieczęć była publikowana⁵²⁸, zaś wyryta na niej data 1253 odnosi się do terminu wykonania tłoka. W obliczu tak dobrego rozpoznania (w dorobku sfragistyki europejskiej) omówionych tu pieczęci oficjalatu paryskiego, dziwić może jedynie, że wśród polskich badaczy tej dyscypliny tak słabo rozpoznana jest zachodnia literatura przedmiotu, jak też właściwe wydawnictwa źródłowe. Na koniec warto jeszcze odnotować, że niemal identyczne wyobrażenie, jak to z opisywanego tu *contrasigillum*, znajduje się także na pieczęci prepozytury w Rueil (Ruolio) w diecezji paryskiej⁵²⁹.

Podsumowanie

W ciągu XIII–XIX w. gnieźnieńska kapituła katedralna używała 12 różnych tłoków pieczętnych. Siedem z nich to pieczęcie z wyobrażeniem św. Wojciecha. Cztery (pieczęcie większe) reprezentują typ tronowy, gdzie święty wyobrażony został w szatach pontyfikalnych na *faldistorium* (2), od XVI w. na katedrze (2). Dalsze trzy pieczęcie (mniejsze) reprezentują typ pieszy, ukazujący stojącą postać patrona gnieźnieńskiej katedry. Od końca lat 30-tych XVIII w. kapituła posiadała również pieczęcie herbowe, a do końca XIX w. znanych jest ich pięć. Dwie dalsze pieczęcie kapituły to *contrasigilla*, potwierdzone w użyciu w XIV i drugiej połowie XVI w., z których pierwsze wyobrażało scenę Zwiastowania, a drugie być może było pierścieniem herbowym.

⁵²¹ Pełne brzmienie legendy: + SIGILLUM • CVRIE • PAR(*isiensis*) • EPISCOPI — cyt. z wyd. zob. kolejne przypisy.

⁵²² *Collection de sceaux*, wyd. L. Douët d'Arcq, w: *Archives de l'Empire. Inventaire et documents*, t. 2, Paris, 1867, nr 7002.

⁵²³ *Catalogue of Seals BM*, t. 5, s. 201, nr 18,340.

⁵²⁴ A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale. Diplomatie générale*, [Avec un album de 54 planches en phototypie], Paris 1929, PL. XLII, nr 2, (Transcription et explication des planches, s. 39).

⁵²⁵ F. de Lasala, J. Grisar, *Aspetti della Sigillografia. Tipologia, storia, materia, e valore giuridico dei sigilli* [2^a edizione riveduta e ampliata], Rzym 2005, s. 29, nr 2.

⁵²⁶ J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapitul*, s. 176.

⁵²⁷ Zob. też: G. Demay, *La paléographie des sceaux*, Paryż 1881, s. 48 (wedle autora słowo „factum” przybierało właśnie na pieczęciach abrewiacyjną formę FCM).

⁵²⁸ *Catalogue of Seals BM*, t. 5, s. 201, 18,340 R.

⁵²⁹ G. C. Bascapé, *Sigillografia*, vol. II, s. 118 n., Tav. XX, nr 1; *Sigilli nel Museo Nazionale del Bargello*, t. I, s. 178–179, nr 458, Tav. LXXXVI.

*

Najstarsza pieczęć większa (I) kapituły przywieszona była dawniej przy dokumencie z 20 VII 1222 r. Mogła ona powstać przełomie XII i XIII w. W końcu XIII w. zastąpiła ją kolejna pieczęć większa (II), potwierdzona w użyciu w latach 1290–1517 (+1602). Jest ona najpełniej udokumentowana jako środek współpieczętowania dokumentów arcybiskupich dotyczących przede wszystkim spraw majątkowych, stanowiąc jednoznaczny wyraz konsensu kapituły. Wszystkie pieczęcie większe kapituły podlegały szczególnej ochronie, dlatego przechowywano ją „w osobnej skrzyni w skarbcu...”. Według J. Korytkowskiego, zdarzało się, że „...wywożono je do miejsc warownych...”, np. do Łowicza, Uniejowa, Żnina, Poznania, Krakowa, a nawet na Śląsk, Węgry czy Morawy. Pomiedzy październikiem 1517 r. a lutym 1521 r. tłok pieczęci większej II został zastąpiony nowym typariuszem pieczęci większej III. Stary tłok nadal znajdował się w posiadaniu kapituły, jednak używano go niezmiernie rzadko, do pieczętowania szczególnie uroczystych przywilejów, co potwierdza fakt użycia go przy dokumencie fundacji seminarium duchownego w Gnieźnie z 1602 r.

Pieczęć większa III, potwierdzona jest w użyciu w latach 1521–1637 (1647). Jej odciski zachowały się przede wszystkim przy dokumentach arcybiskupich wymagających konsensu kapituły katedralnej. Miejscem wystawiania dokumentów arcybiskupich współpieczętowanych pieczęcią większą III kapituły były obok Gniezna również inne ośrodki m.in.: Skierniewice, Uniejów, Łowicz, czy Warszawa. Nowym elementem wyobrażenia napieczętnego, które pojawia się na tej pieczęci był herb kapituły katedralnej wyobrażający na tarczy trzy lilie w układzie 2/1. Najpóźniejszy oryginalny odcisk pieczęci większej III znany jest z dokumentu abpa Jana Wężyka z 1637 r. W 1644 r. jej srebrny tłok, na skutek długoletniego użytkowania, był mocno zniszczony, wobec tego kapituła postanowiła dokonać jego renowacji. Trzy lata później tłok ten złamał się, to też w 1647 r. kapituła zdecydowała o konieczności wykonania jego naprawy w Gdańsku, a sprawę tę powierzono archidiakonowi pomorskiemu. Prawdopodobnie naprawa ta okazała się niemożliwa lub jej efekt nie zadowalał kapituły, ponieważ już w październiku 1647 r. zdecydowano o zamówieniu nowego tłoka pieczęci większej. W 1648 r. Mateusz Judycki poinformował kapitułę, że zawarł z wykonawcą (rzemieślnikiem) srebrnego tłoka stosowną umowę, a kapituła przeznaczyła „dwadzieścia talarów i więcej” na sfinansowanie całego przedsięwzięcia. Zapewne do sfinalizowania umowy doszło jeszcze przed wyjazdem Judyckiego do Rzymu w 1650 r., zaś najwcześniejszy znany obecnie odcisk tej pieczęci zachował się przy dokumencie abpa Wacława Leszczyńskiego z 15 IX 1661 r.

Artysta, który wykonywał dla kapituły gnieźnieńskiej tłok jej czwartej pieczęci większej, sygnował go inicjałami M V. W identyczny sposób sygnowana była również pieczęć majestatowa króla Jana Kazimierza z 1649 r. Między obiema pieczęciami zachodzą też pewne podobieństwa ikonograficzne.

Pieczęć większa IV kapituły gnieźnieńskiej wyobraża św. Wojciecha w paliuszu oraz z nowymi atrybutami tj. wiosłem i podwójnym krzyżem, a także w otoczeniu aż trzech herbów — miasta Gniezna, Trzech Lili — herbu kapituły, nad którym umieszczono mitrę książęcą oraz herbem Poraj — imaginacyjnym herbem św. Wojciecha. Podobnie jak poprzednie pieczęcie większe tej instytucji, tak i ta, stosowana była m.in. do współpieczętowania dokumentów arcybiskupich. Od czasów pontyfikatu arcybiskupa Teodora Potockiego, towarzyszyła ona podpisowi prałata bądź kanonika, który z reguły poprzedzony był wyrażeniem *approbatur*. Najpóźniejszy znany obecnie oryginalny odcisk tej pieczęci zachował się przy dokumencie prymasa Antoniego Kazimierza Ostrowskiego z 1783 r.

*

Kapituła gnieźnieńska już w średniowieczu dysponowała też pieczęciami mniejszymi, co potwierdzają choćby *Statuty kapituły*. Z ustaleń M. Czyżak wynika, że pieczęć mniejsza znajdowała się w dyspozycji prokuratorów kapituły. Za najstarszą ze znanych pieczęci mniejszych uznać należy tę,

która zachowała się w jednym oryginalnym odcisku, przy dokumencie Jarosława ze Skotnik z 1368 r. Dokument ten wskazuje również na istniejący w połowie XIV w. kancelaryjny zwyczaj współpieczętowania dokumentów arcybiskupich także mniejszą pieczęcią kapituły, a nie wyłącznie większą. Wyobrażenie umieszczone w polu najstarszej pieczęci mniejszej może zadziwiać, gdyż przedstawiona na nim postać w szatach pontyfikalnych w prawej ręce trzyma pastorał, zaś lewą (!) udziela błogosławieństwa.

Kolejna pieczęć mniejsza (II) kapituły, potwierdzona jest w użyciu w 1393 r. Zachowała się ona jako jedna z dwóch, spośród pierwotnie pięciu pieczęci przywieszonych dawniej przy dokumencie kapituły. Obie najstarsze pieczęcie mniejsze gnieźnieńskiej kapituły katedralnej są w swych wyobrażeniach ikonograficznych ładująco podobne do pieczęci konwentu trzemeszeńskiego z XIV w.

Od 1558 do 1731 r. potwierdzona jest w użyciu kolejna mniejsza (III) pieczęć kapituły gnieźnieńskiej. Jej wyobrażenie łączy w sobie zarówno elementy stylu gotyckiego, jak też form renesansowych. Z tego względu na szczególną uwagę zasługuje wyobrażony na niej pastorał, którego nodus, o wyraźnie gotyckiej formie, nasuwa skojarzenia z nodusem istniejącego niegdyś pastorału fundacji kardynała Fryderyka Jagiellończyka oraz nodusem krzyża tzw. większego przechowywanego w skarbcu katedry gnieźnieńskiej, który również ufundował kardynał Fryderyk. Na pieczęci tej umieszczony został także herb kapituły — Trzy Lilie w układzie 2/1.

*

W 1738 r. kapituła zdecydowała o zamówieniu — zakupieniu pieczęci *cum insigni trium liliorum*. Najwcześniejsza pieczęć herbowa (I), potwierdzona jest w użyciu w latach 1773–1824. Pieczęć ta otwiera nowy etap w sfragistyce kapituły, gdyż zmianie w warstwie ikonograficznej towarzyszy zmiana w inskrypcji. Legenda nie rozpoczyna się już nazwą własną pieczęci, a jej forma przechodzi od genetywnej do nominatywnej. Będzie to zmiana o trwałym charakterze, a pieczęcie herbowe z nominatywną formą legendy, staną się w XIX w. jedynym typem pieczęci, jakim posługiwała się gnieźnieńska kapituła katedralna.

Na początku XIX w. kapituła zamówiła kolejną pieczęć herbową (II), która potwierdzona jest w użyciu w latach 1808–1826. Podobnie jak poprzednia, również i ta zachowała się w postaci oryginalnego typariusza. Jej użyciu towarzyszył zawsze podpis notariusza przysięgłego i podobnie jak w średniowieczu i w czasach staropolskich, czynności tych dokonywano *in capitulo generali*. Pozwala to domniemywać, że pieczęć ta znajdowała się w dyspozycji notariusza przysięgłego kapituły, który na polecenie tego gremium osobiście spisywał i zapewne pieczętował (dosłownie zamykał) tą pieczęcią korespondencję kapituły.

Podobnie rzecz ma się z kolejną pieczęcią herbową (III), potwierdzoną w użyciu w latach 1819–1845. W jej wyobrażeniu zwraca uwagę mniejsza liczba chwościków przy sznurach kapelusza rangowego oraz ich uproszczony układ. Z kolei pieczęć herbowa IV, która potwierdzona jest w użyciu w latach 1820–1894, ma również zmniejszoną ilość chwościków i uproszczony sposób ich przedstawienia. Jej typariusz, w przeciwieństwie do innych zachowanych tłoków, musiał być zaopatrzony w odmienny typ matrycy — nie wklęsły lecz wypukły — przystosowany do pieczętowania tuszem, a nie woskiem lub lakiem — czyli był to raczej stempel niż tłok. Ostatnia z pieczęci herbowych (V), znana jest, jak dotąd, wyłącznie z zachowanego tłoka. Ponieważ podczas kwerend nie udało odnaleźć się ani jednego jej oryginalnego odcisku na dokumencie bądź liście, dlatego też nic nie można powiedzieć o związanej z nią praktyce kancelaryjnej.

*

Już od XIV w. kapituła gnieźnieńska posiadała także *contrasigillum* (I), którego jedyny oryginalny odcisk zachował się na odwrocie pieczęci głównej przywieszanej przy dokumencie z 1357 r.

Odcisk *contrasigillum* jest odwrócony w stosunku do osi pieczęci głównej o 180 stopni. Dotychczas nie wiadomo w ogóle, że gnieźnieńska kapituła katedralna stosowała w średniowieczu tego typu zabezpieczenie pieczęci większej.

W XVI w. kapituła korzystała już z innego — mniejszego *contrasigillum* (II), którego pozostałości, bez widocznego wyobrażenia, zachowały się na odwrocie pieczęci głównej przy dokumencie abpa Jana Uchańskiego z 1579 r. Prawdopodobnie *contrasigillum* to mogło być pieczęcią herbową.

*

Pieczęć z XIII w. z *contrasigillum* z 1253 r., przedstawiona na rysunku wykonanym w XIX w. przez K.W. Kielisińskiego i opublikowanym przez M. Gumowskiego (*Siegelkunde*, s. 75), traktowana była dotąd w polskiej literaturze przedmiotu jako pieczęć kapituły gnieźnieńskiej z XIII w. W istocie jest to, świetnie znana w zachodnioeuropejskiej literaturze i wielokrotnie publikowana, pieczęć oficjalatu paryskiego.

Tabela. Pieczęcie kapituły katedralnej gnieźnieńskiej w zestawieniu chronologicznym

typ nr w katalogu	tłok	forma i wielkość w mm	liczba oryginalnych odcisków	odciski z lat	herb	legenda
większa I (nr I)	brak	ostroowalna dł. przekątnych 65x42	1	1222–?	brak	+ <i>S(igillum)</i> CAPITVLI S(an) C(t)E GNEZDNEN(sis) ECCLESIE
większa II (nr II)	brak	okrągła, ø ok. 62	<39	1290–1517 — 1602	brak	+: <i>S(igillum)</i> : CAPITVLI : SANCTE : GNEZNEN(sis) : ECCL(es)IE : // S(an)C(tv)S ADAL / BERTVS
<i>contrasigillum</i> I (nr XIII)	brak	owalna dł. przekątnych 21x16	1	1357	brak (?)	Anepigraf
mniejsza I (nr V)	brak	okrągła ø 38	1	1368	brak	+ • <i>S(igillum)</i> • MIN[VS • CA- PIT]VL[I] • GNEZDEN(sis) •
mniejsza II (nr VI)	brak	okrągła ø 38	1	1393	brak	+ • <i>S(igillum)</i> • MINVS • CAPITVLI • GNEZDEN(sis) • * •
większa III (nr III)	brak	okrągła ø ok. 67	<33	1521–1637	Trzy Lilie	+ SIGILLVM * CAPITVLI * SAN/CTE * EC(c)LESIE * GNEZDEN(sis) *
mniejsza III (nr VII)	brak	okrągła ø 40	<9	1558–1731	Trzy Lilie	<i>S(igillum)</i> : CAPITVLI : S(an) C(t)E / EC(c)LE(sie) : N(ostre) : GNEZDEN(sis) ::
<i>contrasigillum</i> II (nr XIV)	brak	owalna dł. przekątnych 15x12,5	śląd po 1	1579	(?)	(?)
większa IV (nr IV)	1	okrągła ø 67	<25	(1648), 1661–1783	Trzy Lilie m. Gniezna Poraj	SIGILLVM : CAPITVLI : ALMÆ : ECCLESIAE : / METROPOLITANÆ : GNESDEN(sis) :

typ nr w katalogu	tłok	forma i wielkość w mm	liczba oryginalnych odcisków	odciski z lat	herb	legenda
herbowa I (nr VIII)	1	owalna dł. przekątnych 43,5x40	<6	(1738), 1773–1824	Trzy Lilie	CAPITVLVM METROPOLITANVM GNESNENSE
herbowa II (nr IX)	1	owalna dł. przekątnych 40x41	<21	1808–1826	Trzy Lilie	CAPITULUM METROPOLITANUM GNESNENSE
herbowa III (nr X)	brak	owalna dł. przekątnych 31x29	<39	1819–1845	Trzy Lilie	CAPITULUM METROPOLITANUM GNESNENSE
herbowa IV (nr XI)	brak	okrągła ø ok. 36	<4	1820–1894	Trzy Lilie	CAPITULUM METROPOLITANUM / GNESNENSE /
herbowa V (nr XII)	1	owalna dł. przekątnych 32,5x28	1	—	Trzy Lilie	CAPITULUM METROPOLITANUM GNESNENSE

The Seals of the Cathedral Chapter of Gniezno

Summary

From the thirteenth to the nineteenth century the Gniezno cathedral chapter used two different seal stamps, seven of which displayed an image of St. Wojciech (Adalbert). Four (larger seals) represent the enthroned type, with the saint portrayed in pontifical robes on a *faldistorium* (2), and the one from the sixteenth century — on a rostrum (2). Three other (small) seals are of the pedestrian type, showing the standing figure of the patron of the Gniezno cathedral. From the end of the 1730s the chapter also possessed armorial seals, which to the end of the nineteenth century totalled five. Two cathedral seals are *contrasigilla*, used during the fourteenth century and the second half of the sixteenth century, the first featuring the Annunciation, while the other was probably an armorial ring.

The oldest larger seal (I) of the chapter, formerly on a document issued on 20 July 1222, could have originated at the turn of the twelfth century. At the end of the thirteenth century it was replaced by a successive seal (II), employed in 1290–1517 (†1602). It is the best-documented mean of co-sealing documents issued by the archbishop and pertaining primarily to property issues, in which it comprised an unambiguous expression of the chapter's consensus. Between October 1517 and February 1521 the stamp of larger seal II was supplanted by the new one of seal III. The old stamp remained in the possession of the chapter but was used in extremely rare instances, i.a. on a document of the foundation of the seminar in Gniezno in 1602.

The imprints of large seal III, used between 1521–1637 (1647), are preserved primarily on archbishop's documents, which required the consensus of the cathedral chapter. A new element of the image on this seal was the coat of arms of the chapter showing three lilies on a shield in a 2,1 arrangement. In 1647 the chapter decided that it was necessary to mend the seal in Gdańsk, and the task was entrusted to the archdeacon of Pomerania. The repair probably turned out to be impossible or its outcome did not satisfy the chapter, since already in October 1647 it commissioned a new stamp. On 1648 Mateusz Judycki informed the chapter that he had arrived at a suitable agreement with an author of a silver stamp. The chapter assigned "twenty thalers and more" for financing the entire undertaking. The contract was probably completed already prior to Judycki's departure for Rome in 1650, and the earliest known imprint of the seal is preserved on a document issued by Archbishop Wacław Leszczyński on 15 September 1661.

The artist, who executed the stamp of the chapter's fourth seal, signed it with the initials M V. An identical signature is displayed on the majestic seal of King Jan Kazimierz from 1649. Both seals also show certain iconographic similarities.

Larger seal IV of the Gniezno chapter shows St. Wojciech in a pallium with new attributes, i.a. an oar and a double cross, and surrounded by as many as three coats of arms — of the town of Gniezno, Three Lilies — the coat of arms of the chapter with a ducal mitre above it, and the *Poraj* coat of arms — the imaginary coat of arms of St. Wojciech. From the pontificate of Archbishop Teodor Potocki the seal accompanied the signatures of the prelate, canon or chancellor of the chapter. The latest original imprint of the seal is preserved on a document issued by Primate Antoni Kazimierz Ostrowski in 1783.

Already in the Middle Ages the chapter of Gniezno had at its disposal seals confirmed by the *Chapter Statutes*. The oldest of the known smaller seals is the one preserved by the sole original imprint on a document issued by Jaroslaw of Skotniki in 1368. The depiction on this seal may come as a surprise since it shows a figure in pontifical robes, holding in the right hand a pastoral and bestowing a blessing with the left hand. The next smaller seal (II), employed in 1393, is preserved as one of two (originally: five) seals formerly attached to chapter documents. The iconographic depictions on the two oldest smaller seals are similar to the seal of the monastery in Trzemeszno (fourteenth century).

From 1558 to 1731 the chapter used a successive smaller seal (III), whose imagery combines Gothic and Renaissance elements. The seal also displays the chapter's coat of arms — Three Lilies in a 2,1 configuration.

In 1738 the chapter decided to purchase a seal *cum insigni trium liliorum*. The earliest armorial seal (I) employed in 1773–1824 opened up a new stage in the sphragistics of the chapter since new inscriptions accompanied changes in the iconographic stratum. The legend no longer started with the name of the seal (*sigillum*), and its form was altered from the genitive to the nominative. This transformation was permanent, and in the nineteenth century armorial seals with a nominative form of the legend became the sole type employed by the Gniezno cathedral chapter.

At the beginning of the nineteenth century the chapter commissioned a successive armorial seal (II), used between 1808–1826. It shows an extant similarity to its predecessor, the original stamp. Its use was always accompanied by a signature of a notary and, just as in the Middle Ages and the Old Polish era, these operations were carried out *in capitulo generali*. The same holds true for the next armorial seal (III), employed between years 1819–1845 and containing a noteworthy smaller number of seal strings and their simplified arrangement. Armorial seal IV, used in 1821–1894, also has a reduced number of strings arranged in the same manner. In contrast to all other preserved stamps this one had to be outfitted with a different matrix — not concave but convex — adapted to India ink in place of wax or lacquer. The last of the armorial seals (V) is, so far, known exclusively thanks to its preserved stamp.

Already in the fourteenth century the Gniezno chapter was in the possession of a *contrasigillum* (I), whose sole original imprint is extant on the reverse of a main seal attached to a document from 1357. The imprint of the *contrasigillum* is reversed in relation to the axis of the main seal by 180 degrees. Up to now, the fact that during the Middle Ages the Gniezno chapter secured the greater seal in this way remained unknown.

During the sixteenth century the chapter already employed a smaller *contrasigillum* (II), whose remnants, without a visible depiction, are preserved on the reversal of the main seal on a document issued by Archbishop Jan Uchański in 1579. It is quite likely that the *contrasigillum* could have been an armorial seal.

Up until now Polish literature on the subject has treated the seal with a *contrasigillum* from 1253, shown in a drawing executed in the nineteenth century by K.W. Kielisiński and published by M. Gumowski (*Siegelkunde*, p. 75), as a thirteenth-century seal of the Gniezno chapter. Actually, it is the seal of the Paris officiality, well known in West European writings and published upon numerous occasions.